

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Helsingør Kommunes Museer

Årbog 2009

Redaktion: Lars Bjørn Madsen
Lay-out og ombrydning: Lars Bjørn Madsen

Udgivet 2010 af Helsingør Kommunes Museer
og Helsingør Museumsforening

Trykt hos Nofoprint as, Helsingør

Oplag: 1000 eksemplarer

ISSN 0108-0393

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag. Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde og et eksemplar af aftrykket sendes til Helsingør Kommunes Museer. Ved aftryk i større omfang må forfatterens accept indhentes gennem museerne.

Vignet på titelblad:

»Krogsenns Weyermølle« er en af de mere markante randtegnin-
ger i Helsingørs retsprotokoller fra 1500-årene. Møllen, der her er
tale om, er kongens vejrmølle, som hører under Krogen slot. Det
er en stubmølle, som var normen på den tid. I modsætning til den
senere hollandske mølle, der er bygget på et fast fundament, og
hvor det er møllehatten, der med sine vinger drejes op mod vin-
den, drejes hele stubmøllen omkring en kraftig stolpe (stubben),
der udgør møllens fundament. Tegningen viser også den stang
hvormed mølleren nede på jorden kan krøje sin mølle op mod
vinden. Stangen er forbundet med en kæde til en vinde, der gør
den tunge mølle nemmere at krøje, og samtidig sikrer, at møllen
kan låses i sin stilling. Tegneren har hæftet sig ved indgangsdø-
rens svære beslag.

Omslag:

I 2007 erhvervede museet to malerier udført i 1849 af portrætma-
leren Johan Frederik Møller (1797-1871), forestillende vognmand
Lorentz Hornwain og hans hustru Ane Marie Schønberg. Det er
maleriet af vognmand Lorentz Hornwain, der ses her i en antage-
lig samtidig ramme. Han var blot en af mange fremtrædende Hel-
singør-borgere, der blev portrætteret af J.F. Møller omkring mid-
ten af 1800-årene. Artiklen side 75 fortæller nærmere om Møller
og Hornwain. Fotografi Kim Andersson.

Indhold

Anne Messmann

Landskabsmaleren Ludvig Messmann i Helsingør side 5

Vivi Andersen, Tim Grønnegaard og Lone Hvass

Skomagere i Sudergade side 19

Willy Johannsen

En politisk ukorrekt Hamlet på Kronborg side 37

Lone Hvass

Dominikanernes kloster i Helsingør side 51

Jørn Møller

Portrætmaleren J.F. Møller side 75

Torben Bill-Jessen

En byggeplads for mere end 400 år siden side 99

Toni Mygdal-Meyer

Danmarks første flyvemaskine og hotel Marienlyst side 117

Beretninger for året 2009 side 125

Landskabsmaleren Ludvig Messmann i Helsingør

af Anne Messmann

Der er ikke mange, der kender landskabsmaler, tegner og litograf Carl Ludvig Ferdinand Messmann (1826-1893). Han er, som så mange andre udmærkede kunstnere, gået i glemmebogen. I vores familie – den eneste i Danmark, der bærer navnet Messmann – var det dog almindelig kendt, at vi havde en fjern malerslægtning. Der fandtes ingen nedarvede værker, breve eller andre oplysninger, men dels havde nogen set et maleri på et museum, dels havde vi læst om ham i Weilbachs Kunstnerleksikon, og for godt 20 år siden gemte jeg en kopi af biografien i skuffen, fordi jeg tænkte det kunne være spændende at udforske ham lidt nærmere, når jeg engang fik tid. Vi kendte ham desuden fra de værker familiemedlemmer købte – de første, »Kronborg Slot set nord for Helsingør«, ca. 1859, olie i 1960'erne og »Julebækhuset

ved Hellebæk«, 1849, pen i 1970'erne. Senere blev det til flere.

Der skulle gå omkring 15 år, før jeg fandt Weilbachs biografi frem fra skuffen. Først måtte slægtsforholdet afklares, så jeg gik i gang med stamtræet: det viste sig, at Ludvigs far var min tipoldefars bror. Derefter besluttede jeg mig for at registrere Ludvig Messmanns værker – et omfattende, men spændende arbejde, en proces, der langt fra er slut. Nogle arbejder fandt jeg i offentlige samlinger (se side 8), nogle hos private og en stor del i auktionskataloger. Det har langt fra været muligt at opspore nuværende opholdssteder for alle værker nævnt i auktionskatalogerne, nogle er måske gået tabt, andre kan være identiske. Identifikationen vanskeliggøres af, at ældre auktionskataloger meget sjældent angiver mål, og at værker, endda kun udvalgte, først bliver illustreret med fotos fra omkring midten af 1900-tallet. Desuden har auktionshusene haft frit spil med hensyn til valg af titler, da Messmann kun sjældent navngav sine værker.

I denne artikel omtales udelukkende de arbejder fra Helsingør og omegn, jeg indtil nu har fundet – men som det ses i værklisten side 9, er der stadig mange uafklarede spørgsmål!

Liv & Levned

Carl Ludvig Ferdinand Messmann fødtes 15. marts 1826 i København og blev i 1840, som kun 14-årig, optaget på Kunstakademiet, hvor han blev uddannet i den eckersbergske tradi-

Ludvig Messmann som 21-årig i Charlottenlund. Akvarel af Ad. Kittendorff. Göteborg Konstmuseum.

Ludvig Messmann fotograferet omkring 1865. Udateret fotografi i Nordiska Museet, Stockholm.

tion. I januar kvartal 1845 udeblev han fra Akademiet - formentligt for at uddanne sig som litograf, i al fald var han i 1847 ved vielsen til kusinen Jensine Florentine Messmann elev ved Em. Bærentzens Lithographiske Institut. Her tegnede han bl.a. »Vandkuur- og Søbade-Anstalten ved Klampenborg« og tegnede og litograferede »Parti ved Teltene i Charlottenlund Skov«. Fra 1850'erne kendes litografier trykt

hos C.M. Tegners lith. Inst., bl.a. naturstudier og motiver fra Frederiksberg Have.

I perioden 1840-59 tegner og maler han landskaber fra Københavns nordlige omegn, bl.a. sammen med vennerne og kunstnerkollegerne Carsten Henrichsen (1824-1897) og Ad. Kittingendorff (1820-1902). Sammen med disse og andre kunstnere melder han sig 1848 i tidens ånd som frivillig til Treårskrigen, men ansøger i juni 1849 om fritagelse, da han »må hjem og male, for at forsørge familien«² – hans første barn, Flora Aurora, er da netop født.

I 1849 tegner han Julebækshuset (se værklistens nr. 1) og formentlig »Kronborg i Maaneskin« (nr. 2) samt udfører sandsynligvis maleriet »Parti ved Hellebek«, der udstilles på Charlottenborg 1850. Samme år flytter familien til Frederiksberg, og en del malerier og tegninger udføres de næste par år herfra. Men Messmann tager stadig til Nordkysten og maler 1851 igen Kronborg Slot. Samme år fødes hans anden datter, der imidlertid dør to måneder gammel og begravnes i Frederiksberg Kirke. Den 30. september - 1. oktober 1851 bor Messmann sammen med Carsten Henrichsen på Hotel du Nord i Helsingør, angiveligt for at besøge Odinhøj³. I 1851 kendes der fra Helsingørområdet dog pt. kun værker fra Kronborg og Gurre (se værk-

Den 33-årige Ludvig Messmanns rejsepas til Göteborg 1859 udstedt af politiet i København (t.v.). Hans stilling betegnes som »Landskabsmaler«.

Herunder ses Messmanns stamkort fra Kunstakademiet fra januar 1840. Man kan bl.a. læse, at hans far, Ludvig Ferdinand Messmann var »Kukkenbager og Oblatfabrikør«.

listen). Tegningen »Kronborg« (nr. 7) vistes på Charlottenborgudstillingen i 1851. Jeg har ikke fundet yderligere beviser for, at han har fulgtes med Carsten Henrichsen til Helsingør og omegn – hvorfra der kendes en del værker af Henrichsen – men f.eks. maleriet »Kronborg Slot set nord for Helsingør« ca. 1859 (nr. 19) har Henrichsen malet i 1859 set fra nøjagtig samme position.

I 1851-52 flytter familien til Roskilde, hvor domkirken og omgivelserne bliver afbildet både på lærred og papir. Sønnen Frithiof fødes, men dør kort efter og begravnes i Roskilde Domkirke. I 1853-54 kendes motiver fra bl.a. Frederiksberg, Lyngby og Hillerød, og i 1854 udfører Messmann akvarellen »Helsingør og Kronborg set fra Trykkerdammen« (nr. 11). Samme år fødes sønnen Einar Sigurd og to år senere Florian. Hvor familien bor i årene 1852-59 er endnu ikke klarlagt.

Årene 1855-59 ser ud til at være meget produktive – her kendes en del værker fra København (bl.a. brandbilleder), Frederiksberg Have, Klampenborg, Hillerød og Helsingør. I 1856 ses igen måneskinsbilleder fra Kronborg (nr. 12 og 13) samt akvarellen »Helsingør set fra Tryk-

I sine unge år drog Messmann på kortere ture i Københavns omegn og tegnede og malede motiver fra bl.a. Jægersborg, Charlottenlund, Klampenborg og Trørød, inden han omkring 1850 blev betaget af Helsingør-området. Han vendte dog senere tilbage og malede i 1856 dette motiv fra kysten ved Bellevue. Privateje.

kerdammen« (nr. 15). I 1857 tegner og maler Messmann bybilleder i Malmö, men befinder sig fra den 13. til 16. juni på Hotel d'Øresund i Helsingør⁴, hvor han formentligt udfører skitser til Kronborg-malerierne fra 1858. Et af malerierne, »Kronborg Fæstning, seet fra en Have i Helsingør« (nr. 17), blev udført efter bestilling af Frederik VII og udstillet på Charlottenborg i 1859.

Ludvig Messmann udstillede tegninger og malerier på Charlottenborg i årene 1850-59, syv gange med i alt 20 arbejder⁵. Heraf tilhørte syv af dem Frederik VII; de første købte kongen i 1854.

I september 1859 får han rejsepas til Göteborg, hvor han hos Meyer & Kösters Lithografiska Atelier udfører størstedelen af litografierne til det store plancheværk: »Göteborg med dess omgifningar framställdt i taflor« (1859-

1862). De første år underviser han desuden i frihånds- og perspektivtegning. Indtil sin død i 1893 udfører Messmann en mængde værker – især tegninger – fra Göteborg og nærmeste omegn. Göteborgs Stadsmuseum har en hel del af disse arbejder. Tilsyneladende besøger han kun Danmark ganske få gange i disse 34 år, måske i 1881 og 1883, hvor Kronborg igen afbildes (nr. 28 og 29).

Ludvig Messmann blev aldrig rigtigt anerkendt af eftertiden, hverken i Danmark eller Sverige, og i kunsthistorien finder man ikke mange linjer om ham. Det startede ellers godt: han fik bevilget en halv friplads på Kunstakademiet⁶, en del kunstsamlere købte hans værker – ud over Frederik den VII, bl.a. generalkonsul Johan Hansen, etatsråd og direktør for Gyldendal, Jacob Hegel, og grosserer L.E. Winding – og nogle af datidens kunstnere, bl.a. Carl Emil Baagøe (1829-1902), L.A. Schou (1838-1867) og I.C. Dahl (1788-1857) ejede flere af hans værker. På

I.C. Dahls dødsboauktion i København 14. maj 1860 blev f.eks. solgt fem af Messmanns tegninger⁷. Den sjette tegning, som I.C. Dahl ejede, befinder sig nu på Nasjonalgalleriet i Oslo. Det kunne derfor se ud til, at i al fald samtidens Danmark anerkendte hans talent.

I Sverige blev han anset for lidt af en original, en outsider, og kun en enkelt af eftertidens kunsthistorikere, Kjell Hjern, trækker i 1956 Messmann frem af glemslen og omtaler f.eks. hans Göteborg-arbejder som »levende kunst, som også kan nydes af dem, der ikke lægger vægt på de topografiske synspunkter«⁸.

Værker repræsenteret

Københavns Bymuseum; Øregaard Museum; Statens Museum for Kunst, Kobberstiksamlingen; Det Kgl. Bibliotek, Billedsamlingen; Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek; Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af

Julebæk var i høj grad malernes yndede motiv. Året før Ludvig Messmann i 1849 tegnede sit på side 8 viste motiv herfra, havde Johan Thomas Lundbye i februar 1848 ladet sig fascinere af stedet. Det her viste maleri (t.h.) nåede Lundbye ikke at fuldføre inden sin tragiske død samme år, men det sørgede vennen P.C. Skovgaard for. Messmann og Lundbye bemærkede sig hver sin charmerende side af Julebæk, nemlig de små huse ved kystskrænten og udsigten fra husene over Øresund til Kullen. Julebækhusene, der lå på grænsen mellem den nordlige og smalle ende af Helsingør overdrevsjorder og Hellebæks jorder i Tikøb sogn - med et hus i hvert sogn! - stammer fra slutningen af det 18. årh. Julebækken, der ses på Lundbyes maleri, lå nogle meter længere mod nord og dannede den retlige grænse mellem Helsingør købstad og Kronborg birk. Privateje.

Arkitekturtegninger; Frederiksborgmuseet; Jægerspris Slot; Museet på Sønderborg Slot; Faaborg Kulturhistoriske Museer; Helsingør Bymuseum; Museet på Koldinghus; Roskilde Museum; Frederiksberg Kommune, Rådhuset, Fuglsang Kunstmuseum, Nationalmuseet i Stockholm; Göteborgs Stadsmuseum; Malmö Museum; Kungliga Biblioteket, Bildsamlingen, Stockholm; Nasjonalgalleriet, Oslo samt British Museum.

Værklister for Helsingør og omegn

Hvis værkets motiv ikke er omtalt i teksten, eller værket ikke er afbildet her, kendes værkets udseende ikke. Hvor nuværende ejerforhold ikke er angivet, kendes dette ikke.

Bemærkning: »Papier Pelé« (med lidt forskellig stavemåde) er et præpareret papir – f.eks. med kridt – hvorpå der tegnes/males og bagefter skræbes, således at den hvide baggrund træder frem, hvor den skal bruges (værk nr. 12, 13, 14, 25 og 26).

1. Julebækhuset ved Hellebæk, 1849

(Gengivet s. 8) Pen på papir. Lysmål 21,2 x 30 cm. Signeret fn.th. Ludvig Meßmann 1849. Verso påskrift. »Julebækhuset ved Hellebæk. Penne Tegning«. Desuden påskrevet: »230,- + moms«.

Proveniens: Købt ca. 1975 hos en marskandiser i Kronprinsessegade i København. Privateje.

2. Kronborg i Maaneskin, før 1850

Haandtegning. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniens: Dyremaler Chr. Holm. Dennes dødsboauktion 25.3.1850, kat. 633.

Kommentar: Christian Frederik Carl Holm levede fra 1804-1846, men var ikke i Danmark efter 1834, så enten må han have fået tegningen tilsendt til München eller Rom, hvor han opholdt sig, eller hans enke, Rosalie Petet, ligeledes kunstner, har erhvervet tegningen efter, at hun i 1846 vendte tilbage til København med sine børn.

3. Parti ved Hellebæk, 1850 eller før

Olie. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniens: Udstillet på Charlottenborg 1850, kat. 272 med bemærkningen: »Tilhører Baron Dirckinck-Holmfeld.« Evt. identisk med 4, 5, 27.

4. Parti ved Hellebæk, 1850

Olie på lærred. 28 x 37 cm. Signeret Ludvig Messmann 1850.

Proveniens: Bruun Rasmussen, Kbhvn., aukt. 475, 22.8.1985, kat. 309.

Kommentar: Bruun Rasmussen angiver i kataloget, at dette maleri har været udstillet på Charlottenborg 1850 (kat. 272). Det har ikke

været muligt at få dette bekræftet, men da Charlottenborgudstillingerne åbnede 31. marts, må det anses for mest sandsynligt, at det udstillede maleri blev malet det foregående år – her altså 1849. Evt. identisk med 3, 27.

5. Parti ved Hellebæk, ca. 1850

(Gengivet herover) Olie på lærred. Lysmål 48,5 x 69 cm., rammemål 61 x 81 cm., udskåret guldramme. Signeret fn.tv. Ludvig Messmann. Utydelig datering.

Proveniens: Falkkloos, Malmö, 15.11.1997/34, kat. 377, foto s. 10 med titlen Landskapsvy, i bakgrunden sjö med fartyg samt samhälle med kyrka. Hallands Auktionsverk, 21.12.2006, kat. 554, med titlen Landskap. Privateje.

Motiv: Motivet er sandsynligvis fra Hellebæk, på det sted hvor Sjølundsparken nu ligger.

Kommentarer: Kunne evt. være det maleri, der var udstillet på Charlottenborg 1850, nr. 272,

Ludvig Messmann har her fundet sit motiv i den nordlige udkant af Teglstrup Hegn, hvor man ser ud over det dengang uberørte overdrevslandskab »Flors Vang«. I forgrunden er det sandsynligvis »Madam Olsens Hul«, en lille sø for enden af nuværende Sjølundsvej. Det lille hus i baggrunden er troligt nok boligen til en kulovn, der er angivet på et kort fra 1857.

Messmanns ven, maleren Carsten Henrichsen, havde i 1874 valgt samme motiv, men nu med Hellebæk Klædefabriks nye, røde industribygninger som baggrund. Maleriet er gengivet i museets årbog 2004, s. 30.

med titlen Parti ved Hellebæk.

På rammens bagside skrevet med tusch: 377 [Falkkloos auktionsnr.] samt med bly enten: C hhv. G 1-5 eller 75 x 48 og 301 E, samt med anden skrift, bly: 7759:06, samt VXX, samt etiket fra Hallands Auktionsverk: 65394 Messmann, Carl Ludvig olja, landskap, sig. 48x70 cm. På rammens kant hvid etiket påskrevet med bly: 252. Evt. identisk med 3, 27.

6. Kronborg set fra Syd, 1851

Olie. 54 x 77 cm. Signeret Ludvig Messmann 1851. Proveniensen: Winkel & Magnussen, auk. 304, 3.12.1943, kat. 189.

7. Kronborg, 1851 eller før

Tegning. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniensen: Udstillet på Charlottenborg 1851, kat. 339. Tilhørte kunstneren.

8. Kronborg Slot set fra Helsingør, 1851

Laveret tusch. Lysmål 25 x 36 cm. Signeret Ludvig Messmann 1851.

Proveniensen: Herholt Jensen, auk. 820, april 1997, kat. 1200.

9. Partie ved Gurre-Søe, 1852 eller før

Stort udført Pennetegning. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniensen: På auktion 8.5.1852, kat. 94, solgt sammen med kat. 92 Udført Studie af »Pilestammer« og kat. 93 »Studie af en Eeg« til 'Koch'.

10. Partie af Kronborg, Skizze, 1852 eller før

Olie. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniensen: På auktion 8.5.1852, kat. 51, solgt til »[Anthon?] Dorph«.

11. Helsingør og Kronborg set fra Trykkerdammen, 1854

(Gengivet herunder) Akvarel, tusch og kridt. 24,5 x 36,5 cm. Profileret guldramme. Signeret n.mf. Ludvig Messmann 1854.

Motiv: Stranden ved Trykkerdammen lige syd for Helsingør var et yndet motiv, fordi man herfra fik byen med havnen og ikke mindst Kronborg med som det væsentlige element. Den

markante kystskrænt, hvoraf havet har taget en bid i ny og næ, danner en romantisk forgrund. Det er ved Trykkerdammen, vi sandsynligvis finder de ældste spor af Helsingør.

Kommentar: Formentligt forlæg til oliemaleriet fra 1859 (nr. 20, gengivet side 13).

Proveniens: Solgt til nuværende ejer af privat samler. Privateje.

12. Kronborg i Maaneskin, u.å.

Blyant og Tusk på Papier Pelé. 5,7 x 9 cm. (H. 2". 2"". B. 3". 5"". Under Glas.). Ingen oplysninger om signering eller datering.

Proveniens: Chr. Hees Auktioner, 17.11.1868, kat. 28, solgt til 'Stud. Risom, Elsdyrsgade 31, København'.

13. Kronborg i Maaneskin, 1856

Sortkridt og Tusk på Papier Pelé. 10,25 x 14,82 (H.

3". 11"". B. 5". 8"). Signeret og dateret 1856.

Proveniens: Chr. Hees Auktioner, 17.11.1868, kat. 30, solgt til 'Fuldmægtig Hansen'.

Kommentar: Fuldmægtig Hansen købte på samme auktion Sommerspiret i Maaneskin, 1856, Sortkridt og Tusk paa Papier Pele og Parti ved Lyngby?, u.å., Blyant og Tusk på Papier Pelé.

14. Aften ved Kronborg, u.å.

Pellépapir. 9 x 12 cm. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniens: Arne Bruun Rasmussen, aukt. 96, 9.6.1958, kat. 276, solgt sammen med P. Raad-sig: »Stående Hyrde« til Branners Antikvariat.

15. Helsingør set fra Trykkerdammen, 1856

(Gengivet herover) Bly, kul, akvarel (kun sorte nuancer). Lysmål 24,5 x 34,5 cm. Signeret

fn.mf. med tusch Ludvig Messmann 1856.
 Proveniensen: Købt af Helsingør Bymuseum
 27.3.1958 i et antikvariat i Helsingør. Inven-
 tar nr. 1291. Tilhører Helsingør Kommunes
 Museer.

16. Kronborg Slot set fra Marienlyst, 1857
 Tusch. Ingen måleoplysning. Signeret og da-
 teret 1857.

Proveniensen: Auktion 18.2.1880 over Dr.Phil.
 G. Rode, Kustode C. Wilkens m.fl., kat. 35.

**17. Kronborg Fæstning, seet fra en Have i
 Helsingør, 1858**

Olie. 54,9 x 83,7 cm. Mål opgivet i Grevinde
 Danners dødsboauktionskatalog 1874 (32 T.
 br., 21 h.). Ingen oplysning om signering.

Proveniensen og kommentarer: Udstillet på Char-
 lottenborg 1859, kat. 99 med titlen »Kronborg

*Helsingør og Kronborg set fra Trykkerdammen 1859.
 Beskrevet under værklstens nr. 20, side 14. Privateje.*

Fæstning, seet fra Helsingør« samt: »Udført
 ifølge Allerhøieste Bestilling. Tilhører Hans
 Majestæt Kongen« (Frederik VII). I brev fra
 direktøren for kongens »Particulair Maleri og
 Kunstsamling«, From Møller, den 14.6.1858 be-
 nævnes maleriet: Fæstningen Kronborg seet fra
 en Have i Helsingør, et maleri som Messmann
 har indleveret, og som From Møller anmoder
 Frederik VII om at indkøbe for 100 Rd. Kongen
 bifalder den 21.6.1858 fra Jægerspris⁹.

Maleriet er opført i: »Fortegnelse over Hans
 Majestæt Kongens private Malerisamling
 1859«¹⁰, hvor det var placeret på Christians-
 borg Slot. Desuden anført i det til kataloget
 hørende: »Bilag til den Allerunderdanigste

Aarsberetning om Kunst-Sager, som efter Allerhøieste Resoluitioner var anskaffet til Deres Majestæt Particulairsamling i Regnskabsaaet fra 1ste April 1858 til ultimo Marts 1859« - »Charmante Malerier og Kunstsager, som anskaffedes til Deres Majestæts Particulairsamling i Aaret 1858/59, og over Malerierne som indførtes i Kataloget over Januar, med indførsels Nummer.« (tekst under overskriften): »Løbe No 2, Kunstnerens Navn: Messmann, Kunstnerisk Gjenstand: Kronborgslot, seet fra Helsingøer. No i Katalog: 340«. Maleriet var på et tidspunkt placeret på Jægerspris Slot¹¹, men er i 1859 igen anbragt på Christiansborg¹², hvor det også forefindes marts 1860¹³ med titlen »Landskab. Kronborgslot, seet fra Helsingøer«. Maleriet er ikke med på Frederik VII's dødsboauktion 1864, så det må antages at være det maleri, der var på Grevinde Danners dødsboauktion 22.9.1874, kat. 32 med titlen Udsigt over Kronborg, 1858. 32 T. br., 21 h. Her blev det solgt til »Urtekræmmer Liebste« for 101 Rd.

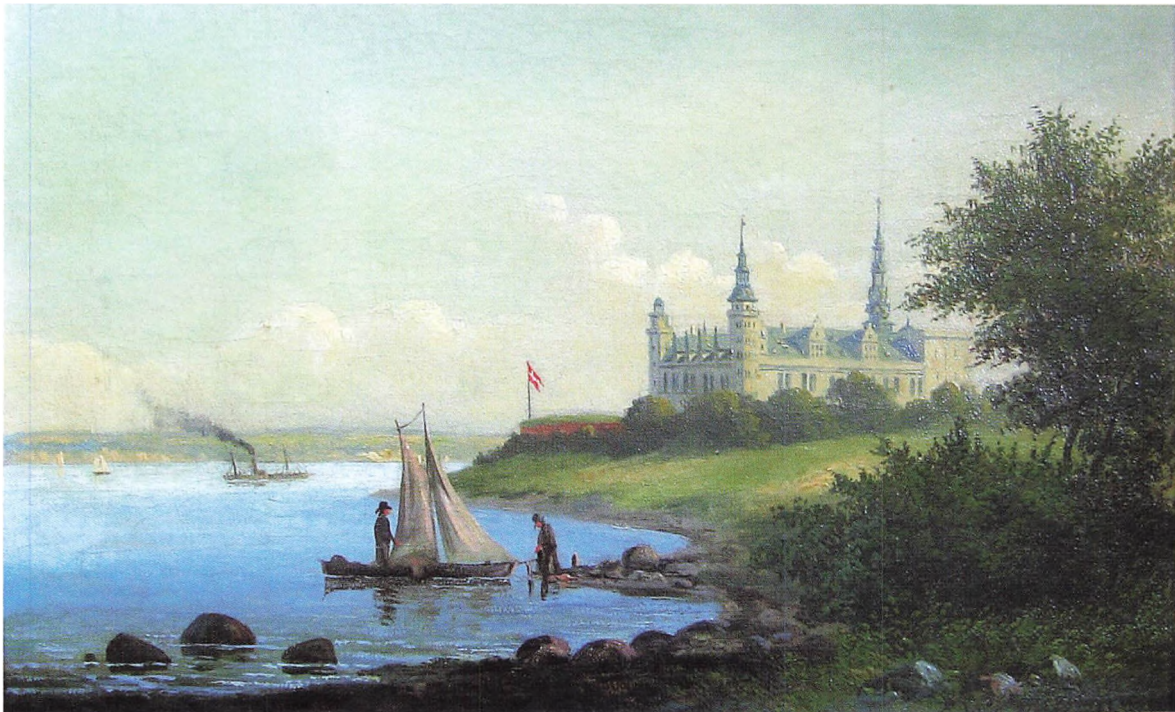
Mange kunstnere drog ud til Marienlyst, der på sit store jordtilliggende kunne byde på Danmarks bedst beliggende og mest besøgte romantiske haveanlæg. Det var anlagt efter tegninger af J. L. Mansa i 1790'erne, men størsteparten var sprunget i skov, da Messmann kom herud. Udsigten fra toppen af kystskrænten var dog stadig uforlignelig. Det blinkende sund med sine mange skibe, og Kronborg yderst på pynten var værd at skildre.

18. Udsigt over Kronborg og Øresund, 1858 (Gengivet herover)

Olie på lærred. Lysmål 38 x 60,3 cm. Smal guldramme, rammemål 47,5 x 69,8 cm. Signeret fn.th. Ludvig Messmann 1858.

Motiv: Forgrunden domineres af buske og træer, i en åbning midtfor ses Kronborg Slot, Øresund og Sveriges kyst i baggrunden.

Proveniens og kommentarer: Den Hegelske Samling. Bagsidemrk.: »Tilhører Gjentofte Kommune: 1687. Inv.nr. 1687. Den Hegelske Samling 1920«. Motivet kunne være det samme som 17. Tilhører Øregaard Museum. Foto ikke nyoptagelse.

19. Kronborg Slot set nord for Helsingør, ca. 1859

(Gengivet herover)

Olie på lærred. Lysmål 21 x 31 cm. I forgyldt profileret ramme. Rammemål 33 x 42½ cm. Signeret fn.th. Ludvig Messmann.

Proveniens: Købt i Kleis Kunsthandel, Østergade, København i 1960'erne. Privateje.

20. Helsingør og Kronborg set fra Trykkerdammen, 1859

(Gengivet side 13)

Olie på lærred. Lysmål 29 x 44,5 cm. I gammel, profileret guldramme, rammemål 38,4 x 53,8 cm. Sign. fn.mf. Ludvig Messmann 1859. Motivet, Helsingør set fra Trykkerdammen, har Messmann desuden udført i akvarel 1854, 1856, 1881 og 1883.

Proveniens: Købt i Cohens Kunsthandel, Gl. Amagertorv 11 af Kgl. Agent i Odense Christian Frederik Andreas Andersen (o.1824-?), gået i arv til sønnen, handelsrejsende Axel Emil Kruse Andersen, København (1867-1932), gået

Her er Ludvig Messmann gået ud til Kronborgs fæstningsterræn og har skildret slottet fra Grønnehave. En sti førte fra Kronborgalléen ud til vandet og dannede grænse mellem Grønnehave og fæstningen. En sejlbåd ligger ved den lille vase for enden af stien, der er skjult bag træbevoksningen.

i arv til datteren, Karen Kruse Andersen (1896-1976) gift Greisen, gået i arv til datteren Gunver Greisen (1934-1994), gået i arv til dennes ægtefælle. Privateje.

Kommentarer: Øverst på rammens bagside påskrevet med blyant: »Cohens Kunsthandel, Gl. Amagertorv No. 11.« Nederst på rammens bagside påklæbet mærkat med teksten »Ludvig Messmann. Udstilling 1859. Har tilhørt Frederik den Syvende og senere Grevinde Danner. Solgt ved Auktion i 1874 til Urtekræmmer Jørgensen¹⁴ for 101 Rigsdaler. Købt i Cohens Kunsthandel, Gl. Amagertorv. 11 af Kgl. Agent Chr. Andersen, Odense, hvorefter gaaet i Arv til Handelsrejsende Axel Andersen, København.«

Men det er ikke dette maleri, der har tilhørt Frederik VII, senere Grevinde Danner, og som var på Charlottenborgudstillingen 1859, kat. 99 (det var nr. 17 i denne værklister), dels pga. maleriets størrelse, dels fordi Frederik VII købte »Fæstningen Kronborg, seet fra en Have i Helsingör« juni 1858¹⁵, og iflg. »Fortegnelse over H.M. Kongens private Malerisamling« ikke ejede andre Kronborgmalerier udført af Messmann.

21. Kystparti ved Ellekilde, 1859

(Gengivet herover) Akvarel, gouache. Lysmål 18 x 26 cm. Rammemål 27,5 x 35,7. Signeret fn.th. Ludvig Messmann 1859.

Proveniens: Ariadne Antikvariat, Dannike, Sverige. Ariadne har købt akvarellen på en ikke nærmere angivet auktion i Göteborg. Privateje.

22. Parti af Sundet med Kronborg, u.å.

Olie. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Det er vanskeligt præcis at stedfæste dette motiv, men det er sandsynligvis fra Ellekilde nær Odinshøj, et sted Messmann allerede havde besøgt i 1851 sammen med vennen Carsten Henrichsen. I baggrunden ses de mørke konturer af Hornbæk Plantage.

Proveniens: På auktion 31.3.1873, kat. 12, solgt til »Candidat Bendichsen«. 22 og 23 er evt. identiske.

23. Kyst ved Kronborg, u.å.

Olie. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniens: Cand. Theol. Böie Benedichtsens. På dennes dødsboauktion 6.3.1905, kat. 232. Kommentar: Böie Benedichtsens kunne være identisk med »Candidat Bendichsen«, der købte »Parti af Sundet med Kronborg« u.å. 31.3.1873. 22 og 23 er evt. identiske.

24. Kystparti/Kronborg, u.å.

Olie på papir. 2 miniaturer. 6 x 8 cm. Signe-

ret Ludvig Messmann. Ingen oplysning om datering.

Proveniens: Hindemae & Bruun Rasmussen, auk. 13, 16.3.2003, kat. 375, ikke solgt. Hindemae & Bruun Rasmussen 11.5.2003, kat. 154, ikke solgt.

25. Ved Kronborg, u.å.

»Tegning paa Papier Pellé«. Ingen måleoplysning. Ingen oplysning signering og datering.

Proveniens: Hoffotograf Rudolph Striegler og Hustru Julie. HEE, Enkefue Julie Striegler og tidligere afdøde Hoffotograf Rudolph Striegler's bo, 6.12.1897, kat. 36, solgt sammen med kat. 37 »Gaasetarnet i Vordingborg« til Cand. Jacobsen, Gl. Strand 52, Kbhvn. K.

26. Ved Humlebæk, u.å.

»Tegning paa Papier Pellé«. Ingen måleoplysning. Ingen oplysning om signering. Dateret 1858.

Proveniens: Hoffotograf Rudolph Striegler og Hustru Julie. HEE, Enkefue Julie Striegler og tidligere afdøde Hoffotograf Rudolph Striegler's bo, 6.12.1897, kat. 41, solgt sammen med kat. 40 »Vinteraften i en Skov« til urmager Carl Slamberg, Frederiksborggade 10, Kbhvn. K.

27. Utsigt mot Sundet från danska sidan, u.å.

Olie. Ingen måleangivelse. Ingen oplysning om signering eller datering.

Proveniens: Udstillet på Nordiska Konstutställningen, Helsingborg 1922, kat. 149. Tilhørte iflg. kataloget Winkel & Magnussens Kunsthandel, København.

Kommentar: Maleriet er ikke afbildet i W & M's katalog. Kunne evt. være identisk med 3-5 (Hellebæk), men også med Parti fra Trørød ca. 1850 (ikke medtaget i denne værklister), hvor Øresund ses i baggrunden.

28. Kronborg Slot, 1881

(Gengivet herunder) Pastel og akvarel. 43 x 59 cm. Signeret Ludvig Messmann 1881.

Motiv: Kronborg Slot set fra Trykkerdammen. Lignende motiver har Messmann udført i olie i 1859 og i 1854 og 1856 og 1883 som akvareller.

Proveniens: Göteborgs Auktionsverk 7. 2. 2004, kat. 1208, varenr. 36748. Lauritz.com internetauktion 31.8.2005, vare nr. 542074.

29. Månskin över slott vid kust, 1883

Akvarel. 8 x 12 cm. Signeret og dateret n.tv. Ludvig Messmann 1883.

Motiv: Måneskinsbillede af Kronborg Slot set fra Trykkerdammen – lignende motiv som nr. 20, men uden fiskerbåd i forgrund th.

Proveniens: Auktionskompagniet Göteborg, G191:121, kat. 44515.

30. Øresund mellem Kullen og Kronborg Slot, 1891

Akvarel med hvid dækfarve på papir. 30 x 46 cm. Signeret Ludvig Messmann 1891.

Motiv: Her er havet hovedmotivet, Kullen ses tv. og Kronborg anes i baggrunden th.

Proveniens: Til salg i Ariadne Antikvariat, Sverige, i 2006. Ariadne oplyser, at de har købt akvarellen på en auktion i Göteborg.

Noter

1. Hvis læserne har kommentarer til artiklen eller kender til andre værker af Messmann (evt. fra resten af Danmark samt Sverige), må de meget gerne kontakte mig: www.annemessmann.dk.
2. Rigsarkivet (RA), Krigsministeriet 007, reg. af indkomne sager 1849 II, 1391-1639, B117a samt Indkomne sager til protokol II. B (112-121), sag 1509
3. Landsarkivet (LAK), Helsingør Politi, Protokol over rejsende 1851: Landskabsmaler Ludvig Messmann, ank. fra Kbhvn. 30/9-51-1/10-51 på Hotel du Nord til Odinshøi. Rejste sammen med Landskabsmaler Carsten Henrichsen
4. LAK Helsingør Byfoged, Protokol over rejsende G-138: Hotel d'Øresund. Kommet fra Kbhvn. 13/6 1857, afrejse 16/6 1857. Note v/Hotel Øresund: 9/6 Johan Jensens Enke
5. Reitzels Fortegnelse 1883 samt Weilbachs Kunstnerleksikon 1947 opgiver, at Messmann udstillede 18 arbejder, dette er ikke korrekt
6. Ra, Kunstakademiet, Ansøgninger om optagelse L-M, 10.1.5
7. LAK Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Auktionskontoret, Auktionskatalog over Løsøre 1860-1861, katalog nr. 27
8. Kjell Hjern: Outsiders, side 21-29: En Göteborgsskildrere, Allhems Förlag, 1956
9. RA Hofmarskallatet, Civillisten, Journalsager 1858, sag 641
10. RA Hofmarskallatet, Civillisten, Fortegnelse over malerier 1859
11. KB-Håndskriftafd. NKS 2281 Fortegn. over Malerieme paa Jægerspris Slot. Marts 1858. Rev. Nov. 1865

Selv mange år efter Messmann forlod Danmark havde han stadig øje for den danske kyst og Kronborg - her set i måneskin fra Helsingør i 1877. Til højre den endnu ikke restaurerede rest af Kärnan (borgen Kærnen). Midt i billedet dominerer Mariakirken, dramatisk hævet over den stadig ganske lille by, der på det tidspunkt var mindre end Helsingør. Helsingborgs Museer.

12. KB-Håndskriftafd. NKS 1810 Fortegn. over Frederik VII's private Malerisaml. (underskrev. 2.5.1859)
13. KB-Håndskriftafd. NKS 1810 Fortegn. over Frederik VII's private Malerisaml. Marts 1860 (protokol)
14. LAK's katalog anfører, at det var Urtekræmmer Liebst, der købte maleriet for 101 Rd.
15. RA, Hofmarskallatet, Journalsager 1858 sag 641 samt KB-Håndskriftafd. NKS 1810, I, Fortegnelse over Hans Majestæt Kong Frederik den Syvendes private Malerie-samling, pag. 86, kat. 340

Fotografer:

Parti ved Hellebæk ca. 1850: Kim Andersson. Helsingør og Kronborg set fra Trykkerdammen 1854: Lars Bjørn Madsen. Helsingør set fra Trykkerdammen 1856: Helsingør Bymuseum. Kronborg Slot 1881: Lauritz.com. Kystparti ved Ellekilde 1859: Kim Andersson.

Øvrige fotografier: Anne Messmann.

Skomagere i Sudergade

af Vivi Lena Andersen, Tim Grønnegaard og Lone Hvass

Store Claus løb gesvindt hjem, tog en Øxe, og slog alle sine fire Heste for Panden, trak Huden af dem, og kørte med disse ind til Byen. »Huder! Huder! Hvem vil købe Huder!« raabte han igjennem Gaderne. Alle Skomagere og Garverne kom løbende, og spurgte, hvad han ville have for dem...

Store Claus vil have en Skjæppe Penge for dem hver. Han vil gøre Nar af os, sagde de alle sammen, og saa toge Skomagere deres Spanderemme og Garverne deres Skjødskind og begyndte at prygle Store Claus.

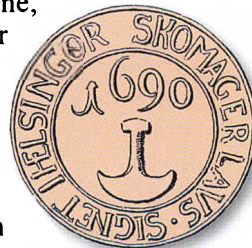
Ja, hvem kender ikke H.C. Andersens »Store Claus og Lille Claus«. Historien er meget aktuell, når der fortælles om Sudergade-udgravningen, der fandt sted sidste år i forbindelse med en kloaknedgravning i gaden.

I 1800-årene, da H.C. Andersen skrev sit eventyr, var håndværket delt mellem skomager og garver. Tilbage i den sene del af middelalderen, dvs. fra 1400- til begyndelsen af 1500-tallet,

er der noget som tyder på, at skomagere og garverne var ét fag, altså at skomagere selv rengjorde og garvede deres skind.

I øvrigt hører skomagerfaget til det ældste og mest talstærke i danske byer. Til bispens indtægter i København fra 1375 hørte, at skomagere årligt skulle give et par sko hver, desuden garve læderet til bispens og borgens forbrug. Helsingør Skomagerlavs ældste lavsskrå er fra 1510 i anledning af, at lavet blev genoprettet efter at kongen i 1507 havde ophævet alle landets skomagerlav, fordi de tog for høje priser. Det var dog ikke sidste gang, at det fandt sted. Fra sidste halvdel af 1500-årene,

hvor Helsingør bys tingbøger er bevaret, meldes det da også gang på gang (1567, 1572, 1575 og 1579) om skomagernes høje priser og slette arbejde. I 1607 fastsætter Christian 4. da en takst for Helsingørs skomagere, men heller ikke den blev overholdt. To år senere befaler kongen byens borgmester og råd at indrette en plads på torvet, »hvor inden- og udenlandske skomagere hver onsdag og lørdag kan holde deres sko og støvler fal for et skelligt værd«. Skomagernes lavshus lå 1550

Øverst: Illustration fra H.C. Andersens eventyr »Store Claus og Lille Claus«, tegnet af Vilhelm Pedersen (1820-1859) i 1849 på anmodning af forfatteren. Herover er vist Helsingør Skomagerlavs segl i to udgaver, begge i form af signeter.

Helsingør Skomagerlavs skrå er bevaret i Helsingør Byhistoriske Arkiv, endog med sit rigt dekorerede læderbind indtakt. Bindet prydes af den regerende konge, Frederik den Andens kronede monogram og årstallet 1586 tydeligt markeret.

ved Svingelen på hjørnet af Skyttenstræde. I København opstod åbenlys fejde mellem skomagerne og tøffelmagerne – dem der syede sko til hjemmebrug, for grænsen mellem sko og tøfler synes ind mellem svær at trække. Begge håndværk kunne da også slutte sig sammen mod indflydelse udefra, idet fine overtræks-støvler kom på mode, og her var de fremmede håndværkere, der syede både det ene og det andet fodtøj, fikser end de danske. Skomagerlavet i Ribe klager over de fremmede skomagere, der løber omkring i landet, og det forbydes derefter alle at holde fremmede skomagere i deres huse. Det tillades dem ikke at sælge sko eller støvler i byen, undtagen på almindelige markeder. Det var i øvrigt også dér, at tøffelmagerne efterhånden blev henvist med deres salg. I København arbejdede der en hollandsk skomager i Færgestræde i 1560, og kongen bestilte 10 par sorte rugsko og 6 par korduansko hos ham. »Rugskoene skal være

udstukne på det bedste, noget engene, end de sidste var«. Også i Helsingør var der i 1580 en hollandsk skomager- vel egentlig ikke så mærkeligt, når man tænker på hvor mange nederlandske borgere byen havde. Frederik 2. beder rådet »holde opsyn med den lange hollandske skomager, som gør skarnssko og ondt arbejde og i øvrigt ta'r halvtredje mark for et par sko og mere ubilligen«. Han har altså ikke kunnet leve op til sin landsmands håndværk i København.

Helsingør Skomagerlavs skrå 1586

I Helsingørs skomagerlavs skrå, med alle dets vedtægter fra 1586, gennemgås rettighederne i 48 kapitler. Vi skal ikke her trætte læsere med alle kapitler, selvom de er spændende læsning, men udtage dem, som berører fundene i Sudergade og fortæller noget om skobodernes placering i byen. Vi får at vide, at skomagersvendene skal have tjent 3 år hos en mester og dér få et ærligt vidnesbyrd og skudsmål, såfremt han vil optages i lavet. For at få borgerskab, skal han endvidere gøre sit mesterstykke. Skomagerens hustru må efter mandens død bruge embedet i 3 år.

Ét kapitel er vigtigt! Det fortæller, hvor skomagerne sælger deres sko. Den af lavsbrødrene som har sko til salg, skal sælge dem fra eget hus, fra vinduet eller skoboden og ikke andre steder, bortset fra det årlige marked. Arbejder man imod dette vanker der bøde til lavet, og til de fattige en halv ort.¹ Endvidere får vi at vide, at hver lørdag skal to af lavsbrødrene i skomagerlavet, som oldermændene har tilskikket, gå omkring til alle skomagernes døre og skoboder og kontrollere deres arbejde, både sko og støvler. Skomagerne udelukkes efter at de tre

gange ikke har udført deres arbejde og embedet ordentligt, og det arbejde, som de har lavet, bliver delt mellem lavet og de fattige. Ingen må holde sin egen skomager og få sko syet hjemme. De skomagere som findes i landsbyerne omkring Helsingør må ikke drive forprang, da det er til skade for skomagerne i byen. Når man er i lavet må ingen bære våben, ingen må »drage sin Kniv med vred hu i Lavshuset« eller i gården eller noget anden sted. Kapitlet om manddrab på en lavsbroder kommer vi tilbage til.

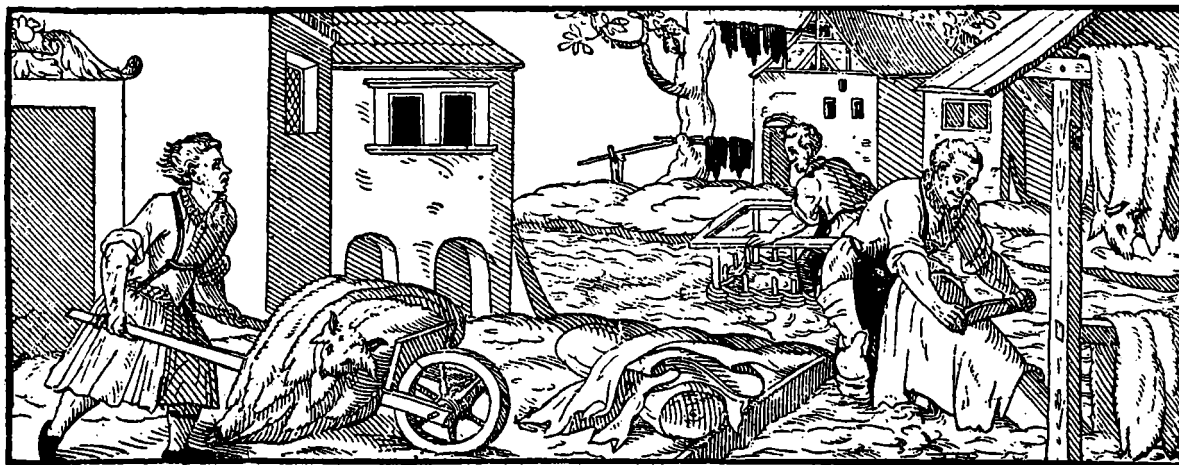
Særlig interessant er et kapitel, der fortæller at oldermænden først skal gøre køb, førend lavsbrødre må købe, og om skomagernes materialer hedder det følgende: Når der kommer læder, beg, bark eller hamp til byen med skibene eller af anden vej, som lavet kan bruge, så må ingen lavsbroder købe ind før oldermænden har købt på alle lavsbrødrenes vegne. Men dersom bønder eller andre (enstige) personer tilbyder

en lavsbroder en hud, fire eller fem, samt hamp, bark beg som er så ringe, at hele lavet ikke kan være tjent med det, da skal de ikke have lov til at gøre en god handel for dem selv. Den der gør det, mister sit køb og får en bøde 1 daler til lavet og til de fattige (husvilde).²

Flere kapitler handler om »god ro og orden i lavshuset. Om nogen gør ulyd, bulder eller mytteri udi lavshuset«. Eller om »Guds fortørnelse over sværgeren og banden udi lavshuset«. Spilder man mere øl end man kan skjule med en hånd i lavshuset, da skal man bøde for hver pæl til lavet, 1 skilling gode penninge. Ingen uden skomagerne, som er i lavet i Helsingør må holde sko eller støvle fal uden på almindelige års marked. Senere hedder det, om nogen lavsbroder har tre svende i arbejde på sit værksted, skal han miste den ene. Ingen fremmed skomager må købe blodige huder her på torvet i Helsingør. Skomagere til skade og afbræk, hvo dermed befindes, bøde til kongen, staden og lavet osv. og miste sit køb.

Vi får altså at vide, at skomagere sælger deres sko fra deres hus – vindue eller skobod. Som det fremgår af det følgende, må der have været skoboder over hele byen, eller skomagere har solgt ud fra deres vindue, så dermed optræder skomagere ikke specifikt i Sudergade. Dernæst får vi at vide, at oldermænden køber blodige huder og fordeler dem i lavet. Dvs. at i sidste halvdel af 1500-årene garver skoma-

Dette tyske træsnit fra slutningen af 1500-årene giver et indtryk af datidens garveri. Til venstre køres skindene på børen til garveriet. Manden til højre er i færd med at skave kødet af skindene med sit skavejern, og bag ham står en mand ved den i jorden nedgravede grube, hvori huderne lægges i vand, og hver hud overstrøet med bark. Efter denne proces tørres de gennemgarvede skind, som det ses i forgrunden til højre. Germanisches Museum, Nürnberg. Efter Laurits Pedersen: Københavns Garverlavs Bog, 1935.

Dette glasmaleri fra 1583 viser skomagermester Jens Pedersens værksted i Odense. Det var i hvert fald ham, der skænkede et blyindfattet vindue til skomagernes lavshus, hvor ruderne i vinduets midtparti var rigt bemalt og med værkstedet som naturligt centrum. Mon ikke det er mester selv, der troner i midten, i færd med at skære læder. I forgrunden sidder angiveligt en svend og en læredreng på trebenede stole, iført skødeskind. Omkring foden har de spanderemmen, der fastholder sko og læst. På gulvet ligger forskelligt værktøj. Mellem lærling og svend står et trækar med blødevand. Fotografi: Odense Bys Museer.

gerne selv deres skind. Vi får også at vide, at de ingredienser, som skomagerner bruger i deres håndværk er bark, hamp og beg.

I skomagernes lav

Byrådet konstaterer i 1574, at bryggeri er almindelig hos hver mand, mest skomagere, skræddere, smede og vævere. Skomagerner svarede, at deres skrå, som er stadfæstet af fremfærende konger, giver dem lov til at brygge i deres embede. De fremlægger skråen, hvor der står, at »skomagerner her udi Helsingør må bruge, hvad ærlig næring og bjæring de kunne føre ud og ind, deres embede anrørendes«. Man tilråder derfor ikke rådet at stifte et bryggerlaug i 1574.

En trist historie fra skomagerlavet

Den 4. januar 1585 blev ved skomagernes lavstævne tre lavsbrødre, Søren, »Kleine Hans« og Henrik uenige. Søren ville ikke lade sig forlige, men gik til byfogeden og klagede over, at han

ikke måtte nyde fred i lavshuset. Derved krænkede han sit lavs skrå og lov, og ved et nyt ordskifte herom senere i lavshuset blev Henrik så opbragt, at han gik hjem og hentede en kniv. Da han kom tilbage, sad Søren på en stol, og han nærmede sig Søren bagfra, rakte over hans skulder og stak ham to gange i brystet med kniven, så han døde på stedet. Om han sagde noget, idet han stak ham, kunne han ikke ved det påfølgende forhør huske. »thi han var drukken«. Den 12. januar blev han halshugget med sværd og hans hoved sat på stage. Lavet var højeste myndighed, og hverken byfoged eller øvrighed kunne blande sig. Efter at Henrik var henrettet, arvede hans hustru Karine halvparten og den anden halvpart blev delt mellem kongen og den dodes nærmeste arvinger. Uddragene af Helsingørs tingbøger fortæller lidt om håndværkerforholdene: I 1551 var der opsat 4 halsjern på torvet »denem til straf, som køber ulovligen, at de, det gør, skal sættes i samme halsjern og siden bøde deres faldsmål [faldsmålskendelse/bøde] imod kongen og byen«. En mængde forhold angår bagerne, smedene, snedkerne, krogemagerne og skrædderne, som alle sælger fra deres hus og for deres døre, og skomagerner fra deres hus eller skobod. Skomagerlavet skal have haft deres eget alter for St. Katharina i Skt. Olai kirke. Her havde de som byens håndværkere deres faste stole i kirken. I 1567 skrives det, at skomagerner »fordums havde et alter i Olai kirke hos den pille, hvor skomagerner nu haver deres stole«. Et andet vidne meddeler, at skomagerner har lejet de-

res stolestader ud for nogle tønder øl til deres lav. Året efter hjemfalder skomagernes stole til kirken, fordi skomagerne har lejet dem ud for øl uden kirkens samtykke. Tilsyneladende har de også opgivet St. Katharinas alter.

I 1562 ønskede en ung karl, Kort Skomager, at bosætte sig i byen »dog så, at han skulle det have i minde hos skomagerne og handle sig vel med den dannekvinde, han agtede at tage sig til staldbroder«. Tilsyneladende er det gået ham godt, for tretten år senere er Kort blevet fagets oldermann. Han giver en skomagersvend, der kommer ude fra, ret til at gøre sin borgered som andre. Samme år begærer en tysk tøffelmager at nedsætte sig. Lavet samtykker, selv om han ikke har tjent faget i mere end 3/4 år. Fremover gør de ikke den slags afvigelser.

Sidst på året klager skomagerne imidlertid over at Kort Skomager, der bor i Skt. Olaigade, og Hans Terning, der bor i Hovedvagtstræde, holder 5-6 svende. Nu var det jo besluttet, at hver skomager må holde to svende og én dreng. Dog kan de, når det er tid for høstfiskeriet eller norgefiskeriet, med oldermannens vidende og brødrenes minde holde nogen flere. Kort

Skomager og Hans T. giver i lavet hver en tønde dansk øl for denne forseelse.

Skomagerne klager i 1577 over, at Bo Skomager holder »ondt hus med idelig drik og slagsmål og anden ulempe«, hvorfor han udelukkes af lavet. To år efter anklages Jon Skomager for ulovligt køb af sko, som han ville have en mark for, de var ikke 12 skilling værd.

I 1580 er der klage over Kongens skomager, for skomagerne kan ikke lide, at han bruger sit håndværk uden at holde fagets skrå og lav. Kongen har gennem et magistratsmedlem sendt bud, at man skal lade hans skomager »nyde plads dér i byen og ordnet det, så de bliver venner«. Er der nogen der drister sig til at gøre ham hindring, »da svare det selv for hans majestæt og på sin egen hals«.

Endelig slås det atter i 1587 fast, at ingen uden lavet må sælge sko undtagen på marked.

Skomagernes sociale placering byen

Skomagerne hørte i perioden 1400-1650 til håndværkerstandens mellemste gruppe i købstaden. Øverst i samfundet sad købmændene, der sammen med handelsmænd, kræmmere, vinhandlere og bryggere var borgerskabets ryggrad. Købmændene var også jordejerne, og de blev valgt til rådmænd, og ud fra deres stand

Et skomagerværksted i slutningen af 1500-årene. Den standsmæssigt klædte mester yderst til højre skærer lederen til, og svendene syr sko, mens fru fra boden handler med en bonde og hans kone. I baggrunden er skovarerne opstillet på hylder. Tysk træsnit. Nürnberg.

valgte man borgmestrene. Men der fandtes også rige håndværkere, og skomagerne i Helsingør var blandt byens udvalgte 16 formænd. Går vi til andre byer, finder vi f.eks. i Vejle, at netop skomagerne fra gammel tid var meget ansete, især rådmænd og støvlemager Hans Sørensen, som i øvrigt var den kgl. histograf Anders Sørensen Vedels farbroder.

Også i Helsingør har vi som nævnt en kongelig skomager. Fundene fra Sudergade derimod, som det fremgår af den arkæologiske undersøgelse, som følger her, viser tydeligt at det ikke er tidens modesko, som er syet i Sudergade. Teoretisk kan alt skomageraffaldet stamme fra bare ét værksted, hvor der har været flere ansatte eller fra flere værksteder. Det sidste er nok det mest sandsynlige. Fundene dækker over en periode på 150 år.

Meget interessant er det, at fundene synes at pege på, at skomagerne i Sudergade også har fungeret som skolappere, dvs. at de har repareret sko. I 1600-årene havde henholdsvis skomagere og skolappere hvert deres borgerskab. At det sandsynligvis er skolappere, tyder de hele sko og skodele på, idet de alle viser tydelige tegn på brug af slitage. Byens skomageres moderigtige sko finder vi fint afbildet i Sct. Mariæ kirkes kalkmalerier fra 1490. Det kunne være dem som blev syet i byens skomagerboder.

Skomagerne som byens seksten formænd

Helsingørs officielle bystyre, med borgmestre og råd, var forsamlet i rådstuen på Rådhuset i Stengade og førte dér fyldige forhandlingsprotokoller, som i dag er bevaret på landsarkivet tilbage til 1612. Skomagerne var ofte tingsvidner i bytinget og rådstuen, hvilket tyder på, at de nok har været velbyrdige og rimeligt velstående håndværkere. Borgerne havde i 1500-årene en væsentlig indflydelse på bystyret, ved at et begrænset udvalg af fremtrædende borgere – de såkaldte »byens 16 formænd« tog stilling til væsentlige af byens anliggender. I Helsingør Stadsbog 1554-1565 fremgår det også, at det

meget ofte blandt de forskellige håndværkere er skomagerne, der optræder.

Ofte nævnes skomagerne i forbindelse med skøder på jord, deres egne eller andres. I 1552 er de 16 formænd tingsvidner. Blandt dem var Skotten David Corney, dernæst skræddere, bage, tømrere m.m., samt skomagerne Jørgen Skomager og Jens Monsen Skomager.

Den 26. juli samme år er Mogens Skomager vidne sammen med bl.a. Rådmænd Asgud Mikkelson og borgmestrene Sander Leyel og Henrik Monsen. Og endnu samme år er Hans Peresen Skotte, skomager og Mogens Skomager med i en domssag.

Blandt skomagere, der nævnes ved navn i 1559 er flere vi før har stødt på, nemlig Bo skomager, Christoffer Dyrich, Hans Skomager, Jens Skomager, Jørgen Skomager, Kort Skomager, Lauritz, Mogens Niels Jørgensen, Rasmus Søren, Thomas, Aage, alle med efternavnet Skomager.

Samme år er Hans Skomager om bord på et skib, der styrer mod en norsk skude, hvor de rager uklar med højbordeemanden – sandsynligvis handler det om forprang på sundet.

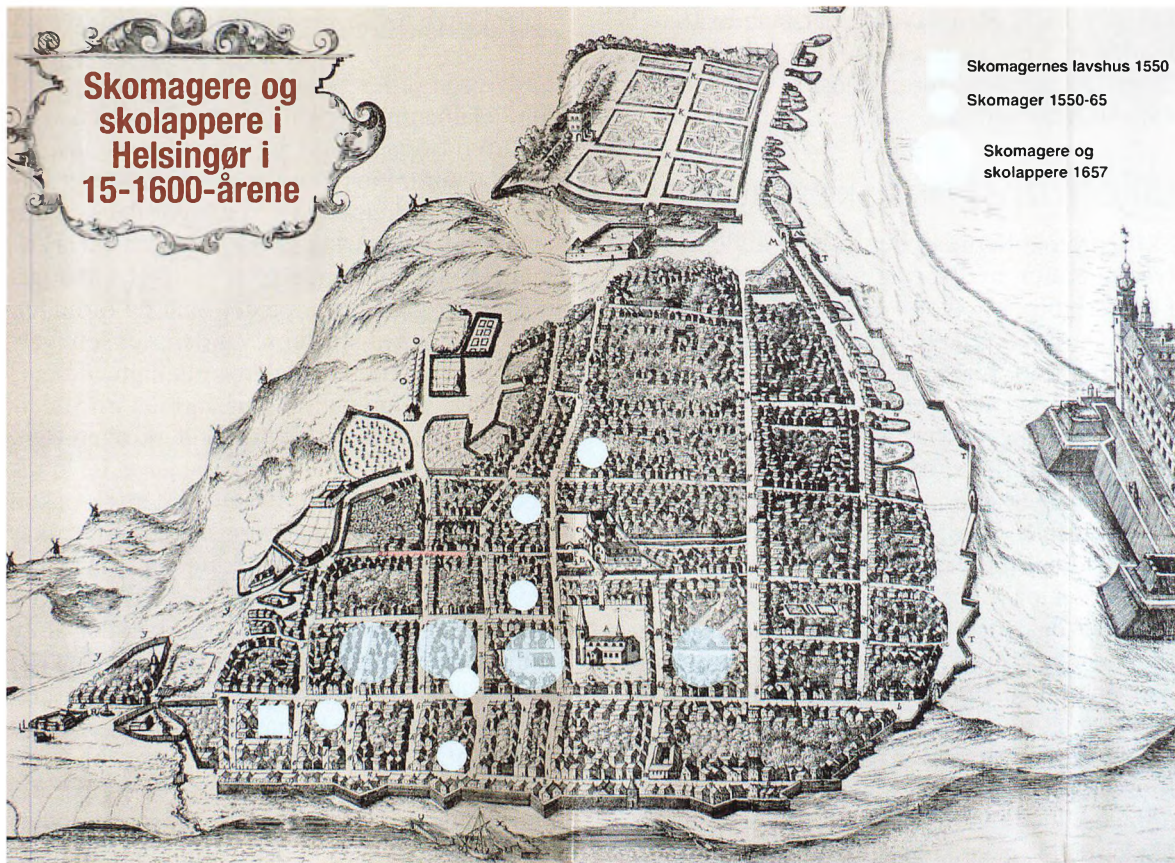
Der er også skomagere indblandet i sager om ulovlig skovhugst.

Sociale forskelle mellem skomagere, skolappere og skoflikkere

Af borgerskabsprotokollerne (før 1691 rådstueprotokollerne) kan vi se, at 30 skomagere fik borgerskab fra 1606-1658, mens kun 12 fik borgerskab efter 1658 og århundredet ud. 8 skomagersvende fik borgerskab efter 1658 og 10 skolappere fik borgerskab; alle før 1623. Skolapper er en betegnelse, der mest hører til i 1600-årene, men ses dog også benyttet i 1500-årene. Mens skomagerne i 1500- og 1600-årene hørte til byens pænt velstående håndværkere, gjalt dette ikke skolapperne.

Askeonsdag den 2. marts 1552 får borgerne oplæst et brev fra kongen, hvoraf det fremgår.

at »fattigfolk skal forholde sig til hans nådes befaling, hvad enten de er født i byen, såvel som fremmede, født uden for byen.« Blandt de forviste i byen nævnes først Christiern Skolapper, uden aleeniste han må gå til slottet. Måske skal man forstå det sådan, at kun Christiern Skolapper kan henvende sig på slottet for at få arbejde?

Skoflikker, hvorved vi ligesom skolapper forstår en, der reparerer sko, er en betegnelse der hovedsagligt hører til i 1700-årene, hvor 19 af disse får borgerskab, men kun 11, bortset fra en enkelt i 1620'erne, fik borgerskab i sidste halvdel af 1600-årene. Skomagertitlen bruges i hele 1500-1700-årene, mens der mest i 1800-årene bruges betegnelsen skomagermester.

Hvor mange par sko en skomager kunne ligge inde med, siger et skifte efter Poul Fynbo sko-

På dette udsnit af Resens kort over Helsingør før 1658, er det forsøgt at give et indtryk af, hvor byens skomagere og skolappere ifølge skattelisterne havde deres værksteder i perioden 1550-1665. Bemærkelsesværdigt er det, at der ikke synes at være værksteder i Sudergade (den udgravede strækning i gaden markeret med rødt). De større, transparente lyseblå prikker angiver skomagere (i alt 17) og skolappere (i alt 16) i byens 4 fjerdinge. Flest skomagere var der i fjerdingen nærmest Kronborg (i alt 7), mens antallet af skolappere var størst i fjerde fjerding i byens vestlige del (i alt 6), der også omfattede Sudergade-delen mellem Fiolgade og Stjernegade. Det har ikke været muligt via det tilgængelige kildemateriale at stedfæste værkstederne præcist. Der har tilsyneladende ikke været værksteder i den del af byen (»Sandet«), som blev fjernet (nedrevet eller brændt af) i 1658 før svenskerne besatte Kronborg, men derimod byens fornemste borgere, hvis haver strakte sig ned mod Kronborg. I dag omfatter området det kommende Kulturværft samt Hornbækbanen.

Udarbejdet af Lone Hvass og Lars Bjørn Madsen.

mager i 1620. Han havde 5 par mandssko á 2 mark 4 p, 2 par kvindesko á 28 p, 29 par sko á 20 p. Det synes at fortælle os, at herreskoene var vurderet højest.

Billedkunst hos skomagerne

Skifteprotokollerne er den bedste kilde til oplysninger om, hvilke ting folk omgav sig med i deres bolig, og skomagerne er ingen undtagelse. Af de tørre kedelige tal kan vi danne os et begreb om borgernes, og blandt dem skomagernes, levende hjem. Blandt de forskellige håndværkslaug, der havde billeder på væggene, hang der flest hos snedkerne, dernæst smedene og krognagerne. Så kom malere, skålefarvere og kontrafejere samt bagere. Først derefter kom skomagerne, murere og vævere m.fl. Antallet af billeder på væggene i skomagerhjemmene fortæller også noget om deres økonomiske og sociale placering i samfundet og blandt laugets egne medlemmer. Det, at hænge billeder på væggen, som ved ejerens død bliver skrevet op og vurderet i penge, er en skik, som kun forekommer, hvor der er tale om en vis grad af ordnede, hjemlige forhold og boligindretning. Under den synsvinkel synes skikken i løbet af 1600-årene dog at have bredt sig til alle lag af befolkningen i Helsingør, og ikke forbeholdt en begrænset gruppe eller klasse. Den kunne træffes hvor som helst hos dem, der havde interesse for billedkunst på væggene. Den finder vi hos skomager Peder Iversen, hvis skifte af 14. maj 1650 viser, at han havde i alt 34 billeder. Skomager Augustinus Jørgensen, som i 1630 var oldermand i skomagerlauget, boede i sin gård på Stengaden. Da han i 1637 døde og boet blev gjort op, blev 5 store kontrafejer ikke vurderet, men delt mellem arvingerne. Det tyder på at billederne var slægtsportrætter. Augustinus havde ellers sammen med sin søster arvet hele 14 billeder nogle år forinden, så dem må familien have skaffet sig af med, men beholdt familiens egne portrætter. Ellers var langt de fleste motiver bibelske, ofte gammeltestamentlige. Ofte har stikkene været hollandske eller nederlandske.

Sudergade og værkstederne

Sudergade, eller Skomagerstræde, som den i middelalderen en enkelt gang kaldes på dansk, har utvivlsomt oprindelig været byens udstræde mod nord. I øvrigt optræder gadenavnet Jørgen Skomagerstræde i 1579, hvor det nævnes under Skt. Olai kirkes jorder. Suderen eller skomageren blev almindeligvis anbragt i byernes udkant på grund af arbejdet med de rå huder, som de købte af slagterne og derefter selv garvede, hvortil de havde deres ildelugtende garvegruber. Bjergegade 18 på hjørnet af Sudergade kaldes i et skøde for Suderkrogen. Om man, som Laurits Pedersen, mener at de zünftige skomagersvende her har haft deres kro, kan ikke udelukkes, men det er næppe sandsynligt, som han da også selv konkluderer. Suderbetegnelsen kommer af det latinske ord *sutor*, der igen kommer af ordet *suo*, som betyder at sy sammen - i dette tilfælde en skomager. Ordet bruges ikke i de »zünftige« vedtægter, der helt igennem bruger tyske navne. Laurits Pedersen mener, at det kan have været en krog, hvor suderne havde deres garvekuler, ved hvilke de, når en læredreng skulle have sin svendeindvielse, samledes og lod den unge mand plumpe ned i kulens uhumskheder for at lære ham at tåle livets modgang.

Der blev, som man kan læse det senere i artiklen, fundet rigtig mange dyreknogler i den arkæologiske undersøgelse, især fra okser, som tyder på, at der har været bearbejdet rå huder. Om det så også hænger sammen med, at der for enden af Sudergade i Frederik 2. og Christian 4.'s tid var en port kaldet Koporten og en fægang, gennem hvilken kvæget kunne drives i marken, er muligt. I Sudergades vestlige del lå på begge sider store haver i 1700-årene, men i 1600-årene var der til begge sider ubebygget, og på nordsiden ejede sognepræsten Rasmus Lauritzen en stor have.

Skomagerne selv boede rundt omkring i hele byen (se kortet side 25), lige fra den fornemme Stengade i øst såvel som vest, fra Kampergade til Kagholmen ude mod Lappen. Det kan vi læse i tingbøgerne og i kirkens jordbøger fra

1550-1579, hvor skomagerne selv ejer hus og grund, eller, som så mangen velbyrdig borger, lejer kirkens jord. I begge tilfælde har de bygget deres gårde eller huse på stedet.

Anders Therning skomager lejer en jord syd for Stengaden på hjørnet til Claus Niensens Stræde (Hovedvagtstræde) dvs. ned mod den nuværende Strandgade. Kort Skomager lejede jord af kirken og han har bygget dér nord for mellemgaden (Skt. Olai-gade). Bo Skomager, en foretagsom herre, der tit optræder i stadsbøgerne, har lejet jord af kirken østen på Kampergade. Han boede der også i 1562 og i 1565, og har han bygget ind på naboen Jacob Judis grund. Jacob var kongens høvedsmand på et af flådens orlogsskibe.

Samme år er der ballade i skomagerhjemmet: »Bo har slået Hans Skiinders kvinde. Hun kom til hans hus, hvor hendes husbond Hans sad og drak, gav ham ukvemsord, og kaldte ham Bo med munden.« Bo Skomager sagde, at hendes egen husbond bad ham slå hende osv. Bo skal stille hende tilfreds, og hun gav gode ord igen osv. Sagen kommer i hvert fald i rådstuen og de har ingået forlig. Det er også hos ham det går livligt til i 1577.

Gamle Jørgen Skomager har lejet en kirkens jord, som han selv bor på syd for Stengaden på hjørnet op til strædet, som er omkring Stengade 16/Skyttenstræde 13.

Thomas Skomager har boet på kirkens jord på Kagholmen (nord for byen imod Lappen). De arkæologiske fund, som de næste kapitler handler om, synes at vise, at de ældste skofund stammer fra en tid inden Sudergade blev til en gade. Vi er så absolut i byens udkant, og håndværkerne må have tilhørt skolapperne, der ligesom skomagerne i 1400- og første halvdel af 1500-årene selv garvede deres huder. Bemærkelsesværdigt er det, at navnet Sudergade og en enkelt gang Skomagergade hænger ved op i tiden selv om hverken skomagerne eller skolapperne bor der mere. Byen voksede i bogstaveligste forstand uden om Sudergaden og skomagerne og skolapperne bosatte sig alle andre steder i byen.

Lokal litteratur bliver tale-måde til i dag: »Skomager bliv ved din læst«

Mens præsten og salmedigteren Hans Christensen Sthen (ca. 1540-1610) virkede som rektor for latinskolen i Helsingør, skrev han skolekomedien »Kort Vending«. I den bliver den gamle og den nye håndværkertype stillet overfor hinanden. Den gamle praler:

Så mange embeder jeg ene kan som nogen udi dette ganske land, nok kan jeg også få at gøre, kunne jeg så mange hænder røre, Jeg kan både skære og sy, såvel som nogen udi denne by, Skogerning jeg også fuld god en smed, Remmesnider gerning jeg kan med, På støvle at gøre er jeg en mester, dertil kan jeg og gøre læster, En god bødker er jeg dertil, jeg kan og snedkeri, når jeg vil, Buntmager embedet haver jeg vel kært, jeg kan endog berede et sværd, Med flere andre embeder slig, som jeg haver lært nok mesterlig.

Mens skomageren, der repræsenterer den ny håndværker, mere beskedent fremfører:

Jeg bruger mit embede nat og dag, og intet er jeg des vilder deraf, End og det samme Embede jeg kan, haver født så mangen ærlig mand, Suderembedet det haver jeg lært, det holder jeg udi agt og værd, armod lod mig ej fortykke, Mit embede blev jeg horderlig ved, og blev en suder efter gammel sæd.

Moralen er, at i komedien belønnes skomageren, der blev ved sin læst. Han blev nemlig rig, den anden fattig.

Baggrunden for undersøgelsen

Helsingør Kommune er i disse år i gang med en renovering af byens kloaknet og nåede i 2007 til Sudergade omkring Axeltorv. I forbindelse med opgravningen af de gamle rør og anlæggelsen af nye brønde kom anlægsarbejdet i berøring med urørte lag fra byens historie.

Gilleleje Museum fulgte løbende projektet, idet

det er en kendt sag, at Sudergade i middelalderen var Helsingørs skomagerkvarter og at der dermed var gode muligheder for at få ny viden om dette håndværk i kloakgrøfterne. Da der vest for Axeltorv begyndte at dukke bevaret læder frem, blev forventningerne skærpet. Året efter (2008) nåede kloakreoveringen til stykket mellem Fiolgade og Stjernegade. Sidste års fund in mente, havde museet denne gang budgetteret med konstant arkæologisk overvågning af anlægsarbejdet samt en ekstra medarbejder i spidsbelastninger, dvs. når fundene væltede op af jorden. Overvågning og udgravning blev foretaget sideløbende med anlægsarbejdet for ikke at sinke dette mere end højst nødvendigt. Og vi blev ikke skuffede!

Lagfølge og bevaring

I Sudergade nederst, 150-180 cm under nutidens asfalt, findes ovenpå istidens moræneler grus og ral fra stenalderens strandaflejringer. Her og der ligger i disse lag flintblokke og -afslag fra stenaldermenneskets bopladser. Noget af flinten har helt rundede kanter af at have ligget og rullet i strandkanten. Herover har der dannet sig et tyndt muldlag. Øverst heri findes de første rester af læder, der viser at skomagerhåndværket har holdt sit indtog på stedet. Et stykke læder fra denne ældste skomagerhorisont er C14-dateret
Over muldlaget kommer et mørkt tykt fedtet

humøst lag, der på de bedst bevarede steder ud for nr. 4 og 6 er over 20 cm tykt. Det er dette lag, som for alvor vakte den arkæologiske interesse, idet bevaringsforholdene for organisk materiale som læder, træ og knogle var exceptionelt gode. Årsagen er formentlig, at laget er så kompakt og klægt, at der opstår et helt iltfrit miljø. Hermed stoppes den omdannelsesproces, der normalt formulder disse fundgrupper. En flig var åbnet for en del af datidens liv, som vi ellers ikke får at se. De gode bevaringsforhold betød blandt andet, at jern nogle gange ikke var rustent, og kobber og bronze havde bevaret sin oprindelige glans.

Laget indeholdt næsten ingen potteskår, som ellers er et fast inventar i husholdningsaffaldet. Det tyder på, at det ikke er affald fra husholdningen, men derimod fra håndværkssvirksomhed.

Fundene er gjort midt ude under den nuværende gade, men ingen af genstandene bærer det mindste præg af, af folk har gået og kørt oven på dem – træ og knogler er så hele som da de blev smidt ud. Det kan kun forklares med, at Sudergade på det tidspunkt i 1400-1500-tallet endnu ikke var taget i brug som færdselsåre, men snarere var baggårde til værksteder i byens udkant, hvor man smed det ildelugtende affald ud.

Lædermaterialet fra Sudergade

Under Sudergades overflade gemte sig syv hele sko og 62 skodele samt hundredvis af læderstykker fra skoproduktion, som i århundreder har ligget under gunstige forhold, som medførte, at skoene dukkede særdeles velbevarede op i dagens lys. Middelalderens sko blev primært lavet af læder, og blev de kasserede sko i datiden smidt ud i et fugtigt område – eksempelvis en mødding, ved en vandbred, iblandt latrin eller lignende – så bevarer læderet sin smidige og hårdføre struktur, som blev tildelt den fra naturens side. Det var oftest kernelæder, dvs. hud fra dyrets ryg, der blev anvendt og oftest var dette dyr en ko, da huden herfra er fast og

Rekonstruktionstegning af en snøresko af den type, der fandtes ved udgravningerne. Tegning: Freerk Oldenburger 2008.

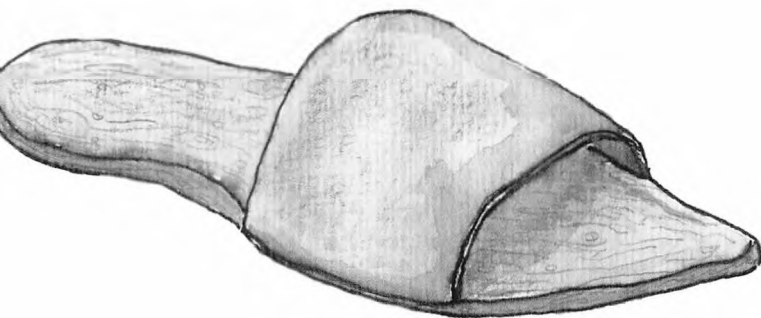
slidstærk. Kun de meget fornemme og sarte sko blev fremstillet af det fine, tynde, bløde gedeskind. Fra Sudergade fandtes udelukkende mere eller mindre kraftigt læder.

En middelalderskos konstruktion består oftest af en sål og et overlæder, som kan være sammensyede af flere dele, og blev oftest udformet som ankelstøvler, der var den mest almindelige fodtøjstype i middelalderen. Skoene sad på foden som en strømpe og havde ofte en lukkeanordning ved vristen i form af lædersnøre af forskellig art. Fundene fra Sudergade viser et overtal af sko med en lukkeanordning hhv. midt på/på siden af vristen, hvor snører samler åbningen, så skoen ikke falder af under gang. Det karakteristiske ved de fleste iagttagne snører er, at snøren deler sig i to, og hvoraf den ene aflange halvdel af snøren var ført gennem et snørehul fra bagsiden og ud (Se tegningen herover). Denne fiffige snøretype bevirkede, at man med blot ét hul på hver side af åbningen kunne danne to, ovenover hinanden siddende, knuder/sløjfer af snørerne. Der ses fra Sudergadefundet også eksempler på lukkeanordninger, som til forveksling ligner nutidens snøresko med flere huller på hver sin side af åbningen. På langt størstedelen af åbningerne ved vristen på skoene ses indvendigt tunnelsting langs med snørehullerne. Tunnelstingene har fungeret som en forstærkning af åbningen på dette ellers sårbare område af skoen. Denne forstærkende teknik er ikke ukendt fra andre fund af

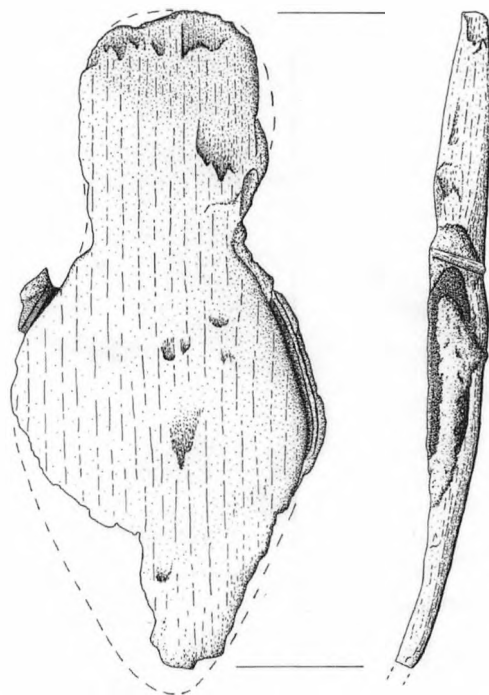
middelaldersko, men det er bemærkelsesværdigt så konsekvent teknikken er brugt her på skoene fra Helsingør. Man fristes til at tro, at der er tale om en særlig lokal Helsingørsk teknik-skik. Det kan dog også skyldes, at de små, fine sting omkring hullerne ganske enkelt ikke er blevet opdaget af dem, der har registreret sko fra andre egne af landet.

En enkelt »sko« fra Sudergade adskiller sig kraftigt fra de øvrige alene ud fra materialets art. Iblandt alle læderstykkerne fremkom en trægalocher. Det fundne træstykke (gengivet side 30) er formet som en sål med hæl, tå og smal svang og er flad på både over- og underside. Ofte ses galocher med to styltelignende gevækster under sig, men typen her har en helt flad bund, hvilket har gjort den lettere at gå på end de meget høje typer. På højre og venstre side af træsålen (ved forfoden) ses spor efter fastnaglet læder, som engang har udgjort et bånd, der har gået tværs henover forfoden som fastgørelse af galocher til foden – eller rettere skoen (se rekonstruktionen side 30). For trægalocher blev ikke brugt som fodtøj alene á la træsko, men blev brugt for at skåne ejerens egentlige fodtøj for skidt, affald og snavs i byens gader. Ejerne af galocher hørte til i samfundets øvre klasser og der findes generelt kun få bevarede trægalocher. Ikke kun fordi trægalocher formentlig var et sjældent syn i datidens gadebillede, men også fordi de netop var lavet af træ. Kasserede galocher har man efter al sandsynlighed brugt som brændsel på bålet. Det er derfor kærkomment at finde blot en enkelt trægalocher ved en middelalderudgravning i dag.

Flere af skoene og skodelene afslører håndværksmæssig pauver kvalitet, hvilket først og fremmest kan ses ud fra syhullerne, som er skæve og uensartede i placering, størrelse og form. Tilskæringen af læderet varierer tillige i kompetence. Der ses vel at mærke også eksempler på stringent og veludført skomagerhåndværk samt sytekniske forskelle. Alt dette

Til højre ses en del af en galoche af træ. Træstykket er formet som en sål og er flad på begge sider. Ofte ses galocher med to stykker/forhøjninger under sig, men denne type har flad bund. I hver side af træsålen (ved forfoden) ses spor efter læder, som har gået tværs hen over forfoden som vist i ovenstående rekonstruktionsforsøg. Tegningen øverst: Tim Grønnegaard; tegningen til højre: Freerk Oldenburger.

betyder, at udsmidet i teorien kan stamme fra ét skomagerværksted, hvor der har været flere ansatte (eksempelvis en dygtig skomagermester og en knapt så dygtig lærling), eller udsmidet kan stamme fra flere skomagerværksteder i Sudergade. Ser man på fundkonteksten, så er der størst sandsynlighed for, at der er tale om udsmid fra flere værksteder, idet læderudsmidet dækker et stort område og ikke mindst dækker en periode på ca. 150-200 år.

Der er ikke blot tale om udsmid fra produktionen af sko (dvs. fraskær), men også hele sko, delvist hele sko og skodele, som alle viser tydelige tegn på brug ud fra slitage fra en ejers brug af skoen. Med andre ord kan skomagerne i Sudergade også have fungeret som skolappere, altså skoreparatører. Dvs. at de har repareret sko, samt overtaget aflagte sko og brugt dele deraf som reservedele til andre sko. Der kan også have befundet sig en decideret skolapper i gaden, men i middelalder og renæssance er det almindeligt at skomagerne selv også reparerer skoene. Først i løbet af 1600-tallet ses en klar opdeling af skomagere og skolappere.

Mænd og kvinder bar i middelalderen og renæssancen forholdsvis ens sko. Findes en typisk ankelstøvle, er det højst vanskeligt at afgøre, om skoen har tilhørt en kvinde eller en mand. Hvis man skal komme med et gæt, så skal man se nærmere på skoens længde og

bredde og er skoen eksempelvis meget lang og meget bred i forhold til datidens normer, så kan man skyde på, at en mand var ejeren, men også dengang fandtes mandhaftige kvinder – og feminine mænd!

De fundne sko viser også en fin variation fra ejere af alle aldre – både børn og voksne. De bevarede, hele såler viser en forskel på 15,5 cm, hvor den mindste sko på blot 11,1 cm (x 215) har tilhørt et barn på rundt regnet 2 år, og hvor den længste sko på 26,6 cm (x 228) har tilhørt en fuldvoksen.

Længden på et menneskets fod er i princippet proportionelt i forhold til det samme menneskes højde. Det er eksempelvis sjældent, at man møder en person, der kun er 1,50 m høj og som samtidig bruger en overraskende str. 42 i sko. Der er ofte samklang i de to ting: Lille fod = lav højde, stor fod = stor højde. Ud fra dette grundprincip kan man beregne omtrent, hvor høj en person er ud fra han/hendes fodlængde ved hjælp af formler, som især retsmedicinere forsker i. Retsmedicinere bruger disse form-

ler til at beregne omtrent hvor høj en ukendt gerningsmand er ud fra de fodaftryk, som han efterlod sig på det mudrede gerningssted for at danne et signalement af personen. Arkæologer kan bruge selvsamme formler, når fodtøj fremkommer på de mange hundrede år gamle »gerningssteder«. Gerningsstedet i Sudergade indeholdt som før nævnt en sko med en længde på 26,6 cm. Retsmedicinere og biologiske antropologer arbejder grundlæggende ud fra den standardformel, som siger, at fodens længde udgør 15% af kroppens højde. Divideres 26,6 cm med 0,15, så får man resultatet: 177,3 cm = den omtrentlige højde på den person, som har båret denne sko. Ud fra de mange danske fund af skeletter ved vi, at gennemsnitshøjden for en mand i middelalderen var 173 cm, så den pågældende skoejer med en beregnet legemshøjde på ca. 177 cm har tilhørt et menneske, som har trukket gennemsnittet op. Og i fald skoen har tilhørt en kvinde, som i middelalderen havde en gennemsnitshøjde på 160, så er der vitterligt tale om en i datiden særdeles høj kvinde.

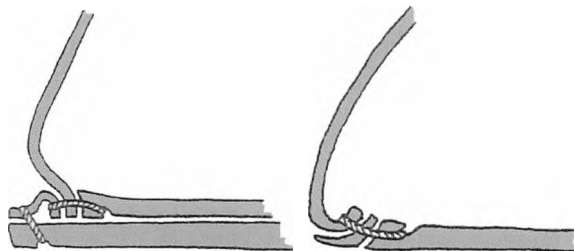
Hvad angår social status ud fra skoene, så er det bemærkelsesværdigt, at der i fundet ikke ses nogen dekorerede stykker overlæder, ingen komulesko (overklassesco fra starten af 1500-tallet med en meget bred tå formet som en komule), ingen spænder eller sko med spor efter spændelukning, ingen høje støvler og intet gedeskind. Alle disse elementer hører overklassen til i hhv. senmiddelalder og renæssance. Fundet afspejler med andre ord ikke overklassens »pralesko« men derimod periodens mere simple sko – hvilket er godt! De simple sko er sjældent særlig godt belyst, da de finere sko oftest stjæler rampelyset i forskningen, og det kan i længden foranledige til at tro, at alle mennesker i datiden havde godt og flot fodtøj. Det er derfor en fornøjelse at bearbejde et fund, som afspejler majoriteten af datidens befolkning – i dette tilfælde i Helsingør.

Størstedelen af de fundne såler har ikke tåen og hælen bevaret, da disse er slidt bort. På sko uden hæl, er det tåen, der bliver mest slidt og dernæst hælpartiet. På sko med hæl, er det om-

vendt, idet den høje hæl, tager størstedelen af slitagen.

Kun enkelte af de fundne sko fra Sudergade viser tegn på fodsygdomme, som kan spores via slidsporet. De få observerede eksempler på fodsygdomme, der her er tale om, er lidelsen platfod. Derudover kan man i princippet spore fodsygdomme via slidspor fra forfodsplatfod, hammertå, dropfod, knyster m.v. Det er særdeles interessant, at så få fodsygdomme optræder i de fundne middelaldersko, idet nærmere studier af slidspor på sko fra 1600- og 1700-tallet viser, at de førnævnte fodsygdomme var overraskende almindelige i den periode. Det betyder, at middelalderens fodtøj var mere behageligt og ortopædisk korrekt frem for 1600- og 1700-tallets sko, hvor idealet var en meget lille fod, en spids tå til damerne og høje hæle til både herrer og damer. Især hælens introduktion i skomodens omkring år 1600 har forårsaget en eksplosiv forøgelse af fodlidelser. Middelalderens og den tidlige renæssances sko var mere behagelige i konstruktionen, idet det har føltes som at bære en strømpe af læder.

Hvad dateringen af skoene angår, så er der mange af skodelene, som har bevaret dateringsmæssige elementer: lukkeanordninger, formen på sålen samt syteknikker. I middelalderen syes sko via vend-teknik (dvs. skoen syes på vrangen og vendes til slut) (vist herunder til højre). Fra renæssancen og frem sys sko via rand-teknik (dvs. skoen syes udefra og samles omkring en rand) (vist herunder til venstre). Dateringen af det samlede fund af sko fra Sudergade vurderes til at være fra perioden 1400-tallet – første halvdel af 1600-tallet. Dvs. senmiddelalder og renæssance. Enkelte sko kan være fra 1300-tallet, men der ses ikke eksempler på sko fra tiden

før 1300. Dette ses ud fra fraværet af lukkeanordningen, hvor snører går rundt om anklen (med dertilhørende snørehuller) og ej heller ses sål og overlæder i ét.

Alt i alt giver de fundne sko fra Sudergade et særligt indblik i tidens skomagerhåndværk i Helsingør, samt et indblik i skomodens, status, skik og brug samt føddernes sundhedstilstand for Helsingørs indbyggere i den sene middelalder og begyndende renæssance.

Redskaber og brugsgenstande

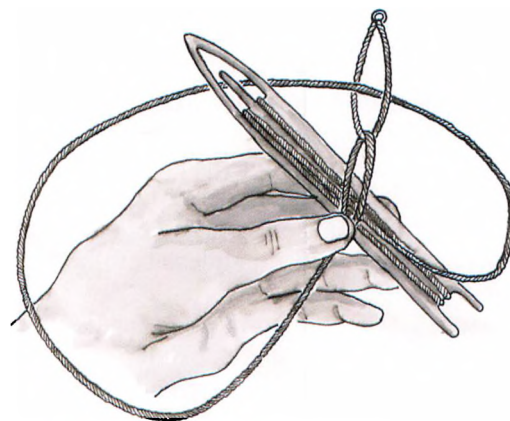
I møddingen endte et bredt udvalg af håndværkernes ødelagte værktøj, redskaber, brugsgenstande og bordtøj. En almindelig fundgruppe var staver og låg fra bødkerfremstillede kar. De fandtes i alle størrelser og har sikkert haft lige så mange funktioner, lige fra store sildetønder til små stavbægre til drikkebrug. Skomagerne har til garvning og blødgøring af skindene haft brug for store baljer.

Når skomageren skulle sy skoen, var sylen et uundværligt redskab. En sådan fandt vi perfekt

bevaret med skaft og det hele, lige klar til brug (gengivet øverst til venstre)!

Også andre håndværk end skomagerfaget var repræsenteret i form af en bødenål. Den blev, som tegningen herunder viser, brugt til at fremstille fiskenet.

Blandt fundene var mange skafter af forskellig art, både af træ og ben; bl.a. fandtes en fin ornamenteret og udskåret plade af ben, der har udgjort den ene halvdel af et knivskaft (øverst side 33). Vi fandt også en lille slibesten, en bryne, af importeret norsk skifer – et vældigt

nyttigt redskab i dagligdagen til at holde knivene skarpe. Et enkelt stykke tovværk var røget på møddingen, men ingen tekstiler – måske er det kasserede stof endt som nyttegenstand i latrinen? Der hvor både læg og lærd kan drages af et arkæologisk fund er, når det enkelte menneske fra dengang kommer tæt på. På to af værktøjsfragmenterne fra Sudergade (gengivet herunder og øverst

t.h.) fandt vi indskårne bomærker – håndværkerens personlige symbol. I stedet for at skrive sit navn, har man med kniv indskåret et særligt mærke i træet som en art underskrift for at markere ejendomsforholdet. Bomærkernes form bærer, ligesom runerne, præg af at skulle skæres ind i træ: lige linjer og så vidt muligt und-

gåelse af vandrette linjer, da det kan forveksles med træets naturlige årer. På et af stykkerne fra Sudergade har håndværkeren sågar skåret sit bomærke ind to steder. Bomærkerne kunne gå i arv fra far til søn og svendene kunne have et bomærke, der mindede om deres mesters. Måske vil man ved nærmere studier af bomærker på segl kunne udlede navnet på en af håndværkerne fra Sudergade?

Glimt af skomagernes kulinariske liv kommer også frem i fundbilledet, som vist øverst side 34; eksempelvis ved et stykke af en dyb tallerken af drejet træ. Sådanne tallerkener var oftest fremstillet af hårde løvtræstyper, som f.eks. ask. Vi fandt endvidere fire træskeer, der var brækket og kasseret. I middelalderen var skeen en personlig genstand, som man selv medbragte til middagen. Flydende madvarer som suppe og vælling var det skik at drikke direkte af en skål, men skeen må have været rar at have til indtagelse af f.eks. grød og andre ufaste, mere trægflydende retter.

Knoglematerialet

Fundlagene var meget rige på knogler fra især okse, men også fra får, ged og svin. De mange knogler var imidlertid ikke bare et skønsomt

udvalg af slagterens affald: kraniedele, hornstejler (et udvalg vist herunder) og mellemfodsknogler var stærkt overrepræsenterede, mens de store lemmeknogler, bækken, skulderblade og rygsøjlen stort set var fraværende. Det skyldes formentlig, at skomagerne fik de rå, blodige huder ind fra slagterne til bearbejdning og garvning. Med på disse huder fulgte de kødfattige ekstremiteter og hovedet. De fleste hornstejler stammer antagelig fra stude (kastrede tyre), idet studene var mere eftertragtede som trækdyr, fordi de var mere udholdende og mindre aggressive end tyrene og til fremstilling af f.eks. sko var studenes huder

mere fleksible.

I affaldslaget fandtes også skelettet af en hel pattegris. Det kan være en af håndværkerne, der har haft en drægtig so på stald i baghuset og en af grisene har været dødfødt. Så er den endt sammen med alt det andet i den ildelugtende dyng.

Detektorafsøgning

Arbejdsgangen i kloakgrøften levnede ikke tid til de finere udgravningsmetoder. Derfor var det af stor betydning, at helsingoraneren Brian Wellbelove hver dag kom forbi og gennemgik dagens fundlag med sin detektor. De små metalgenstande vil ofte blive overset, når man graver med skovl. Der blev ikke fundet en eneste mønt, men selve handelen har vel næppe heller fundet sted i denne del af byen.

De fleste detektorfund var blot jernnagler, knapper, skår af malmgryder o.lign., men ind imellem kom også mere eksklusive fund: en overhjalte af bronze til et sværd. I siden var der et hul til parérstangen. Det er næppe den lokale ridder, der har tømt sin affaldsspand, snarere stammer overhjalten fra en sværdfegers værksted i nærheden. Sværdfegeren fremstillede og reparerede sværd – måske har kunden skullet have udskiftet sin overhjalte?

At metalsmedene også holdt til i nærheden ses af de mange små amorfe metalslagger, der er et affaldsprodukt fra smedeprocessen.

I den opgravede jord fandt vi en såkaldt regnepning (side 35 øverst t.h.). Den ligner til forveksling en mønt, men har, som navnet antyder, været brugt på et regnebræt, der fungerer efter

samme princip som en kugleramme, så man hurtigt i handelslivet kan lægge store tal sammen. Regnepeningen er præget i Frankrig under Charles I (1560-74). På forsiden er afbildet Minerva, klogskabens gudinde, på bagsiden Fortuna, lykkens gudinde.

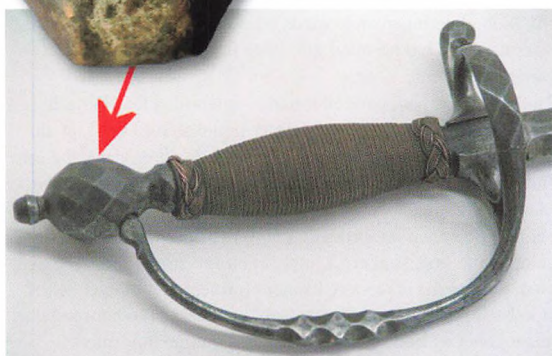
Sudergade opstår som gade

Det kunne ses, at skomager-affaldslagene begyndte at blive aflejret flere århundreder før der opstod egentlig gade på stedet. Ud fra typerne af sko samt en kulstof 14-datering af den ældste læderhorisont, ser skomagervirkomheden på stedet ud til at være startet en gang i begyndelsen af 1400-tallet og de yngste fund i affaldsdyngerne er fra ca. 1600. Ud for Sudergade 4 fandtes i kloakgrøften en række syldsten (foto side 36), der var anlagt oven på toppen af affaldslaget, dvs. yngre end dette. Syldstenene er 30-40 cm brede med flad overside og må have båret fodremmen til et hus, der har ligget ud til gaden, som åbenbart på dette tidspunkt var blevet en realitet. At husene har ligget så langt ude i forhold til den nuværende bebyggelse viser, at gaden dengang må have været betydeligt smallere end i dag, så kun én vogn kunne passere ad gangen. Syldstenene ligger 120 cm under den nuværende overflade og kunne heldigvis lades urørt af anlægsarbejdet, men alt over stenene var gravet bort og fyldt op med stabilgrus, formentlig i forbindelse med, at gaden på et tidspunkt blev udvidet i bredden. Alt fundmateriale, der kunne datere denne første gadefase, er desværre bortgravet, men det har antagelig været omkring 1600. Skomagervirkomheden er imidlertid fortsat på stedet efter dette tidspunkt, men nu i regulære huse ud til gaden. På dette tidspunkt er skomagerfaget også rensat for selve bearbejdningen af skindene, en aktivitet, som nu er overgået til garverfaget. Aflejringen af affald i gaden er også ophørt, i hvert fald er der ingen bevarede affaldslag fra tiden efter den første »smalle« Sudergade.

Detektorfører Brian Wellbelove gennem søger grøften, hvori kloakrøret senere skal nedlægges.

T.v.: Overhjalte af bronze benyttet til et sværd, som vist herunder.

Perspektiver

På grund af bevaringsforholdene er genstandene fra Sudergade i en kaliber for sig, idet genstandene af læder og træ giver en mere bred fortælling om aktiviteterne end de mere sædvanlige fund af keramik, tegl og knogler giver mulighed for. Frem for alt læderaffaldet har virkelig nuanceret billedet af senmiddelalderens skomagerhåndværk i Helsingør. Et sådant materiale kræver imidlertid en omfattende konservering, for at det ikke skal ende som indtørrede stumper og savsmuld. Denne konservering foregår på Bevaringscenteret i Køge og vil være færdig i starten af 2010. Herefter har Helsingør Bymuseum planer om at lave en udstilling om undersøgelsens resultater, så byens borgere kan få syn for sagn: Sudergade var virkelig Helsingørs sko-gade i middelalderen.

Noter og kildehenvisninger

Litteraturliste:

Helsingør Stadsbog 1549-1565 (skoen side 27 er en randtegning fra tingbogen 1553 i forbindelse med en sag, hvor Mons Skomager, Niels Sørensen og Jens Krogemager stadfæster et skøde).

Syldsten ud for Sudergade 4. Stenene synes at antyde, at husene tidligere har ligget længere ude, og at gaden dermed har været betydelig smallere end nu.

Povl Eller: Borgerne og billedkunsten på Christian 4's tid
Torben Bill-Jessen: Borgerskaber i Helsingør 1612 -1933

Mandtall over Helsingørs Borgere og indbyggere med deres hustruer, børn og tjenestetyende, kopskat 1645 (Helsingør Byhistoriske Arkiv)

Skat foruden huse og rentepenge 1657 (Helsingør Byhistoriske Arkiv)

Matrikuls kattens Taxering 1668 (Helsingør Byhistoriske Arkiv)

Laurids Pedersen: Københavns Garverlavs Bog 1635 – 1935

Laurids Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden 1626 – 1857
bd.1,2

1) »Hvilken lavsbroder som holder sko fal (falbyder), han skal holde dennem udi det hus, han iboer, fal paa sit vindue eller i sin Skobod og ingen andensteds uden det sker udi almindelige Aarsmarked. Hvo herimod gør, bøde for hver Gang til Lavet i Daler og husarme ½ ort.«

2) »Når læder, beg, bark eller hamp, enten til skibs eller udi andre måder, hidføres eller kommer så noksom til købs, at alt lavet kan være dermed behjulpent, da må ingen broder købe før end oldermanden haver gjort køb på alle lavsbrødrenes vegne. Men dersom nogen enten bønder eller andre enstige personer tilbyde nogen lavsbroder en hud, fire eller fem, desligeste hamp, bark, beg, som er så ringe, at alt lavet ikke kan være tjent med, da skal det ikke være hannem forment, det til eget behov at købe for det bedste køb, han selv kan gøre. Hvo herimod gør, miste købet og bøde til lavet 1 daler og fættige husarme.«

En politisk ukorrekt Hamlet på Kronborg

af Willy Johannsen

I sommeren 1938 lød replikkerne på tysk, da Hamlet blev opført på Kronborg. Det prøjsiske statsteater fra Berlin opførte Hamlet med teatrets chef, Gustaf Gründgens, i hovedrollen. Det tyske gæstespil bliver måske i dag mest husket for, at Hermann Göring, Nazitysklands næstmægtigste mand, kom sejlene til Helsingør i sin lystyacht Carin II for at overvære forestillingen fra en plads midt på første række, iført en opsigtsvækkende kridhvid uniform. Den tilhørende hvide kasket lå på den tomme plads ved siden af ham.

Året før havde et engelsk teaterselskab opført Hamlet med den siden så berømte skuespiller Laurence Olivier i hovedrollen. Opførelsen havde været en stor succes. I 1938 var det ligeledes tanken, at briter skulle have opført stykket. Leslie Howard, som var en stor filmstjerne på dette tidspunkt, skulle have spillet Hamlet men blev forhindret af filmoptagelser i Hollywood. I stedet blev det Gustaf Gründgens ensemble fra det prøjsiske statsteater ved Gendarmenmarkt i Berlin, som kom til at spille. Måske et forsøg

på at dele sol og vind lige, med tanke på den politiske

I bogen »Kong Midas' Barber« har jeg omtalt Hamletspillene i 1937 og 1938 på Kronborg. Min bog handler især om sider af historien, som man ikke bryder sig alt for meget om at blive erindret om i dag. I 1938 opførte det prøjsiske statsteater Hamlet. Teatrets øverste chef var Nazitysklands næstmægtigste mand, Hermann Göring. Oven på gæstespillet blev han dekoreret med den fornemme danske orden, Storkorset af Dannebrogordenen med bryststjerne i diamanter, og det gøringiske våbenskjold med en rustningsklædt arm, som triumferende holder en gylden ring i vejret, blev hængt op i Frederiksborg slotskirke. Efter krigen blev Göring den 10. oktober 1946 slettet af storkorsriddernes orden, og våbenskjoldet blev taget ned. Man nåede det lige, før Hermann Göring skulle hænges som krigsforbryder i Nürnberg. En henrettelse, han kom i forkøbet ved at tage gift. I denne artikel prøver jeg at fortælle lidt mere om, hvem den tyske Hamlet og hans Ophelia egentlig var. Det er på mange måder en usædvanlig historie.

situation i Europa dengang? Jeg ved det ikke, kan kun gætte.

Gründgens Hamlet blev også en stor succes på Kronborg. Hans Hamlet var an-

Fotografier af Görings besøg i Helsingør blev bragt i Helsingør Dagblad den 25. juli 1938.

Marianne Hoppe og Gustaf Gründgens fotograferet i sommeren 1938 på Hotel Marienlysts balkon.

derledes end Oliviers, mere moderne, mere præget af tanker og forstand end af følelser, kan man læse i anmeldelserne fra dengang. Måske fordi Gustaf Gründgens også lagde noget andet i sin Hamlet end de budskaber, Shakespeare selv har lagt i sit stykke. Det kommer jeg tilbage til.

I nogle af de danske aviser kunne man dengang læse, at Hamlet blev spillet af »føreren af det tyske teater«. Aner man sarkasmen i udtrykket? Ja, mon ikke. Gründgens fornemme titel, prøj-sisk statsråd, bliver også fremhævet. Læserne må gerne begribe, at det ikke bare er en skuespiller, som står på scenen, men en mand med en høj placering i Hitlers ny Tyskland.

Gründgens, får man indtryk af ved læsningen, er den begunstigede, en skuespiller og teaterchef, som nyder godt af det nye styre. Og især af Hermann Görings personlige gunst og velvilje. Det er da også sandt. Ikke mindst på det økonomiske område. Gründgens årsløn som teaterchef er på 200.000 rigsmark. En svimlende sum dengang. Dertil kommer, hvad han indkasserer, når han selv står på scenen. Gründgens tjente, hvad der i dag vil svare til millioner, hvilket blandt andet gjorde det muligt for ham erhverve slottet Zeesen nær den lille by Königs Wusterhausen. Mange i Danmark kendte dengang navnet fra radiosenderen Königs Wusterhausen.

I sommeren 1938 var der fred i det meste af Europa. I Spanien var der ganske vist borgerkrig, men det var så langt væk dengang. Østrig var blevet indlemmet i Tyskland i marts, men det var sket under endeløs og begejstret jubel fra østrigerne selv. Så hvorfor skulle man være bekymret over det i Danmark? De fleste østrigeres jubel, må man hellere tilføje. Titusinder af østrigske jøder begyndte at forlade landet, men der blev ikke lagt dem hindringer i vejen. Tværtimod. Nazisterne ville hellere end gerne af med dem. Det var først, da Kry-stalnatten fandt sted den 9. november 1938, at

de egentlige jødeforfølgelser begyndte i Tyskland. Men det kunne ingen jo vide, da Gustaf Gründgens stod på scenen på Kronborg. Og Anden Verdenskrig? Det navn var slet ikke opfundet endnu. Den krig skulle først starte et år senere. Derfor kunne man godt tillade sig at være nysgerrig over Hermann Görings besøg, og over den elegante og noble tyske statsråd, som, når han ikke stod på scenen, gik rundt i Helsingør med stok og briller og var venlig og høflig og slet ikke lignede den unge, smukke lyslokkede danske prins, han hver aften forvandlede sig til.

Gustaf Gründgens var på dette tidspunkt 39, men på grund af sin skaldethed så han ældre ud. Og stokken skyldtes, at han lige før Hamletspillet havde forstuvet en ankel under optagelserne til filmen »Tanz auf dem Vulkan«. Den havde sin danmarkspremiere i februar 1939. I filmen, som foregår i 1800-tallets Frankrig, kunne man opleve Gustaf Gründgens i hovedrollen som sanger, danser, kvindebedærer og ikke mindst som oprører mod den franske konge. I filmen redder han sig kun i sidste øjeblik fra

skafottet. Der ligger et ret langt klip fra filmen på internettet på YouTube, og når man ser det, forstår man bedre, hvorfor Gründgens kom galt af sted under optagelserne. Men når han spillede Hamlet, var der intet at mærke på ham. For at se klippet på YouTube skal man blot søge på navnet Gustaf Gründgens, så dukker det op. Læg mærke til hans mund, når han synger! Den overlæbe var nærmest hans varemærke. For øvrigt var Gustaf Gründgens ikke ukendt i Danmark netop på grund af sine filmroller. I 1931 havde han spillet forbryderens anfører, Schränker, i en af datidens mest berømte film, Fritz Langs »M«. Filmen, hvor både forbryderne og politiet er på jagt efter en barnemorder, spillet af Peter Lorre.

Gustaf Gründgens og Max Reinhardt

Det var den store tyske teatermand Max Reinhardt, som havde lokket Gustaf Gründgens til Berlin i begyndelsen af trediverne. Gustaf Gründgens var indtil da skuespiller og instruktør i Hamburg, hvor han var kendt for sine klassiske roller, ikke mindst som Hamlet. I Berlin kom han til at spille glatte, kyniske, moralsk anløbne typer som rollen i »M«. Eller også blev han sat til at spille den elegante charmør. Lige meget hvad han spillede, var kritikere og publikum begejstrede. Men Gustaf Gründgens hadede disse roller. Gustaf Gründgens ville spille Mephisto og Hamlet. Det ville Max Reinhardt ikke. Derfor opsagde Gründgens sin kontrakt med Reinhardt. På et tidspunkt, hvor der er dyb økonomisk krise og millioner af arbejdsløse, blandt dem mange skuespillere. Men Gustaf Gründgens klarer sig. Han er en »alleskönner«. Som han viser det i filmen »Tanz auf dem Vulkan«.

I september 1932, på et tidspunkt hvor det endnu ser ud til, at Hitler nok aldrig kommer til magten, bliver Gustaf Gründgens ansat som skuespiller og instruktør ved Staatstheater am Gendarmenmarkt, det præjisiske statsteater i Berlin. Her får han endelig sin drøm om at spille Faust opfyldt. Om aftenen, den 30. januar 1933, hvor titusinder af nazisternes stormtropper går i fakkeltog for at hylde den nye rigskansler - som har navnet Adolf Hitler - står Gustaf Gründgens på scenen som Mephisto i Faust, rollen som den dæmoniske djævel, han skal gøre så berømt, at den bliver husket årtier efter hans død. Også den rolle kan man se Gustaf Gründgens i på YouTube. Læg igen mærke til munden.

Gustaf Gründgens når dog knapt nok at regi-

Gründgens var en helt fantastisk maskeringskunstner. Når man ser ham på dette fotografi fra Kronborgs slottsgård i 1938, maskeret som den unge lyshårede Hamlet, er det svært at forestille sig, at det er samme mand, der ses på billedet side 38.

*Søndag den 24. juli 1938 om aftenen anløb Görings lystyacht »Carin II« Helsingør Statshavn godt beskyttet af det tyske orlogsfartøj »Rügen«. Lystyachten lagde til i den inderste del af statshavnen, hvorfra Göring efter eget ønske spadserede til Kronborg, hvor han skulle se vennen Gründgen som Hamlet. Her ses den hvidklædte generalfeltmarskal sammen med sit følge og en del journalister på den nuværende Kronborgvej langs værftet, der gemmer sig bag plankeværket.
Fotografi: Paula Dahl.*

strere magtskiftet, før han rejser til udlandet, hvor han opholder sig til ud på efteråret for at skrive manuskript til en film, for øvrigt sammen med en jødisk medforfatter. Imens har en anden skuespiller overtaget rollen som Mephisto på teatret ved Gendarmenmarkt. Hermann Göring er nu blevet det prøjsiske statsteaters øverste chef, efter at han har fået embedet som delstaten Prøjsens ministerpræsident, og Göring er med det samme gået i gang med at fyre alle ansatte, som har en venstreorienteret eller jødisk baggrund eller begge dele. Hermann Göring sørger også for, at teatret får

en ny chef, ligesom han udnævner en god par-teigenosse til dramaturg. Da Gustaf Gründgens igen kommer hjem, har mange af hans kolleger fået berufsverbot, og flere af dem er gået i eksil. Også hans egen fremtid ser mørk ud. Den ny teaterchef giver Gründgens besked om, at han ikke skal regne med at få sin kontrakt forlænget, når den udløber. Allerede før nazisternes magtovertagelse var det kommet frem, at Gustaf Gründgens stod på en af deres sorte lister.

Reddet personligt af Hermann Göring

Gustaf Gründgens har senere sagt, at han betragtede Hitlers udnævnelse til rigskansler som et forbigående fænomen, noget som hurtigt ville være overstået. Det skulle som bekendt ikke komme til at holde stik. Til gengæld er det hurtigt overstået for teatrets nye ledelse. De to nyudnævnte er ikke i stand til at opretholde teatrets standard, og det begynder at blive pinligt for Hermann Göring, og i stedet for at blive fyret, bliver Gustaf Gründgens spurgt, om han vil overtage ledelsen af teatret. Hermann Göring er en flittig teatergænger, og han var blevet dybt imponeret over Gustaf Gründgens Mephisto. Hermann Görings veninde og senere hustru, skuespillerinden Emmy Sonnemann, har måske også lagt et godt ord ind for Gründgens. Selv har Emmy Sonnemann altid siden benægtet det, men hendes beundring for Gründgens nærmede sig forelskelse.

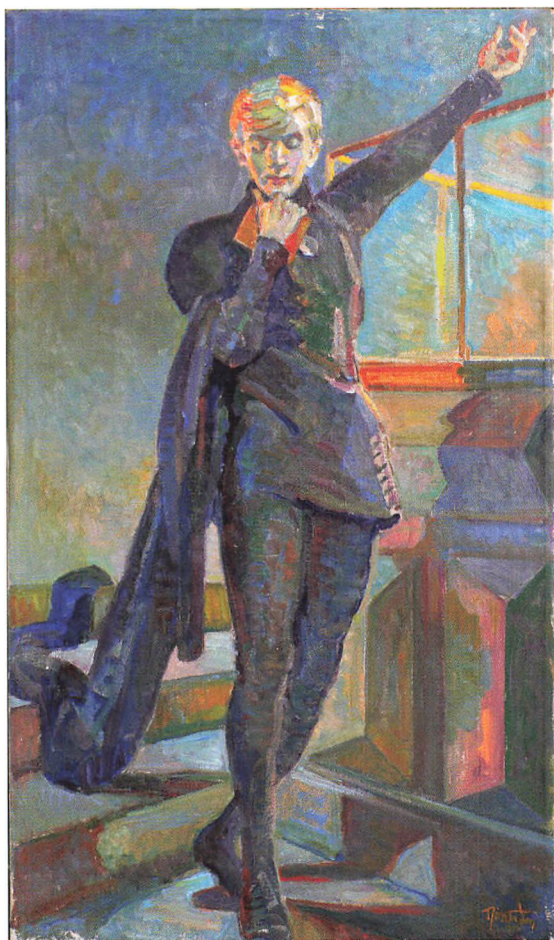
Pludselig er den 34-årige skuespiller og instruktør blevet chef for et teater, som tidligere var det kongelige nationalteater i Berlin. Gründgens har fået en af de største og mest ansete stillinger i tysk teater. Han beder dog om fire ugers betænkningstid, før han siger ja. Men alle, han drøfter det med, er enige om, at teatret skal søges bevaret, det må ikke falde i nazihænder. Nazisterne er i fuld gang med at tage kontrollen over alle andre tyske teatre. Dem var der dengang omkring 400 af.

Hermann Göring indskærper ganske vist, at det prøjsiske statsteater skal fungere inden for

en nationalsocialistisk ramme, og at ingen vigtige personalespørgsmål må afgøres uden hans accept, ligesom han skal godkende teatrets repertoire. Men Emmy Sonnemann er ikke nogen dårlig skuespiller. Hun har sans for kvalitet, og Hermann Göring lytter til hende. Det hører med til billedet, at Hermann Göring nærmest er besat af teatret, og at han og propagandaminister Joseph Goebbels, som har de andre tyske teatre under sig, snart begynder at rivalisere om, hvem der har de bedste teatre og de bedste skuespillere. Denne rivalisering mellem de to mægtige mænd giver spillerum. Det udnytter Gustaf Gründgens.

Gründgens viser sig hurtigt at være en fremragende teaterleder. Hvad det økomiske angår, of-

te et teaters svaghed, er han en mellemting mellem en bankmand og revisor, er det blevet sagt om ham. Det er han også siden i både Düsseldorf og Hamburg. Og selv om »ordnug muss sein« på teatret, det lægger han meget vægt på, er han dus med alle skuespillerne, hvilket ikke var almindeligt dengang. Og han viser omhu for alle, også for portnerens kone, når hun er syg.

Den homoseksuelle Hamlet

Meget af det, som før blev spillet på tyske scener, var nu blevet forbudt. Enten fordi det er »entarte« eller skrevet af jøder eller handler om jøder, eller også fordi det af andre grunde er uønsket i Hitlers ny Tyskland. I stedet dukker der propagandastykker op, men det lykkes for Gustaf Gründgens at holde dem ude fra sit teater. Her satser han på klassikerne, ikke mindst Shakespeare.

Gustaf Gründgens har allerede spillet Hamlet som helt ung skuespiller i Hamburg i tyverne, og nu sætter han Hamlet op på sit teater i Berlin. Den opførelse af Hamlet, som blev vist på Kronborg, har premiere 21. januar 1936 med ham selv i titelrollen. Gründgens Hamlet bliver med det samme en kæmpesucces. Hver eneste gang, den er på plakaten, er huset udsolgt. Folk står i lange køer, ofte natten over, for at sikre sig billetter, og han får stående ovationer af publikum. Også kritikken er overstrømmende. Men den 3. maj 1936 får Gustaf Gründgens sit livs chok. Nazisternes officielle avis, *Völkischer Beobachter*, en avis der spiller samme rolle i Tyskland som *Pravda* i Sovjetunionen, bringer en

Tegneren og maleren Johannes Nørretranders (1871-1957), der boede i Helsingør, udførte på bestilling af borgmester Peder Christensen en række malerier fra Hamletspillene på Kronborg i 1938 og 1939. Borgmesteren ønskede nemlig at indrette Marienlyst Slot til et Hamlet-museum i et velment forsøg på at give byen en helårs-turistattraktion.

Det her viste maleri af Gustaf Gründgens på scenen i 1938, i umiskendelig feminin positur, er malet af Nørretranders i 1945 som en mindre udgave af billedet til Marienlyst. Vi kender ikke grunden til, at Gründgens atter skulle foreviges. Maleri i privateje.

Johannes Nørretranders er her i færd med at male det store portræt af Gustaf Gründgens, der skulle ophænges i byens nye Hamlet-museum på Marienlyst Slot.

artikel, som fylder en hel side. Artiklen handler udelukkende om Gustaf Gründgens Hamlet. Opførelsen er grundlæggende falsk. Den er præget af jødisk mentalitet. Hamlet er en helt af det reneste nordiske blod, men i Gründgens skikkelse bliver han fremstillet som en dekadent homoseksuel, står der i artiklen.

Kritikken træffer Gustaf Gründgens som et køleslag. For han er jo til mænd. Det ved gud og hver mand. Men efter nazisternes magtovertagelse kan det være farligt. Tilmed livsfarligt. Homoseksuelle bliver sat i koncentrationslejr med en rosa trekant på fangedragten. Gustaf Gründgens flygter i panik til nogle venner i Schweiz. Forinden har han sendt et brev til Hermann Göring. Gründgens skriver, at han nu har forladt Tyskland og er draget i eksil.

Han er dog dårlig nok ankommet til Schweiz, før Hermann Göring er i telefonen. Manden, som har skrevet artiklen i *Völkischer Beobachter*, er blevet arresteret på Hermann Görings

foranledning, og Göring beder Gustaf Gründgens om at komme tilbage til Berlin til en opklarende samtale.

Gustaf Gründgens går til sidst med til det, og mens han sidder på Hermann Görings embedskontor i Berlin, bliver artiklens forfatter ført ind. Manden undskylder i lange baner. Hermann Göring lover efterfølgende, at han vil beskytte Gustaf Gründgens og opfylde alle hans krav, hvis han vil blive i Tyskland. Gustaf Gründgens beder om betænkningstid og besøger sin læge. Mens han er der, kommer lægens hustru ind og gratulerer. Hun har lige hørt i radioen, at Gustaf Gründgens er blevet udnævnt til prøjsisk statsråd. Prøjsiske statsråder kan kun med ministerpræsidentens personlige godkendelse arresteres. Hvad det angår, er Gustaf Gründgens nu blevet sikret.

En magtkamp i nazitoppen?

Hvem der egentlig stod bag artiklen i *Völkischer Beobachter*, kan man spekulere på. Næppe den mand alene, som måtte undskylde. Manden som bestemte, hvad der skulle stå i den ensrettede tyske presse, var Joseph Goebbels. »Giftværgen« og »skrumpegermaneren« som den lille klumpfodede propagandaminister blev kaldt, når man vidste, hvem man talte med, tilhørte den radikale for ikke at sige rabiate fløj af nazistpartiet, og Goebbels nærede en indædt afsky, grænsende til had mod homoseksuelle. Hvad det angik havde Hermann Göring en afslappet holdning. Og i 1936 var Hermann Göring den mægtigste af de to. For yderligere at gardere sig, gifter Gustaf Gründgens sig en måned senere med den unge skuespillerinde Marianne Hoppe. Mange år efter Gustaf Gründgens død har hun fortalt, at hun virkelig elskede Gustaf Gründgens. Sandheden er nok, at de begge både var til mænd og kvinder. Marianne Hoppe nok mest til mænd. Det samme var Gustaf Gründgens!

Oven på denne forskrækkelse kan det overraske, at Gustaf Gründgens året efter vælger at sætte Shakespeares drama Richard den 3. op på det prøjsiske statsteater. Men Gustaf Gründgens er en spillernatur, som tager chancer. Shakespeare gør i sit stykke Richard til den intelligente, men onde, vanskabte krøbling. I opførelsen på det prøjsiske statsteater er hovedpersonens lighed med den lille klumpfodede propagandaminister umulig at overse, især når Richard humper hen over scenen. Kongens livgarde er desuden iklædt uniformer, så de ligner SS-mænd. Slutningen af stykket er også blevet ændret. Da Richard bliver dræbt, er scenen i nogle sekunder helt mørkelagt, og da lyset igen bliver tændt, falder de sejrende på knæ, og der lyder et takkekor til tonerne af brusende orgel musik. Og publikum holder vejret. Ingen i salen er i tvivl om budskabet. Allerede under prøverne var skuespillerne ban-

ge for, at opførelsen vil bringe dem i fængsel. Men Goebbels vælger at ignorere forestillingen. Göring derimod bliver nervøs, og han forlanger, at Gründgens skal fyre stykkets instruktør. Gustaf Gründgens spiller igen højt spil: »Han bliver. Eller også går jeg.« Det bliver Göring, som giver efter.

Goebbels og Marianne Hoppe

Da Gustaf Gründgens spiller Hamlet på Kronborg, spiller Marianne Hoppe rollen som Ophelia. Rollen skulle egentlig være spillet af skuespillerinden Käthe Gold. Hun havde spillet Ophelia siden premieren i 1936, men nu var hun blevet syg, og Marianne Hoppe overtager rollen under gæstespillet i Danmark. Marianne Hoppe er en køn, slank kvinde med

Et barn ved navn Hamlet...

»Sein oder Nichtsein, das ist hier die Frage«, lyder den tyske version af Hamlets berømte replik: »At være eller ikke at være, det er spørgsmålet«.

Lagde nogen mon mærke til Hermann Görings reaktion den aften i slotsgården på Kronborg? Men måske var historien ikke kendt i Danmark. Men i Berlin morede man sig over den.

Göring var i 1936 blevet gift med skuespillerinden Emmy Sonnemann. Begge var dengang 42 år, lidt ud over den alder, hvor man mest får børn. Hermann Göring var desuden temmelig overvægtig, måske på grund af eftervirkningerne af det skudsår, han fik i lysken ved det såkaldte ølstuekup i 1923. Den almindelige mening var, at han nok var blevet kastrat af skuddet. Derfor kom det også som en stor overraskelse, da det blev kendt, at de to modne mennesker ventede familieforøgelse.

I Berlin eksisterede dengang »Kabarett der Komiker«, en af dens stiftere var for øvrigt skuespilleren Max Hansen. Efter nazisternes magtovertagelse gjorde skuespilleren Werner Finck det til sit speciale at lave vittigheder om nazisterne. Noget der ikke var ufarligt, selv om Hermann Göring, som tit var offer, tog det afslappet. Han samlede tilmed på den slags vittigheder, har Emmy Sonnemann afsløret mange år efter krigen.

Da nyheden om den Göringske familieforøgelse blev kendt, spørger Werner Finck sit publikum, om de ved, hvad barnet skal hedde? Han svarer selv: »Hamlet! - og hvorfor?« Hvorefter Werner Finck stillede sig i Hamlet-positur og deklamerer: »Sein oder Nichtsein, das ist hier die Frage.«

Som bekendt betyder sein også »sin« eller »hans« på tysk. Denne vittighed blev Hermann Göring dog så rasende over, at han med jævne mellemrum sikrede sig, at Werner Finck ikke kom med flere af den slags vittigheder. Kabaretten blev endeligt lukket af nazisterne i 1939.

Den 2. juni 1938 blev Emmy og Hermann Göring forældre til en pige, som fik navnet Edda. Hvilket hurtigt blev udlagt som en forkortelse for »Ewiger dank dem Adjutanten.« Den berømte og berygtede »Berliner Schnauze«, berliner(rap)kæften, fik nazisterne aldrig bugt med. Den gik for øvrigt også ud over Marianne Hoppe og Gustaf Gründgens. Af nogenlunde samme grund. Der verserede adskillige vers om dem, som dette: »Hoppe, Hoppe Gründgens; Die kriegten keine Kindgens; Und wenn die Hoppe Kindgens kriegt; dann sind sie nicht von Gründgens.« Det hele kom tilmed til at passe. Oversættelse umulig i versform. Vel også unødvendig.

Gustaf Gründgens og Marianne Hoppe fotograferet på scenen i Kronborgs slotsgård 1938. Marianne Hoppe var elsket af publikum både før og efter krigen.

en lidt drengagtig skikkelse. Intelligent og uspoleret og med ben i næsen, kendt for sin ligefremme natur og en latter, som der bliver talt om hele hendes liv. Hun er begyndt som teaterskuespiller, men er gået over til filmen, hvor hun har spillet nogle hovedroller, som havde gjort hende til en af det tyske filmpublikums yndlinge. Gustaf Gründgens havde engang set hende spille teater i München, og han var blevet dybt imponeret af hende, og han får hende overtalt til at vende tilbage til teatret, selv om hun fortsætter med at indspille film.

Men andre end Gründgens har øje for den unge Marianne Hoppe. En af dem er Joseph Goebbels. En dag i 1934 møder han op hjemme hos hende i Berlin, til stor bekymring for Marianne Hoppe, for hun lever på det tidspunkt sammen med en jødisk mand, Carl Dreyfuss, som hun har kendt siden hun havde sit første teaterengagement i Frankfurt. Dreyfuss havde ganske vist forladt Tyskland lige efter nazisternes magtovertagelse, men nu er han vendt tilbage og arbejder under falsk navn i Berlin. Og Dreyfuss kan dukke op når som helst, mens Goebbels er der.

Goebbels er, til trods for eller måske netop på grund af sine fysiske skavanker og sin fremtoning, nazitoppens store horebuk, kendt under øgenavnet »Der Bock von Babelsberg«. Babelsberg er hjemsted for alle de vigtigste filmstudier i Tyskland, og Goebbels udnytter sin position til at skaffe sig affærer med unge skuespillerinder, som gerne vil have de eftertragtede filmroller. Goebbels lægger da heller ikke skjul på sin hensigt med besøget hos Marianne Hoppe. På et tidspunkt ender det i korporligheder, og Goebbels gyldne partiemblem ender på gulvet. Til sidst slynger hun ordene i hovedet på ham: »Og De tror, at jeg vil udlevere mig til et menneske, som Dem?« Goebbels går uden at sige et ord. Men afvisningen får følger. Marianne Hoppe bliver indkaldt til et møde i propagandaministeriet. Hun får at vide, at hun må ophøre med sit forhold til sin jødiske samlever. Man vidste besked.

Goebbels selv har dog ikke opgivet endnu. Året efter bliver Marianne Hoppe indkaldt til

“HAMLET”

af Shakespeare.

Iscenesættelse ved Lothar Mithel. Musikken af Leo Spies. Dekoration af kgl. Teatermaler Axel Bruun efter Skitser af Rochus Gliese.

P E R S O N E R N E :

Hamlet, Søn af den forrige Konge, Claudius' Brodersøn	GUSTAF GRÜNDGENS	Er Sendebud	Paul Foissel
Claudius, Konge af Danmark	Walter Franck	1ste Graverkarl	Walter Werner
Gertrud, Dronning af Danmark, Hamlets Moder	Maria Koppenhöfer	2den Graverkarl	Walter Tarrach
Hamlets Faders Gesand	Günther Hadank	En Prest	Curt Lucas
Polonius, Overkammerherre	Hans Leibelt	En Skuespiller	Paul Bildt
Ophelia, Polonius' Datter	Marianne Hoppe		
Laertes, hans Søn	Hannsgeorg Laubenthal		
Horatio, Hamlets Ven	Otto Graf		
Rosenkrands	Karl Haubensreiser		
Gyldenstjerne	Just Scheu		
Onkel	Holmut Reuter		
Marcellus	Walter Tarrach		
Bernardo	Curt Lucas		
Francisco, en Krigsmand	Paul Foissel		
En Hovedsmand	Curt Lucas		
En Officer	Friedrich Schönfelder		
	Herrer, Damer, Hovedsmand, Knyttfolk, Skuespillere, Sendebud, Folke.		
	Stykket spilles i 17 Billeder.		
	Handlingen foregaar i Helsingør.		

Indgangen nabnes Kl. 19.

Forestillingen begynder Kl. 19.30.

Rigskansler Adolph Hitler.

Publikum gøres opmærksom paa, at det er **strengt forbudt at ryge i Slotsgaarden**, og at Overtrædelse af Forbudet medfører øjeblikkelig Bortvisning fra Forestillingen og eventuelt Bødestraf.

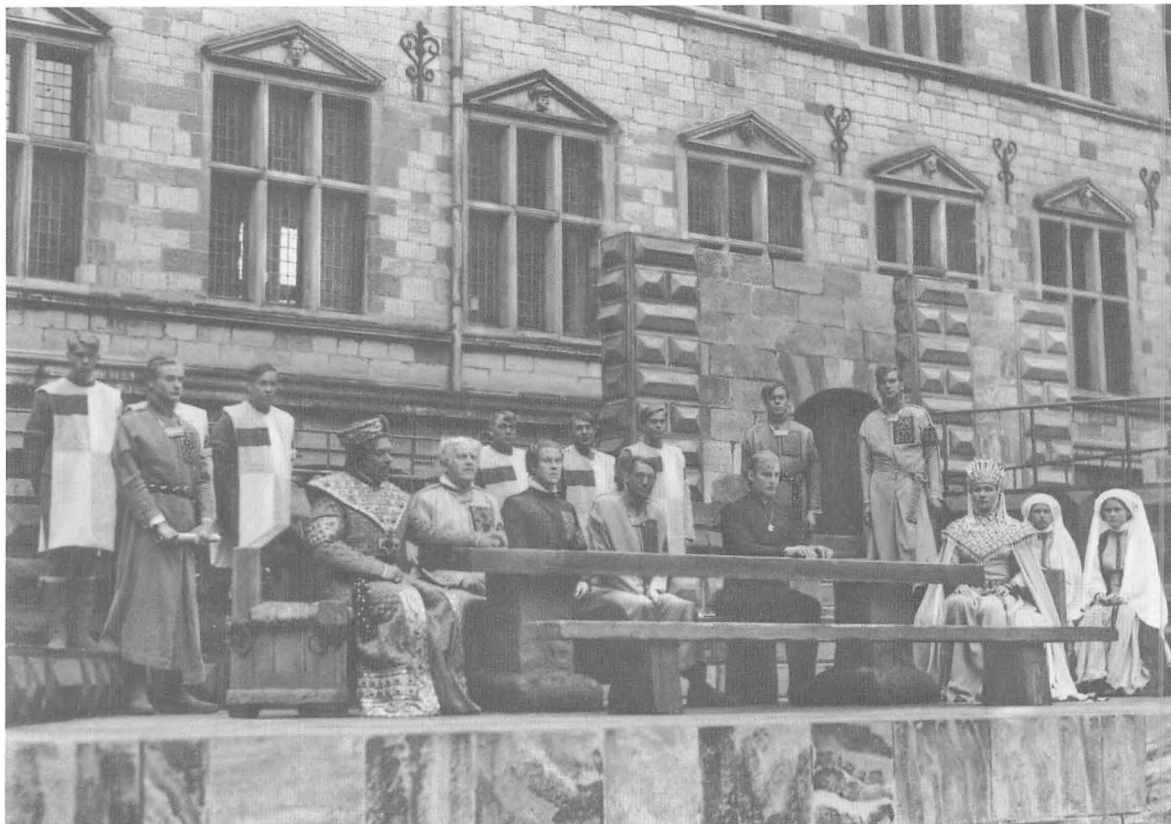
Programmet til »Festspillene paa Kronborg« havde traditionelt og praktisk rollelisten på midtersiderne. I 1938 havde man foruden billedet af kongen, Christian den Tiende også høfligt bragt rigskansler Adolph Hitlers portræt.

en personlig samtale med propagandaministeren. Mens de taler sammen, skubber han en check hen over skrivebordet. Den er på 100.000 rigsmark. Marianne Hoppe udbryder: »Sådan en check har jeg aldrig før set«. Og skubber checken tilbage. Da man mange år efter krigen finder mikrofilmene med Goebbels dagbog, kan man under datoen 1. oktober 1935 læse: »Marianne Hoppe: Hun må bekende farve. Hun siger, at hendes jøde ikke bor hos hende mere. Jeg har også gjort hende opmærksom på det umulige i en sådan tilstand.« Carl Dreyfuss er kort efter Goebbels besøg flyttet for ikke at udsætte hverken sig selv eller Marianne Hoppe for yderligere fare. Nogle måneder senere flygter han til udlandet. Marianne Hoppe hjælper ham økonomisk, også mens han er i udlandet. Hun taler aldrig om det, heller ikke senere. Først i 1963 vender Carl Dreyfuss tilbage til det, der nu hedder Forbundsrepublikken Tyskland.

En dans på en vulkan

Også Gustaf Gründgens har jødiske venner, som han hjælper. Nogle af hans gamle jødiske kolleger lader han flytte ind og bo på slottet i Zeesen. Andre kan han hjælpe gennem Emmy Sonnemann. Som regel kan hun få sin mand til at bruge sin indflydelse, selv om han nogle gange slår sig i tøjret. Men Hermann Göring er dybt forelsket sin kone, og han gør, hvad hun beder ham om. Ikke mindst efter at de har fået datteren Edda.

Gustaf Gründgens kommer til at opleve et ny voldsomt slag, da hans personlige sekretær og nære ven Erich Zacharias-Langhans bliver arresteret af Gestapo i januar 1938. Zack, som han bliver kaldt, er halvjøde. Gustaf Gründgens kan derfor ikke have ham ansat officielt på teatret, så Gründgens aflønner ham af egen lomme. Zack er ikke bare halvjøde, han er også homoseksuel, og han bliver anholdt in flagranti, hvilket betyder, at han falder ind under den tyske straffelovs paragraf 175. Paragraffen eksisterede allerede før nazisternes magtover-

Scene fra Hamletspillet på Kronborg 1938. Ved bænken ses Gründgens som Hamlet, og for enden Marianne Hoppe som Ophelia. Scenen, der var udført efter model af tyske scenografer, var ganske stor, idet den optog næsten hele slotsgårdens bredde, hvilket man fornemmer af fotografiet fra opstillingen af scenen herunder. Teatermaleren Axel Bruun sørgede for, at kvadermurværket med port og marmoreret sceneforkant tog sig autentisk ud. Nogle af personerne i baggrunden er muligvis nogle af de statister fra Helsingør, som også bidrog efter at være instrueret af Gründgens.

tagelse, men de har sørget for, at den er blevet skærpet. Ganske vist er der gjort en undtagelse for kunstnere og skuespillere. De må ikke anholdes uden den øverste politichef Heinrich Himmlers personlige godkendelse. Undtagen hvis de bliver taget på fersk gerning. Som i Zacks tilfælde.

Zack står allerede for at blive overført fra gestapofængslet i Prinz Albrecht Strasse i Berlin

til en koncentrationslejr, da Gustaf Gründgens opsøger Hermann Göring. Hvis Langhans ikke bliver sat på fri fod, ser Gründgens sig ikke i stand til at fortsætte i sit embede. Hermann Göring bøjer sig endnu engang. Efter et forhør, hvor både Göring og Himmler deltager, bringer gestapofolk Langhans hjem, og han får besked

om at pakke en kuffert, hvorefter han bliver sat på et tog og eskorteret til den schweiziske grænse og udvist af Tyskland. Langhans og Gründgens har kendt hinanden siden Gründgens tid i Hamburg i tyverne. En overgang har de boet sammen i Hamburg, og i Berlin er han blevet en uundværlig støtte for Gustaf Gründgens som teaterleder. I Schweiz bliver han modtaget af de samme mennesker, som Gustaf Gründgens flygtede til i 1936 efter artiklen i *Völkischer Beobachter*.

Livet i krigens Berlin

Da krigen bryder ud i 1939, forandrer det i første omgang ikke ret meget på Gustaf Gründgens og Marianne Hoppes liv. Han er fortsat den privilegerede teaterchef, og hun den fete-rede skuespillerinde, og de er med jævne mellemrum Emmy og Hermann Görings gæster på det pompøse landsted Carinhall uden for Ber-

lin. Selv om Marianne Hoppe ikke kan fordrage værtsparret.

Også under krigen redder Gustaf Gründgens flere af sine venner og kolleger, når han overhovedet er i stand til at hjælpe. På teatret spiller Gustaf Gründgens igen Mephisto i *Faust*, og atter står folk i kø for at få billetter. Og når *Faust* udtaler replikken: »Nu atter krig! Den kloge hører det ikke gerne«, tordner bifaldet. Det samme er tilfældet, når Mephisto tilbyder *Faust* stillingen som overgeneral, og *Faust* svarer, det vil være et helvede for ham. Så må forestillingen nogle gange afbrydes på grund af bifaldsscener. Berlin blev aldrig nazisternes højborg, og teatret er en mulighed for at demonstrere det, og Gustaf Gründgens giver sit publikum muligheden. Dansen på vulkanen fortsætter så at sige. Det hører med til billedet, at Gustaf Gründgens også må spille med i den antibritiske propagandafilm »Ohm Krüger«, om briternes behandling af boerne i Sydafrika omkring århundredskiftet. Gustaf Gründgens spiller den britiske koloniminister Chamberlain, faderen til premierminister Neville Chamberlain, som i 1939 erklærer Storbritannien i krig med Tyskland. Heller ikke Marianne Hoppe slipper for at deltage i Goebbels propagandafilm. Hun spiller med i en film, som dog ikke når at blive færdig før Tysklands nederlag.

Gustaf Gründgens forbliver chef for det prøjssiske statsteater til krigens slutning. Han sidste iscenesættelse er Schillers »Die Räuber«, en passende afslutning. Stykket har den fordel, at der er et utal af roller, så næsten alle teatrets skuespillere er nødt til at medvirke, hvilket sikrer dem den eftertragtede UK-status eller »Unabkömmlich«, at man ikke kan undværes. En garanti for ikke at blive sendt til fronten, nu hvor naziregimet begynder at skrabe bunden for de sidste reserver. Teatret er i øvrigt stærkt beskadiget af bomber, og 1. september 1944 giver Goebbels besked om, at alle tyske teatre skal lukke.

Gustaf Gründgens og Marianne Hoppe som Hamlet og Ophelia var det attraktive forsidebillede til Berlingske Tidendes tillæg »Illustreret Tidende« den 24. juli 1938.

Tiden efter krigen

Da russerne bliver de nye herrer i Berlin, internerer de Gustaf Gründgens. Han kommer til at tilbringe ni måneder i en fangelejr, men skuespilleren og sangeren Ernst Busch, en gløddende kommunist, hjælper ham med at blive sat fri igen. Ernst Busch var før krigen flygtet til Frankrig, og da han efter Frankrigs fald bliver arresteret og anklaget for højforræderi, hvilket der var dødsstraf for, beder Gustaf Gründgens Hermann Göring om at gå i forbøn for Ernst Busch. Men denne gang lykkes det ikke. Hermann Göring vil ikke høre tale om det. I stedet lykkes det så for Gründgens at betale nogle indflydelsesrige advokater til at føre en sag for Ernst Busch, og denne slipper med at blive idømt fængsel. Da russerne indtager Berlin, slipper de ham ud igen. Nu betaler Ernst Busch sin gæld til Gustaf Gründgens tilbage.

Gustaf Gründgens står hurtigt på scenen igen, og han er mere populær end nogensinde. Da Gründgens fødeby Düsseldorf får gravet sig så meget ud af ruinerne, at man kan begynde at tænke på kultur igen, bliver han i 1947 opfordret til at overtage ledelsen af byens teater. Hvilket han gør med stor succes frem til 1955, hvor han bliver chef for et af Tysklands største teatre i Hamburg. Igen med stor succes. Som skuespiller er hans Mephisto fortsat glansrollen. Hamlet er han blevet for gammel til. I 1963 beslutter han, at nu må det være nok. Gründgens tager sin afsked og tager på en jordomrejse, ledsaget af en ung mandlig ven. En aften finder denne Gustaf Gründgens liggende

*Gustaf Gründgens fotografet i 1946.
Øverst ses Marianne Hoppe 92 år gammel..*

bevidstløs på gulvet i badeværelset på hotelværelset i Filippinernes hovedstad Manila.

Gustaf Gründgens har altid været plaget af sygdom. Han lider af voldsom migræne, og han har hele sit liv taget mængder af både opkvikkende, beroligende og smertedæmpende midler. Denne gang viser det sig, at det er en for stor dosis af de sovepiller, han altid tager for overhovedet at falde i søvn. Måske virker de for kraftigt i den tropiske varme. Gustaf Gründgens dør 7. oktober 1963 uden at komme til bevidsthed. Et uheld eller selvmord? Det bliver aldrig kendt. Allerede før krigens slutning levede Marianne Hoppe og Gustaf Gründgens hver deres liv. Hun klarer sig efter krigen igennem i Berlins ruiner, og hun møder igen Ralph Izzard, nu som britisk officer hos besættelsesmagten. Før krigen var han en nær ven af både hende og Gustaf Gründgens.

Dengang arbejdede Ralph Izzard som journalist i Tyskland. I 1946, hvor hun også er blevet retsligt skilt fra Gustaf Gründgens, får hun sønnen Benedict med Ralph Izzard. De to lever aldrig sammen.

Resten af sit liv bor Marianne Hoppe mellem sine film og teaterengagementer alene i et hus i en lille by i de bayerske alper, nær grænsen til Østrig. Også fjernsynet gør brug af hende. Hun har som ældre medvirket i flere afsnit af *Der Kommissar*. »Jeg spiller, hvad der kommer ud af ovnen«, plejede hun at sige. Aldrig for fin til noget. Endnu som 88-årig står hun på en scene. Den 23. oktober 2002 dør hun, 93 år

gammel. To år før sin død bliver der lavet en dokumentarfilm om og med hende. »Die Königin« hedder filmen - Dronningen. Hun var blevet en legende.

Kun den lystyacht, som bragte Hermann Göring til Helsingør, eksisterer endnu. En overgang var den ejet af Stern-journalisten Gerd Heideman, som var med til at fabricere de falske Hitler dagbøger. Nu ligger det 27 meter lange skib, så vidt vides, i en miserabel tilstand i en havn i Ægypten.

Et Hamlet-efterspil 70 år efter

70 år efter premieren på Gustaf Gründgens Hamlet, bliver den ansete tysk-polske litteraturkritiker Marcel Reich-Ranicki i 2006 udnævnt til æresdoktor ved Freie Universität i Berlin. Han er jøde, født i Polen i 1920. Han tilbragte sin ungdom sammen med sine forældre i Berlin i årene 1929 til 1938, indtil de bliver udvist sammen med alle andre polske jøder, der dengang levede i Tyskland. Da Polen i 1939 blev angrebet og erobret af Nazityskland, bliver han sammen med sine forældre interneret i ghettoen i Warszawa. Forældrene bliver sendt i døden i udryddelseslejren Treblinkas gaskammer. Selvfølgelig lykkes det for Marcel Reich-Ranicki at slippe ud fra Ghettoen og redde livet. En stor del af den nu 86-årige Reich-Ranickis taketale den dag i 2006 handler om Gustaf Gründgens. Som ung mand havde Reich-Ranicki oplevet ham på scenen i Berlin.

»Jeg har set Hamlet på mange sprog og i mange lande, men mit livs største Hamletoplevelse var Gustaf Gründgens Hamlet. Den berørte mig personligt, som næppe nogen teaterforestilling har gjort i hele mit liv. Når Gustaf Gründgens fra scenen udtalte ordene »Danmark er blevet et fængsel«, så forstod man, at han mente Tyskland. I Gustaf Gründgens Hamlet bliver kongeriget Danmark fremstillet som en politistat,

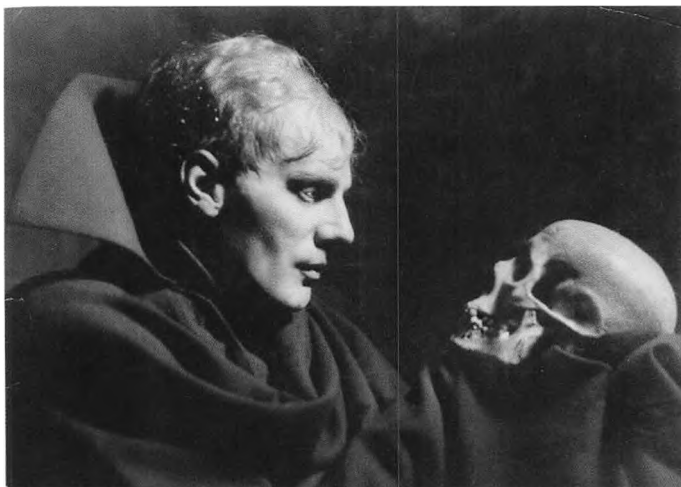
hvor ingen stoler på hinanden mere.«

Var det mon derfor, at Hermann Göring kom til Helsingør? Ville han være sikker på, at Gustaf Gründgens ikke sagde noget fra scenen her, som kunne blive misforstået? Hermann Görings besøg kom uventet for skuespillerne - og for Helsingør.

Læser man de gamle artikler, er der ingen antydning af, at Gustaf Gründgens spillede en Hamlet, som var politisk ukorrekt set med Nazitysklands øjne. Men Gustaf Gründgens var både en stor skuespiller og et klogt menneske, og han har vidst, hvor og hvornår han skulle betone sine replikker på en særlig måde. Men det kunne være interessant, hvis der skulle være nogen, som har oplevet Gustaf Gründgens på Kronborg, som måske har bevaret en erindring om ham. Dem hører jeg gerne fra.

Gustaf Gründgens blev allerede i sin livstid genstand for kritik og diskussion på grund af sin status i Nazityskland. Mange så i ham et menneske, som havde tilpasset sig og nydt godt af systemet. Diskussionen fortsatte længe efter hans død.

I dag er kritikken forstummet. Gustaf Gründgens bliver anset som måske sit århundredes største og mest betydelige tyske skuespiller og instruktør. Samtidig bliver han anerkendt for sin hjælp til mange af dem, som dengang blev forfulgt. Men fordi han selv var sårbar, på grund af sin seksualitet, måtte meget, lige som den,

foregå i det skjulte.

Efter sin død kunne Gustaf Gründgens altid regne med at have en energisk forsvarer i Marianne Hoppe. »Göring var ikke Gustaf Gründgens gode onkel«, har hun sagt. Selv om det

Scenen i Kronborg slotsgård under opbygning i juli 1938. Det kunne være kgl. teatermaler Axel Bruun, der her giver håndværkeren nærmere instruks.

måske blev opfattet sådan. I fødebyen Düsseldorf er pladsen foran teatret opkaldt efter Gustaf Gründgens. På hans fødehus er der opsat et broncerelief af ham - i rollen som Hamlet. Marianne Hoppe nåede i sit liv at spille alle de store klassiske kvinderoletter på de tyske scener. Ophelia ville hun altid gerne have spillet. Kun en gang kom hun til det. På Kronborg i Helsingør.

Noter og kildehenvisninger

Forfatteren til artiklen er ved at samle stof til en lille bog om Hermann Göring og hans ophold i Danmark. Besøget i 1938 var ikke hans første i Danmark eller i Helsingør. I 1919 tilbragte han flere måneder i Danmark, hvor han blandt andet lavede flyveopvisninger og fløj med Hotel Marienlysts gæster. Skulle nogle af læserne have materiale eller andre informationer om dette eller om Hermann Görings besøg i 1938, kan man kontakte Willy Johansen på telefon 38 71 11 43 eller email willy.j@get2net.dk. Postadressen er: Kridthøjvænge 54, st, 8270 Højbjerg

Dominikanernes kloster i Helsingør

af Lone Hvass

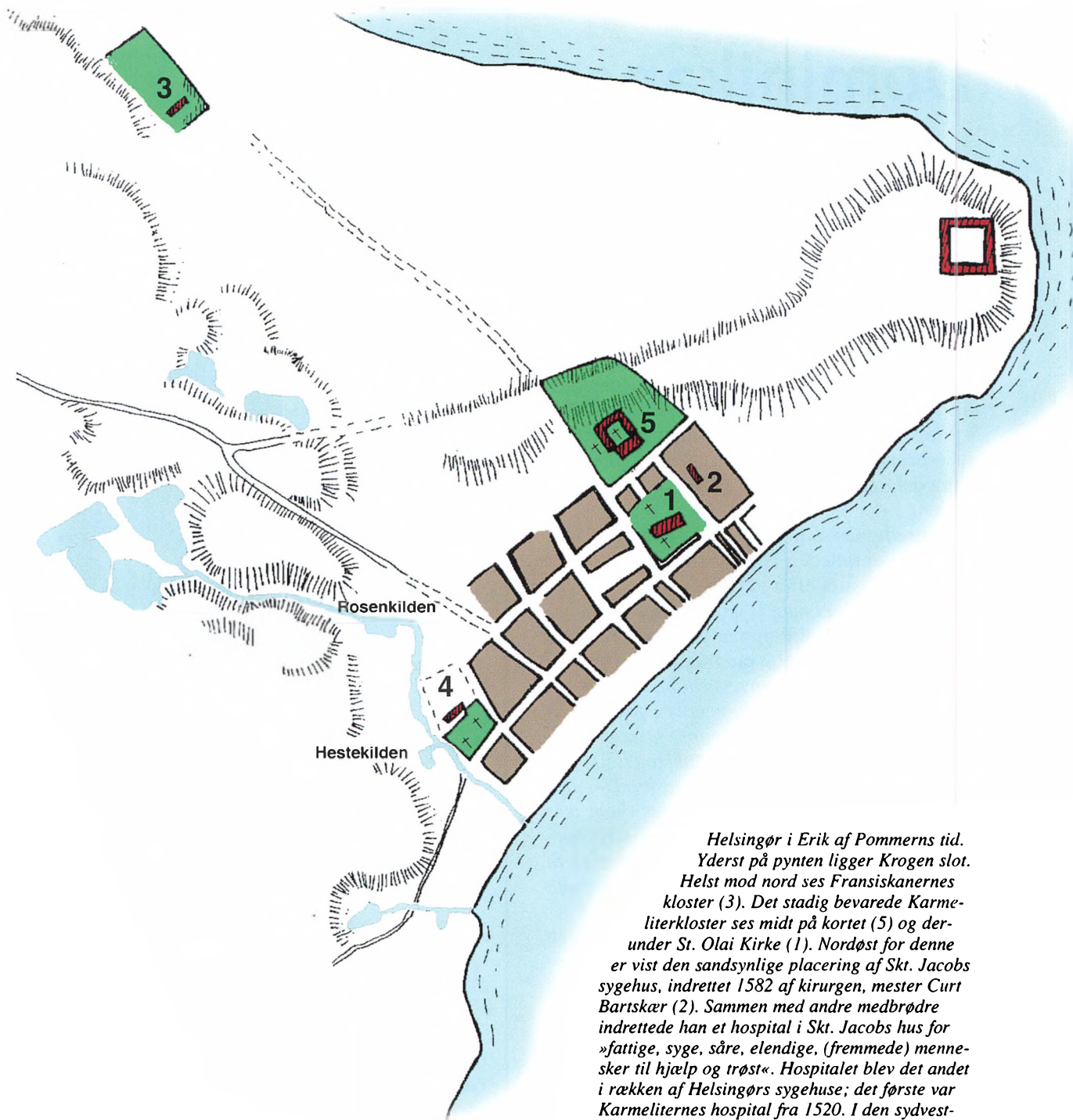
Petrus Olaus, der var gråbrødemunk i Roskilde, skrev de danske gråbrødres historie, og om stiftelsen af et sortebrødrekloster i Helsingør fortæller han, at i året 1425 »habuerunt Predicatores locum Helsingore«, var prædikebrødrene bosiddende på stedet Helsingør.¹ Det må være det år, hvor ordenen erhvervede ejendom i byen.

Sortebrødrenes samfund i Helsingør var blandt de senest oprettede i Norden. Imidlertid er det først i 1441, året efter at Christoffer af Bayern er blevet dansk konge, at han stadfæster det gavebrev, som Erik af Pommern må have udstedt, og hvori han skænkede en grund til sortebrødrene i Helsingør, »sworte brødræ orden en Grund till closterstedh liggendis i forde Helsingør sønnen vidh byen udenfore grauen in till adellwæghen paa alle sidher omkring liggendis til ewinnelig æghæ at byggæ paa kirckæ, closter, teghellade oc andræ hus, ther thøm ære nyttelighe, abildgardh, humlegardh, kaallgardh oc hawe, at schicke oc fly oc hæghnæ meth gryfft till indflucht oc udflucht effter there math (mag) oc nyttæ i alle made«.²

Det hedder endvidere i gavebrevet, at kongen forbyder det, hvis nogen vil hindre brødrene i at have deres mødding, grøft, bygning, kålgård og have, eller køber eller sælger nogen grund mellem dem og adelvejen eller på nogen måde kommer brødrene til hindring eller til skade. Klostret får endvidere fri skov i Ørvid til bygning, ildebrand, teglovn, oldenskov, fægang og lergroft efter deres nødtørft til klosterbygning. Og kongen forbyder alle sine fogeder og embedsmænd, hvor som helst de er, og i særdeleshed (dem) på Krogen og på Gurre, at hindre

brødrene eller deres budh (befaling). Gurrens rolle som lensmandsborg var for nedadgående, men borgen og dens kongelige lensmand har alligevel haft betydning. Her nævnes lensmanden sammen med slotsherren på den af Erik af Pommern nybyggede borg Krogen. Kirkens stadig voksende deltagelse i det

*Helsingør i Erik af Pommerns tid.
Yderst på pynten ligger Krogen slot.
Helst mod nord ses Fransiskanernes
kloster (3). Det stadig bevarede Karme-
literkloster ses midt på kortet (5) og der-
under St. Olai Kirke (1). Nordøst for denne
er vist den sandsynlige placering af Skt. Jacobs
sygehus, indrettet 1582 af kirurgen, mester Curt
Bartskeer (2). Sammen med andre medbrødre
indrettede han et hospital i Skt. Jacobs hus for
»fattige, syge, såre, elendige, (fremmede) menne-
sker til hjælp og trøst«. Hospitalet blev det andet
i rækken af Helsingørs sygehuse; det første var
Karmeliternes hospital fra 1520. I den sydvest-
lige udkant af byen op mod vandløbet »Grøften«
ligger endelig Dominikanernes kloster (4) ved
det nuværende Gråbrødrestræde.
Tegning: Lone Hvass.*

verdslige livs stridigheder om gods, indtægter og embeder skabte problemer på flere måder i sidste halvdel af 1400-årene. På det politiske plan blev kirkens magtfulde position en anstødssten for kongemagten og adelen, som anså kirkens verdsliggørelse og ejendomsspekulation for utidig indblanding. Men for kongen har det været vigtigt at få hele tre klosterordner til at bosætte sig i Helsingør, hvorfra han nu fast indkrævede Øresundstolden fra Krogen. Men bortset fra det, så får vi at vide, at sortebrødreklostret ligger udenfor graven ind til Adelvejen, og der tilføjes »på alle sider omkring liggende«. Brødrene kan endvidere indhegne deres jord med grøfter og lave ind- og udgange, som de har behov for. Ved klostrets overdragelse til hospital hundrede år senere i 1535 nævnes også, at klostret har en mølle, men den kan være kommet til senere. I så fald vil det være naturligt at tænke på den mølle, som i 1600-årenes første halvdel kaldes for Neder mølle og som lå ved »Kildehaven«. Byens offentlige vandingssted Hestekilden, som første gang nævnes i de skriftlige kilder 1559–60, lå i Kildehaven.

I 1451 stadfæster paven, Nicolaus V, det gavebrev, som kong Erik udstedte på grunden i Helsingør, hvor brødrene kunne bygge et kloster med kirke og alt tilbehør.

I gavebrevet oplyste paven, at munkene stadig kun havde deres kapel.³ Grunden til det forsinkede byggeri kendes ikke - der er jo gået 10 år, men det kunne tænkes, at branden i karmeliterklostret i 1450 i byens nordøstlige del har tæret på de økonomiske muligheder for sortebrødrene. De hvide brødre havde med kongebrev fået tilladelse til at foretage almisseindsamlinger overalt i riget, hvilket selvfølgelig må have påvirket den almene byggesituation i alle tre Helsingør-klostre. Men det er i det

hele taget gået ret langsomt med byggeriet af et kloster inde i selve byen. Hele tre tiggermunkeklostre stiftes i løbet af årene 1420-30, unægtelig en stor mundfuld for de gode helsingoranere. Gråbrødrenes kloster kom til at ligge langt uden for byen, ved den senere fisker- og færgemandsbebyggelse Lappen. Måske har nogle af de allerførste fiskere slået sig ned dér samtidig med klostret. Det yngste af klostrene, hvidebrødrenes, kom til at ligge lige nord for byen, der dengang kun gik til, hvor senere Suedergade også opstod.

Da sortebrødrenes kirke i den anden ende af byen omsider blev færdig, blev den lige som det kommende kloster viet til Skt. Nicolaj (også kaldet Niels, Klaus, kendt som Santa Claus). Han blev også værnehelgen for sortebrødreklostret, der måske har overtaget navnet efter en ældre kirke eller kapel på stedet.⁴ Henningsen mener, at der kan have stået et havnekapel, før sortebrødrenes stenkirke bliver bygget. Det er kun en teori, men det kunne have været et kapel viet til Skt. Nicolaj, købmændenes og de søfarendes helgen. I øvrigt havde karmeliternes Vor Frue Kloster et Skt. Nicolaj-sidealter, lige som sortebrødreklostret havde et Vor Frue-sidealter.

Prædikebrødrene og deres bygninger og andre

Det var almindeligt, at tiggermunkene fik jord i udkanten af købstæderne, dér hvor der var bedst plads til dem. Derefter var det klosterordenens prior, der bestemte byggeriet. Kirkerne blev ved de danske dominikanerklostre bygget snart nord for, snart syd for de egentlige klosterbygninger. Vilhelm Lorentzen skriver i sin bog om de danske sortebrødreklostres bygningshistorie, at dette i nogen grad stod i forbindelse med et ønske om at lægge kirken nærmest byen og de vigtigste trafikveje i udkanten af byen. I Helsingør skrives der i gavebrevet, at klosteret kom til at ligge »udenfor grauen in till adellwæghen paa alle sidher omkring liggendis ..at byggæ paa kirckæ«.

Vi skal senere vende tilbage til udtrykket »uden-

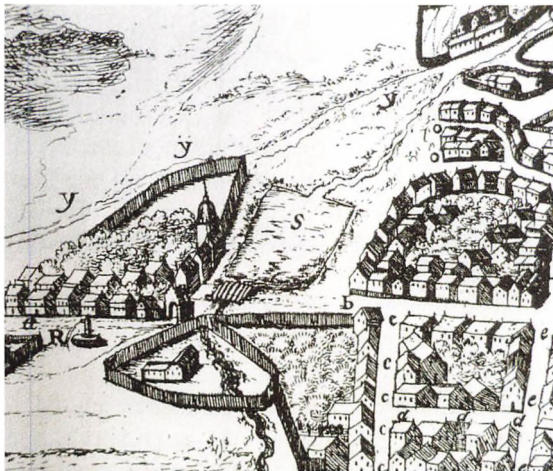
for« graven, men det passer godt med udtrykket »adelveje på alle sider« svarende til den gamle hovedvej langs vandet, den nuværende Strandvej. Byens landværts hovedindgang fandtes i den sydvestlige del af byen. Her mødtes vejen langs vandet og vejene fra markerne og overdrevet hinanden i Stengade, Helsingørs søndre hærstræde.

Om man fra begyndelsen havde tiltænkt et firefløjet klosteranlæg ved vi ikke noget om. Men klosteret i Helsingør er det af dominikanerklostrene i Danmark, hvor alle de nødvendige anlæg for et kloster bliver nævnt i kongens gavebrev. Munkenes faste ramme var kirken som den vigtigste af alle bygninger, dertil kom de mange andre nødvendige bygninger med forskellige rum og lukkede gårde. Vi får også at vide at klostret havde et søvnhus, bryggers og bagers nær kirken. Omkring de egentlige klosterbygninger lå kirkegården og de forskellige nyttehaver, abildgård, humlegård, kålgård og have, mens der længere væk lå en teglgård, en teglovn, og en mølle. Endelig får brødrene olden og brændsel fra Ørvid - skoven ved Øret – en kæmpestor skov der i middelalderen strakte sig langs kysten fra Helsingør mod Villingebæk. Til gengæld ejede de ingen jord, hverken i byen eller ude på landet. Det nødvendige korn må derfor være kommet som almisser og gaver. Mogens Gøyes gave til klostret i 1514 på 6 mark, 3 pd. korn er et eksempel, selvom netop

dette ikke blev udbetalt, da Gøye ved reformationen gik over til den ny lutherske lære.

Ordenens opgave var at prædike og udbrede kristendommen på et lærd grundlag. Grundige studier og højt videnskabeligt niveau prægede klostrene. Det er den almindelige beskrivelse af dominikanerklostrene. At forholdene de sidste årtier ikke helt svarer til denne beskrivelse (se nedenfor), hvor klostres »skandaløse forhold« beskrives, kan måske tilskrives den almindelige udvikling frem til reformationen. Men nok en beskrivelse, som kunne ønske et nærmere studium, der desværre ikke er foretaget her.

Klosterkirken var åben for alle, og i de vordende danske sortebrøders uddannelse hørte indøvelse i at kunne prædike på modersmålet. I Helsingørs gadebillede, hvor brødrene til stadighed var ude og samle almisser, sås deres sorte kapper mellem de grå og hvide fra de to andre tiggerordener, når de som skygger gled gennem den lille bys snævre stræder, og kirkeklokkerne fra klostrene og Skt. Olai kirke ringede til messe og andagt. Indsamlingerne foregik i byens gader og stræder nede ved skibbroerne, men også ude på landet i landsbyerne. De måtte ikke ride på heste eller gå alene, altid to og to for ikke at »vække skandale«, og de måtte selvfølgelig ikke bære våben. Brødrene sejlede måske også som skibspræster, hvilket må have været et særkende for sortebrødrene i Helsingør. Mange mennesker har gået ind og ud af brødrenes kirkedør, bare ikke kvinderne. Kun på særlige dage, kirkens indvielsesdag og andre højtidsdage, havde de adgang. Her kom menigheden for at høre bønner og messer og frem for alt høre munkenes prædiken på dansk. Selvom vi er godt orienteret om de forskellige bygninger der hørte til klostret, ved vi dog intet om deres udseende eller indretning. Men klosterreglen foreskrev, at brødrene skulle have tarvelige og lave huse, således at husenes mur uden andet stokværk ikke måtte overstige 12 fod i højden (ca. 3,6 m), med andet stokværk 20 fod (ca. 6,0 m.). Resens Atlas Danicus fra 1690 viser to stik af klostret (gengivet i udsnit øverst og farvelagt i midten side 55) med hjørnetårn og kuplet spir, mens

Braun og Hogenberg-prospektet fra 1580'erne (nederst) viser en gavl svarende til Karmeliterklostret. Næppe nogen af tegningerne har hold i virkeligheden, men fortæller snarere i signaturform, hvor klostret lå.

Klosteranlægget var ifølge Resen omgivet af et plankeværk, men det kan også have været en mur. Hovedindgangen, hvorigennem kun gående havde adgang, har ved de danske sortebrødrekløstre været i nærheden af kirkens hovedportal, ofte ved kirkens vestgavl. Om det har været tilfældet i Helsingør-klostret ved vi ikke, men nær kirkens østgavl ud mod Fiolgaden lå »Ringeporten«. Den kunne måske betegnes som en portnercelle og er den eneste, som kendes fra danske sortebrødrekløstre. Ringede man på døren, var det portneren – en broder eller convers - der lukkede op, men først når han havde forvissat sig om, at det ikke var »kvinder, røvere eller skarnsfolk«. Portneren selv skulle være af moden alder, af fromme sæder, indtagende i ydre, diskret i opførsel, klog i svar, høflig i tale. Slap den fremmede lykkelig og vel indenfor porten, kunne han her få hvem som helst i tale af klosterfolkene; kun fornemme gæster førtes til kapitelsalen.

På brødrenes klosterkirkes alter har der sandsynligvis også været en fremstilling af Skt. Nicolaj. Allerede i 1446 havde klosterprioren et nu tabt segl, der findes i en dårlig gengivelse hos Resen i den herunder viste form og i en fragmenteret udgave (nederste segl side 60). Seglet viser helgenbisp

spen med mitra og bispestav. Bag ham ligger en nøgen og fattig stakkel, som den godgørende bisp hjælper.⁵ Dette kan udmærket have været en detalje af altertavlen. Karmeliterklostrets prior, Poul Helgesen blev på ordenens provinskapitel i 1522 valgt som provincialprior, ligesom hans forgænger, prioren Anders Christensen, i 1503 var valgt

til provincialprior. Det var næsten samtidig, at sortebrødrenes prior blev den øverste for den nordiske provins (1498). Ordenen var opdelt i 12 provinser, som hver blev styret af provincialprior, som var valgt af repræsentanter fra de klostre, som hørte under den pågældende provins, her Dacia. Sortebrødrenes provincialkapitel, samledes årligt, valgte en ordensbroder til prædicatores generales og provincialprior. I løbet af 1400-årene valgte man ofte på grund af unionskrigen både en svensk og en dansk provincialprior. Helsingørs centrale placering i den store nordiske provins Dacia har sikkert også spillet en rolle i valget af provincialprior. Det enkelte kloster blev ledet af en prior med støtte af en subprior. Prioeren blev valgt af medlemmer af det enkelte kloster. Broder Mathess betegner sig som vicarie (se følgende side), hvilket var et embede, som generalkapitlet udnævnte for midlertidigt at forvalte eller foranstalte en undersøgelse i en provins. Udover brødrene, som der var minimum 12 af, boede der også et antal lægbrødre (converser) i klostrene; de stod for det praktiske arbejde og de mere jordnære og daglige beskæftigelser. Derudover kunne der også til klostret været tilknyttet en »tredje orden«, dvs. en gruppe mænd og kvinder som ikke var egentlige medlemmer, men havde forpligtet sig til at leve et fromt og asketisk liv under brødrenes opsyn.

Nogle af sortebrødrene synes som nævnt – bemærkelsesværdigt i forhold til de europæiske klostre, men ikke i forhold til Helsingørske forhold – at have sejlet som skibspræster, både på handels- og på kaperskibe. Det er et af flere eksempler på, at Helsingørs indvånere, gejstlige såvel som verdslige, skaffer sig sær indkomster i kraft af beliggenheden ved Sundet. Jævnfør nogle af karmelitermunkenes beskæftigelse som sygeplejere i det lille Karmeliterhospital, bygget 1520 (i dag Bymuseet). At netop sortebrødrene har sejlet, hænger også sammen

Dominicus abbed og ordenstifter for dominikanerordenen ses afbildet som munk eller abbed med tonsur, klædt i dominikanernes sort-hvide dragt, knælende for paven.

med ordenen som en ikke egentlig munkeorden, men derimod et fællesskab af prædikanter, som ikke var bundet af de samme løfter som i andre ordner. Der var f.eks. ikke løftet om stedbundethed. En dominikaner kunne godt flyttes fra et kloster til et andet. Munkene blev også sendt ud over hele Europa, og efter de store opdagelsesrejser til den tredje verden for at missionere.

Næsten hver af de hjemmeværende brødre må have haft et særligt hverv indenfor klostrets store fælles husholdning og virksomhed. Ordensdragten bestod af en hvid kutte med læderbælte og et hvidt skapular og en sort kappe med hætte. Den sorte kappe var til udendørs brug. Lægbrødrene havde et sort skapular og en sort hætte til den hvide kutte. Brødrene bar i modsætning til de andre tiggermunke strømper og sko.

Foruden byggeforstanderen (præfactor operum), sakristanen og portneren, var der en bror, der passede på nøgler (custos denarium) og desuden panteforvareren (depositarius) samt flere andre med mindre stillinger. Endelig var der novicerne der tilbragte deres prøvetid i klostret, inden de blev forfremmet til præster.(sacerdotes). Efter gammel klostorskik

Teglstrygeren arbejder med det våde ler. Leret slåes ud i en træform og det overskydende ler stryges af. Bag ham ses stablen af færdige mursten, der køres til ovnen, man ser i baggrunden. Herefter er de klar til at blive brugt til opførelsen af den bygning man ser i baggrunden til venstre. Stik fra 1500-årene.

sov brødrene i en fællessovesal, dormitoret - eller søvnhuset, som det kaldes i Helsingør. Her sov de på strå eller sække, rejseklædte med skoene på.

Kapitalsalen var klostrenes store, fornemme, helst hvælvede sal. Munkene sad langs væggene på bænke og med et særligt sæde for prioren. Her blev ordensreglerne læst op hver morgen eller afsnit af evangeliet, og her samledes brødrene ved vigtige og festlige lejligheder. Men hvordan salen har set ud i Helsingør-klostret ved vi ikke. Refektoriet var brødrenes spisesal, hvor prior og konvent i fællesskab spiste retter, der bestod af brød, grød, grøntsager og fisk, kun undtagelsesvis kød. På fastedage, dvs. hele vinterhalvåret, kun ét måltid om dagen. Brødrene spiste i tavshed, mens der fra en forhøjning læstes højt under hele måltidet: et middagsmåltid (prandium efter sexta) og et aftensmåltid (coena efter vesper). I kongens gavebrev hører vi om et bryggers og et bagers, der må have ligget i nærheden af refektoriet. Der blev brygget øl på alle klostre – det var den nødven-

dige drik i middelalderen. Ved reformationen blev der i Vejles sortebrødreklostre fundet en bryggepande, tre gode som dårlige ølkar, og et brændejern – dvs. en grillrist - 10 gode som dårlige kobbergryder og fire gode som dårlige kedler fra køkkenafdelingen; de blev indsamlet af kongens skatteopkræver.

Brødrene aflagde skriftemål to gange om ugen og gik til alters mindst 10 gange om året. Bartskeereren ordnede deres kronragning hver femtende dag og gav dem åreladning fire gange om året, efter jul, påske og på et par helgendage. Ved siden af den almindelige klostervirksomhed, formede brødrenes dagligdag sig som almindelig godsdrift med en mølle, hvor klostrets korn blev malet, en teglgård og en teglovn hvor mursten til klosterbyggeriet blev brændt. Prioren og brødrene var arbejdsgiverne, hvad enten det gjaldt landbrugs- eller teglværksvirksomhed. Mens det daglige, legemlige arbejde blev udført af lægbrødre og af klostrets tjenestefolk. I mindre stil blev der på sortebrødreklostret udført det samme landbrug, handels- og »industrivirksomhed« som i det store cistercienser-kloster i Esrum.

Sjælegaver til klostret

I 1451, da paven stadfæster gavebrevet til brødrene på grunden i Helsingør, kommer der gaver til klostret. 1456 skænker Nicolaus Petri Miles i sit testamente hvert kloster i Helsingør 1 skilling grot. Hvis vi herved skal forstå en enkelt gros (grossus), så virker det ikke som overvældende meget. Grossen blev udmøntet i Gurre og Lund under Erik af Pommern. Middelalderens grundlæggende møntenhed var en penning. Gurregrossen gjaldt for 9 penninge, men blev efter kong Eriks død nedsat til blot at have en værdi af 2 penninge.

Døden kommer og henter barnet. Efter et fransk træsnit, der i en serie viser dødedansen. Der var mange pest-epidemier i Danmark mellem det første store udbrud i 1349–50 og 1500. Folk troede på messernes kraft.

1464 tilskøder Gyde Jeppe Nielsens enke klostret (endnu) en humlehave, som broder Diderik modtog på klostrets vegne. Sandsynligvis som en sjælegave til et af os ukendt sidealter. Årene 1473-74 hører til nogle af de mange pestår som regelmæssigt dukker op i senmiddelalderen. I de år steg antallet af gavebreve til kirker og klostre, og sortebrødre-klostret blev i 1474 betænkt i Jørgen Gøyes testamente. Året 1482 var et af de største år for gavebreve til klostre og kirke. Når pestepidemierne ramte samfundet regelmæssigt, hærgede pesten også omkringliggende lande som Lübeck, Holsten og Sverige. Ny forskning har konstateret en slående overensstemmelse mellem høj gavegivning i Danmark og år med pest i nabolandene.⁶ Frygten for pestens tilstedeværelse udløste

gavegivningen og var måske udslagsgivende for Poul Laxmand, lensmanden på Krogen, der generøst den 5. november 1482 skænkede, rige pengegaver 100 lybske mark til alle tiggermunkeordnerne i byen. Hos sortebrødrene skulle der læses messer foran Vor Frues alter for ham selv og hans forældre. Gaven følges op den 14. marts 1483, hvor broder Mathess, vikar og formand for alle prædikebrødre-klostre i de tre nordiske riger, prior og convent i Sct. Nicolaj kloster i Helsingør, udsteder følgende:

»Jeg broder Mathes vicar og formand over alle vore klostre af prædikens brødre ordenen i disse tre riger, prior og hele konventet i Sct. Nicolai kloster af ordenen i Helsingør« osv. (bekræfter) følgende forpligtelse til at afholde og synge til evig tid, daglig, straks efter vor højmesse til glæde for Maria, som kaldes gaude Maria, med prosa, vers og i forsamlingen som der til hører, og alle brødre skulle gå ned for vor frues alter og synge til glæde for Jomfru Marie som foreskrevet står osv. Og det hedder videre - for velbyrdige mand Povl Laxmand til salighed og alle hans forældres sjæle og alle kristne sjæle til ro og lise. For hvilken velbyrdig mand Poul Laxmand hjalp os til vort klostres bygning og forbedring og særlig til vort orgelværk (!) til »wort orffuæ werk« 100 lybske mark. Osv. Til disse tings overholdelse og vidnesbyrd hænger Jeg broder Mathess priorens og klostrets segl forneden på dette brev. Dato a. d. 1483, 14. marts.«⁷

Det vil sige, at der allerede i 1482 er et orgel i en af Helsingørs kirker. Noget tyder på, at man også har fået et i karmeliternes kirke, Sct. Mariæ, på samme tid, men Laxmand takkes ikke for noget i sammenhæng med den pengegave, som karmeliterklostrets kirke får. Ikke destomindre ser man i dag i Sct. Mariæ Kirkes kirkerum tydelige spor af et pulpitur på hovedskibets nordvæg – i 5. fag regnet fra øst. Blændingsdekorationen, der dateres til 1480'erne, forestiller Jomfru Maria med det afsjælede Kristi legeme, har været anbragt lige over det tidligere orgelværk. Endnu viser sporene efter orglet sig ved 4 huller for de bærende bjælker for pulpituret. I murblændin-

gens højre side ses en tilmuret dør. Det ældste orgel i sognekirken, Skt.Olai, er derimod langt yngre; det stammer fra Esrum klosterkirke, hvor det blev hentet i 1560, altså længe efter reformationen.

Efter reformationen blev munkenes omhyggeligt udskrevne manuskripter og noder samlet og udsat for den rene vandalisme, især under Christian 4., som afskyede al papisme. Gamle håndskrifter blev behandlet ligesom grammofoonplader og lp'er, da cd'erne kom på markedet. En grænseløs ligegyldighed overfor de gamle meget smukke håndskrifter, der endte som indbindingsmateriale og indmad i fyrværkeriraketter.

Den katolske kirkes sange med de gregorianske melodier til kirkens mange tjenester, faldt i to hovedgrupper, én for højmessens og én for de daglige tidebønner. For vikarerne var kortjenssten et vigtigt led, således for broder Mathess. I præsteuddannelsen har der sandsynligvis også været et kantorembede, men fra den katol-

ske tids første århundreder i Danmark er intet selvstændigt mere omfattende nodemateriale tilbage af det, der har været sunget til messe og tidesang. Efter at de gamle korbøger blev overflødiggjort, blev de benyttet som indbindingsmateriale til landets lensregnskaber, eller som de herover viste noder, der findes i Kronborgs fæstningsregnskaber. Man skønner at der i Danmark eksisterer 40.000 til 50.000 middelalderlige fragmenter. De fleste er små bidder, ofte ukomplette linier. Kun en meget lille del af dette materiale er tilgængeligt og registeret, og kun lidt er benyttet i forskningen.

Når man ser på selve modtagelsen af de 100 lybske mark i de tre klostre, er der enkelte forskelle at bemærke. Kun Vicarius Mathess bevidner modtagelsen af gaven i Sct. Nicolaj. I Sct. Anna kloster er der hele tre brødre til at bevidne gaven: Peder Arelson, vicarius, broder Olaf Jepsen, custos og formand over alle gråbrødre på Sjælland og broder Niels Jensen, gardhen og forstander i Sct Anna kloster. Hos

Ovenover det sted, hvor Sct. Mariæ Kirkes fine rokokopulpitur i dag hænger, har klosterkirkens orgel været anbragt. Over pulpituret ses 4 huller i murværket, der har båret orgelpulpiturets bjælker. Blændingsdekorationen har været synlig over orglet. Til højre i blændingen ses den mørke skygge, der viser, hvor døren ind til orglet har siddet. Fotografi: Kim H. Andersson.

Øverst: Nodeark, genanvendt ved indbindingen af Kronborgs fæstningsregnskaber. Fotografi: Torben Bill-Jessen.

karmeliterne, i vor Frue kloster bevidnes brevet af broder Niels Mord, provincialis over jomfru Marias ordens kloster i Danmark og Sverige, mester Peder Persön, prior samme sted. Ser man på antallet af ordensbrødre til modtagelse af Laxmands storslæde gave så er Sortebrødre klosteret det mindste, mens Sct. Anna kloster er det største.

Glædeshymnen til jomfru Marie udøves også forskellig i de tre klostre. I Sct. Nicolaj skal brødrene gå ned for vor frues alter og synge til jomfru Marias lov (loff). efter deres aftensang. Ligeledes i Sct. Anna kloster skal brødrene gå i kor og synge for Jomfru Maria hver dag straks efter deres aftensang, og i Vor Frue kloster skal brødrene gå i kor og lovsynge for jomfru Marie. Brødrene skal der synge alle lørdage en messe til Jomfrue Marie. Alle andre dage om ugen læse en messe til dagen, de faste eller de valgte, for helligtrefoldighedsaltret, som står ved siden af korsdøren. Brødrene skal tidligt om morgenen, når der er formesse ude i bykirken (Skt. Olai) samles for at synge hver dag, og straks ved aftensang synge Gaude Maria osv. Alle brødrene skal gå ned i kirken i procession for helligtrefoldigheds altre og Jomfru Marias alter for at synge der. Dernæst skal de synge alle torsdage en messe for Gudslegemes alter, som står ved siden af Helligtrefoldighedsaltret ved siden af prædikestolen, og samme aften synge Gaude Maria. Kort sagt Laxmand fik mest for pengene hos karmeliterne i Vor Frue kloster.

1514 er det ingen ringere end Mogens Gøye, den rigeste mand i riget, der som tidligere nævnt betænker klostret med større gaver, 6 mark, og 3 pd. korn; den sidste ydelse kom aldrig til udbetaling, da Gøye tilsluttede sig den nye lære og således blev en ivrig modstander af munkevæsenet. Samme retning fulgte hans datter, Birgitte Gøye, og hans svigersøn, Herluf Trolle, med rige gaver til Helsingørs nu evangeliske sognekirke og byens latinskole.

I 1483, hvor Laxman takkes for sine gaver til klostret, må kirken have været færdig. Efter al sandsynlighed har den været enskibet, hvis man skal dømme efter den smalle karrés størrelse i Munkegade-Gråbrødrestræde, og næppe

større end 40 meter i længden og 10 meter i bredden (se s. 65 og 69). Til sammenligning er karmeliternes treskibede kirke ca. 40 meter lang og 22 meter bred (midterskibet er ca. 17 m bredt). Karmeliterklostrets bygninger er i dag det bedst bevarede klosteranlæg i Norden.

Broder Mathess' originale pergament-dokument fra 1483 er stadig bevaret med tre segl i rødt voks; udenpå det står: »Pa gawdhe Marya sortthe brör y Hæls-synghöör«. De to segl, der er gengivet her, er klostrets og priorens segl; det første med omskriften »sigillum conventus helsingoræ ordinis predicatorum« viser Sct. Catharina med hjul og sværd. På det andet velsigner St. Nicolaus den foran hans fødder knælende prior. Hvem det tredje sigil tilhører nævnes ikke. Efter jomfru Maria var Skt. Katarina den mest folkekære helgeninde i middelalderen. Måske blev hun dyrket ved et sidealter i sortebrødrenes kloster. Hendes levnedsskildring - en ung intelligent og køn pige udsat for seksuel chikane og pirrende sadisme - var godt legendestof.⁸ Hun var dominikanernonne, så der er sammenhæng med klostrets segl. Sct. Catharina findes også på et kalkmaleri i Vor Frue Kloster.

I 1498 nævnes, at den nordiske dominikanerprovincs' generalprior var Skt. Nikolajs prior, som det også er nævnt i 1483. Det kunne tænkes, at prioren har haft den stilling i 15 år, men det at være formand for prædikebrødrene i Norden var et embede, som ofte gik på skift blandt sortebrødrene, ligesom det gjorde det blandt gråbrødrene.

Prioren forsøgte i øvrigt at reformere brødrene, som efter sigende levede under skandaløse forhold.

Reformationen i Helsingør

Mens den ene by efter den anden tilsluttede sig den lutherske lære, holdt Helsingør mærkeligt nok stand. Borgerne tog ikke imod tilbuddet, og forsøget på at gennemføre reformationen mislykkedes. Allerede den 4. august 1529 havde Frederik 1. forsøgt at få reformationen indført i byen. I et kongebrev til borgere og menighed i Helsingør fik de tilbudt at »have, nyde, bruge og beholde de jorder og grunde, som kirker, klostre og altre tilhører i Helsingør by«, det samme tilbud, som var givet til borgmestre, rådmænd og menige borgere i København og Malmø. Da den danske oversættelse af kirkeordinansen endelig blev udsendt den 14. juni 1539, bekendtgjordes det almindelige forbud mod tiggermunke, idet den bestemte, at »Ingen tiggermuncke skulle uudi wore Riger effter denne Dag opholdis, Huercken skulle de tigge eller predicke, eller høre skriftemaal, Men de som gamble ere oc skrøbelige oc til intet embede bequemme udi Kircken, de maa bliffue udi Closteret, der maa de haffue deris føde for Guds skyld, Saa dog at de skulle afflegge Cappen oc Closterkleder, oc icke bespotte Euangelium«. For munkene i Helsingør fik dette forbud ingen betydning, idet de allerede havde opgivet deres

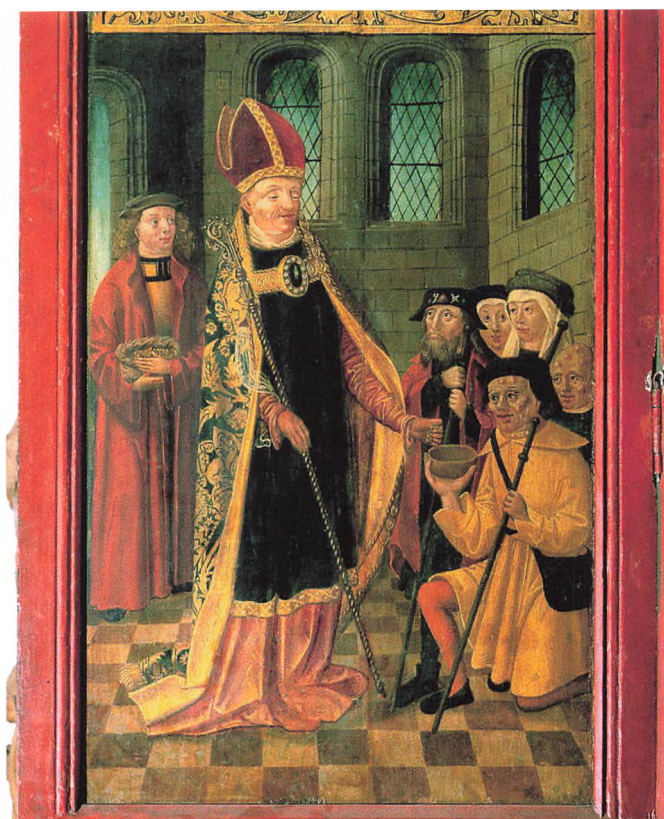
klostre og forladt byen. Dominikanerne drog senest bort i foråret 1536, hvor deres kloster var blevet omdannet til hospital, karmeliterne i slutningen af 1537, mens franciskanerne synes at have holdt stand til 1538.

Værst var reformationen gået ud over tiggermunkene inde i byerne, dem byboerne havde oplevet tæt på med deres evige krav om almisser. I den ældre litteratur beskrevet som »larmende optræden«! Kirkernes og klostrenes store ejendomme over hele landet overgik ved reformationen til kronen, der videregav flere af klostrene til byerne.

Sortebrødrekloster bliver hospital

Den 14. maj 1536 fik borgmestre, råd og menige borgere i Helsingør kongebrev om sortebrødrenes kloster, som de »måtte have, nyde, bruge og beholde frit og frit til deres eget til fri ejendom til evig tid« osv. Sortebrødrenes kloster, som det nu står »med huse, jorde, kirkegård, abildgård, kirke, søvnhus, bryggers, bagers og alle andre huse der i klostret, således og teglgård, teglovn, mølle og alt anden grund, som hører til klostret.«⁹ Dog med sådant skel, at de skulle stifte et hospital og sygehus til syge menneskers oppeholdelse. Men allerede 5 år efter, den 10. maj 1541, må forholdene have været for små i Skt. Nikolaj Kloster, og kongen giver i et gavebrev tirsdagen efter søndagen Jubilate (3. søndag efter påske) Helsingørs Hospital kloster og kirke med huse og jorde hørende til Vor Frue Kloster samme sted, eftersom det blev befundet, at »sortebrødrekloster er icke thertill stort nok, saa de fattige kan have

Legenden om Sct. Nicolaus fortæller, at han foruden at redde nødstedte søfolk, da han var blevet biskop i Myra i Lilleasien, kort forinden havde frelst tre jomfruer fra utugt ved i hemmelighed at kaste en guldklump ind ad deres vindue om natten. På det her viste træsnit fra Lübeck 1452 ses biskoppen med mitra og stav, og hånden med guldklumpen, som han rækker ind til de tre jomfruer i sengen, således at de med en medgift kunne blive gift..

Byens store borgmester Sander Leyel og hustru samt medlemmer af byens skotske koloni skænkede ca. 1510 en altertavle til Skt.Olai kirkes skotske alter. Et af malerierne på fløjene viser Skt. Ninian, der uddeler almisser. I 1548 var alterjordens indtægt 10 mark årligt. Tavlen findes i dag på Nationalmuseet. Fotografi: Nationalmuseet.

Rum og Værelse nok deri«.

Med i gaven hører også til de fattiges og syges underhold alterjorderne, som ligger til altrene i byens sognekirke såvel som alterjord i Helsingborg, der hørte til St. Ninians alter (de skotske indbyggers værnehelgen) i Skt.Olai. To år senere skænker kongen hospitalet hele kronens tiende, korntiende og kvægtiende, af Grønholt Sogn i Krogens len samt alle manddrabsbøder og alt fredkøb (eller med andre ord, man sonede sit brud på freden ved at betale en bøde) over hele Krogens Len og endelig kongetiende af Hveen. Hospitalet blev dermed et af landets store hospitaler efter reformationen. I forvejen var Karmeliterklostret med sine godt 8-10 ha jord uden for byen omgivet af væsentlig mere jord end andre byklostre og mere end det dobbelte af sortebrødrenes kloster. Bemærkelsesværdigt og glædeligt er det, at det samme stykke jord stadig ligger frit omkring klostret i dag, selvom byen og senere skibsværftet kom til at omklamre klosterjorden (se kortet s. 52).

Imidlertid var sortebrødreklostret stadig tilknyttet det nye Hospital eller Helliggesthus, som det

kaldes, idet forstanderne på hospitalets vegne oppebar lejen af Sct. Nicolai kloster og desuden lejen af mange små »Sct. Nelaus boder« og af huset »y ringe porthen uti S. Nelaus«.

Man kan undre sig over, at Karmeliterklostret allerede i 1537 solgte deres lille hospital (Karmeliterhuset) til rådmand Asgud Mikkelsen, men på det tidspunkt lå det ikke i byens og rådets fremtidsplaner, at Vor Frue Kloster skulle være det kommende Almindelige Hospital.

Der var i øvrigt en væsentlig forskel på det efterreformatoriske hospital og det katolske, karmeliternes hospital. I 1516, da Christian 2. gav sin tilladelse til de hvide brødre »til hospitall oc der udi opholde 8 eller 10 senge og med tid indtage fattige udenlandske skibsmænd eller skibsfolk, som kom ind til byen fra skibene«¹⁰, var det, som det ses, for de fattige og syge udenlandske skibsmænd eller skibsfolk, der kom fra skibe i sundet, som blev stoppet af tolden i Helsingør, mens sortebrødre- og karmeliterklostret efter reformationen blev omdannet til almindeligt hospital (1541) »for at der kan oprettes og forordnes et almindeligt hospital der i byen, som fattige og syge mennesker kan have bekvem bolig og værelse i«, hvilket vil sige, at det var for byens egne fattige og syge mennesker. Et stigende problem for de danske byer var de mange fattige, et problem der kraftigt blev forstærket ved tiggerklostrenes nedlæggelse. Det var et problem, som Poul Helgesen i mange år havde skrevet til byernes råd og magistrater om.

Almindelig Hospitals indtægter ligger i de første år på ca. 400 mark, og udgifterne beløber sig til ca. 268 mark. Overskuddet indbetales af forstanderen til borgmester og råd, der også dækker evt. underskud. Byens administration har haft det egentlige ansvar for Hospitalets økonomi, mens de daglige udgifter og indtægter var betroet forstanderen.

Indtægterne var hovedsagelig husleje og jord-skyld, men hertil kom så leje af havejord, møller og indtægter af fattigbøsser og dødsboer m.m. I Århus blev dominikanernes kloster omdannet til Hospital i 1541, samme år som Almindelig Hospital blev oprettet i Karmeliterklostret. Sortebrødrenes kirke i Århus var den oprindelige St. Nicolaj og det derpå opførte kloster gik under navnet Vor Frue Kloster, der er et af de mest velbevarede klosteranlæg i Jylland. I Ribe blev sortebrødrene udjaget senest 1537, samtidig med gråbrødrene, eftersom byens borgmester og råd i forening med de Lutherske prædikanter omkring årsskiftet 1536-37 foreslog, at den til Skt. Katarina indviede kirke blev omdannet til sognekirke, mens klosteret i 1543 blev omdannet til almindeligt hospital for »fattige, såre og syge folk«. Indtægterne kom som i Helsingør fra klostrets øvrige bygninger og gods.

Almindelig Hospital (Heliggesthus) i Helsingør fik leje af følgende bygninger, hvoraf flere tilhørte sortebrødres kloster:¹¹

Den 4. februar 1541 henførtes Jacobs hus til klostret.- antagelig det St. Jacobs hospital eller hus, der lå øst for Skt. Olai, ud til Sanden (se kortet side 52). I 1549 lejes det ud til en færgemand. 1544 betalte Kylon Pottemager leje af et hus i klostret. I 1544 tredje påskedag købte Anders bager det tømmer, som var opsat i Helligesthus' have og blev flyttet fra St. Nilaus, som blev vurderet af følgende borgere osv., byens rådmænd samt borgmester og helighusforstander, at betale »til trende tider«: S. Laurentii dag, allehelgensdag og den kommende fastelavn. I 1546-50 optræder en halv snes lejere, fortrinsvis håndværkere, og heriblandt Blasius pottemager, der brugte kirken til værksted. I 1548 leje af Lauritz Jude, som bor »udi St. Nilaus kloster«, samme dag 5 mark husleje af det hus, han bor i; skulle være udgivet Michaelis. I 1548 leje af Boijld Henrick Poulsenss 1 mark danske for to års leje af den kålhøve, »han haver udi lejet, liggende udi S. Nicolai closter«; skulle være udgivet nu for-

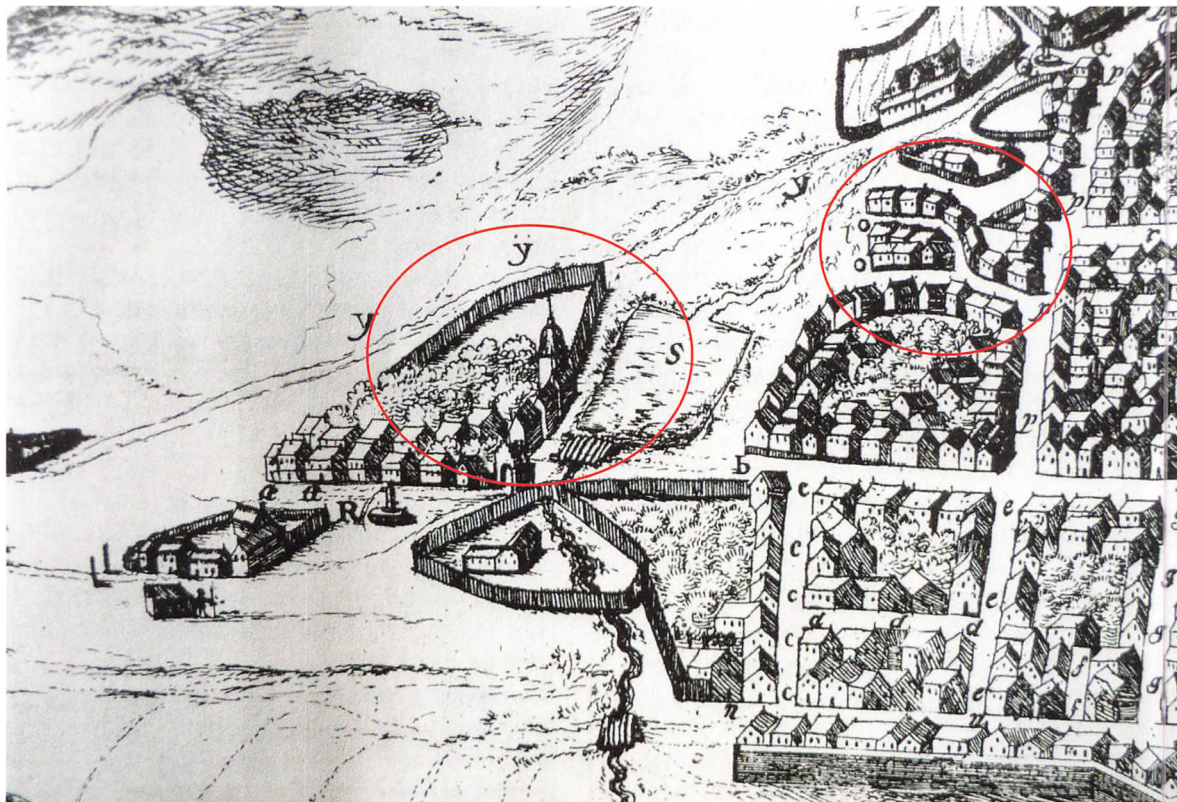
gangen Michaelis. I 1549 således »St. Knudtt dag modtog jeg 4 mark i husleje af Christiern Jude, for det hus nedre på S. Nilaus kirkejord ved ringeporten, hand uti boer«; skulle være udgivet forgangen Michaelis. I 1558 var selve klostret lejet ud for 24 mark årlig til Blasius Pottemager, og ligeledes de følgende år, og til Laurits Pottemager fra 1564.

Samme Blasius Pottemager kendes fra Helsingør Stadsbog; første gang han nævnes, er i 2. tingh. 1554 ang. den leje, som Blasius skal give af St. Nicolaj kloster. Han skal betale den samme leje, halvdelen til påske, halvdelen til Michaels. Rådmændene, 18 i alt, »tilsagde ham i klostret i det hus, han nu bor i, med kirken at han skulle have beholde og give der af om året 24 mark danske, hvilket han og selv villig vedtog, dog bad han om de ville fly ham det brev på livstid, det lovede de ham«¹². Det vil sige, at Blasius bor til leje både i et af klostrets huse og i kirken.

Blasius dør i 1563. Efter hans død opstår en sag, hvor Peyther Pottemager, Blasius' broder, kræ-

Pottemagerværksted fra 1500-årene. Pottemageren former en krukke på drejeskiven. Efter træsnit 1568.

ver sin brors bolig i klostret, og han beder om at måtte bruge sit håndværk og bevise sig som en redelig borger. Borgmester og råd giver ham tilladelse, men vil have, at han viser sit brev og segl fra den borgmester og det råd, han kommer fra. Han kan derefter regne med boligen efter påske, dvs. boligen i kirken og kirkens hus. Senere dukker en sag op ang. noget dyrekød, som må være skudt i skoven. Margrete Peder Judis Fiskeris hustru har afleveret noget kød til Blasius. Karine Blasius enke må bevidne at de ikke før havde købt dyrekød.

1567 brød man mursten løs i klostret, og der førtes 21 læs til rådhusgården i forbindelse med byggeri på rådhusets kælder. I 1582 lod hospitalet »det gamle stenhus« i S. Nicolai nedrive; sandsynligvis er det selve kirken, hvilket gav 6.700 tagsten og 54 stk. egetømmer. En murmester rev selve bygningen ned mod at få hver ottende mursten. Almindeligt Hospital selv fik 48.190 mursten og 12 læs halve sten.¹³ Grun-

den blev derefter udlagt til byggegrund og sat til en årlig jordskyld. Kvarteret hed op til vore dage »Gammel Kloster«.

I 1750'erne midte omtales en stor og høj brandmur, »hvorpå er en port, som man går ind igennem til pladsen, hvor klostret har stået, og hvor der endnu var så mange levninger af dets grundmur, at man ikke var i tvivl om, at det »har været rigt og stort tilforn«. Beskrivelsen stammer fra et håndskrift forfattet 1755 eller 1756 af en da henvend 60-årig mand, der selv oplyser, at han var født i Helsingør og havde været hører ved skolen dér i fem år. Håndskriftet udmærker sig ved, at forfatteren i modsætning til P.H. Resens Atlas Danicus 1692 og Ludvig Boesen, hvis bog om Helsingør kom i 1757, har fuldstændig rede på beliggenheden af byens tre klostre, deres ordener og værnehelgener.

Carl Neergaard mener i 1891, at traditionen endnu vil kunne påpege nogle sparsomme levninger af sortebrødreklostret.

De skriftlige kilder og klostrets beliggenhed

De skriftlige kilders placering af klostret stemmer, som nævnt, ikke med de faktiske forhold, men vi kan være enige med kilderne om, at det lå ved byens grav eller grøft. Det bekræftes i Helsingør Hospitals regnskaber fra 1552, hvori det hedder om en have, at den lå »hos graven ved Sct. Nicolaj Kloster«, og i 1581 omtales atter en grund »vesten neder i sancti Nicolai closter mod grefften«, og endnu en kilde i 1500-årene fortæller om beliggenheden. Senere forveksles sortebrødrene med gråbrødrene.¹⁴ Årsagen til den videre misforståelse er uden tvivl P.H. Resens forkerte angivelser om helsingørske klostre, hvor han mener at St. Nicolaj var gråbrødrekloster, minoriterbrødrenes kloster, »der blev kaldt Gråbrødre kloster, det lå ved Graven ved den port, ad hvilken man tager vejen til København. Det er fuldstændig nedrevet og borte« (1692). Til gengæld kalder han karmeliterklostret for Prædikebrødrenes eller Sortebrødreklostret.

På Resens kort tegnes klostret, som det ses side 55 og 64, med kirketårn og bygninger vest for Hestekilden, byens offentlige vandingsanlæg og Grøften. Dermed burde klosteret have ligget dér, hvor det nuværende Helsingør Bycenter ligger. Den arkæologiske udgravning på Stürups Plads af Hestekilden i 1996 viste imidlertid, at dette ikke kan have været tilfældet (se s. 69).

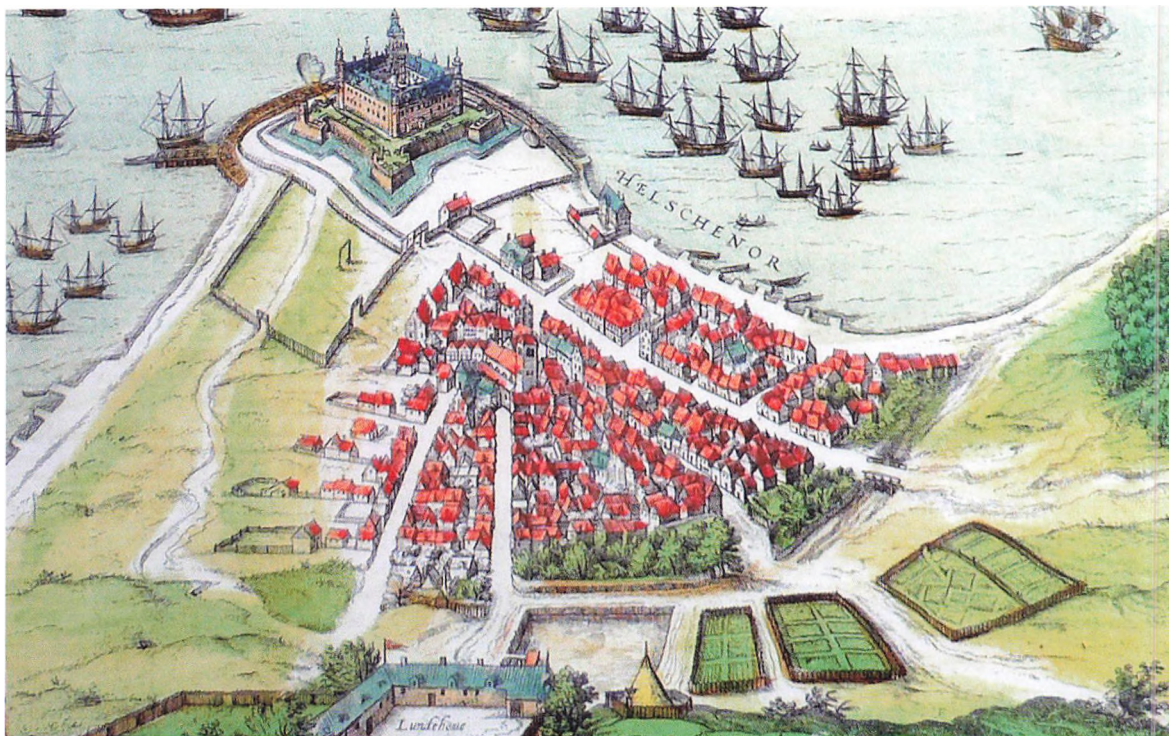
Boesens Helsingørbeskrivelse 1757

Ludvig Boesen forveksler i sin Helsingørbeskrivelse fra 1757 Dominikanerklostret med Karmeliterklostret: »Vor Frue Dominicaner-Closter, det ældste og fornemste, af hvilket S. Mariæ Kirke, latinsk Skole og Closteret endnu ere Levninger. Det blev bygt 1242.« Han bevæger sig dog også hen til dominikanerklostret uden at vide, at det var et sådant: »Gammel

Karréen mellem nuværende Munkegade og Graabrødrestræde har tydeligt fået sin form efter den tidligere klosterkirke, som det ses på ovenstående udsnit af et matrikellort fra 1874. Her ser man vandløbet »Grøften« vest for klosterkarréen, hvilket for såvidt stemmer overens med Resens kort side 64 (karréen ses i den højre cirkel). Resen har imidlertid tegnet noget, der utvivlsomt er ment som klostret, men vest for Grøften (venstre cirkel). Der er noget på Resens kort, der ikke stemmer! Vandløbet »Grøften« løber antagelig sammen med Hestekilden mellem »de to klostre«, og længst tv. på prospektet ses endnu et vandløb og en markant stor bakke, måske forestiller det Flynderborg, byens gamle borg og voldsted.

Closter ere nogle Krinkelkroge, saa kaldede, fordi her stod i gamle Tider et Catholsk Closter«. Boesen troede, at dette kloster tilhørte Franciskanerne og beskriver det således: »Det andet Closter var Graabrødre eller Franciscaner-Closteret, som laae ved Svingelen, hvor de Krinkelkroge, Gammel Closter kaldede, nu ere. Closteret er nu ikke meere til. Naar det er bygt eller nedbrudt, og hvordan dette Closters Indkomster ere forbrugte, veed jeg ikke«. Han skriver også, at »Imellem de 3 Closteres Munke havde været Tvistighed, i sær om hvilke Dage enhver Orden for sig skulle prædike paa de 3 store Høytider, hvilket blev bilagt i dette Aar, og er Forliget dateret S. Cæcilie Dag, Ao. 1447...«. Teksten her har Boesen taget fra Resen. De tre munkeordner enedes om, hvilke dage de hver især skulle prædike og fik fastsat regler for det.

Der er nok af tekst hos Resen, som kan skabe forvirring, ikke mindst da man i begyndelsen af 1900-årene ændrede gadenavne fra Gammelkloster til Graabrødrestræde og Munkegade. Bemærkelsesværdigt er det, at årstallet 1242 stadig spøger. Helt galt bliver det hos Boesen når han kalder St. Anna Closter for et »Nonne-Closter, hvis Nonner bleve kaldede S. Annæ Søstre, hvis Kydskhed og Afhold fra Mandfolk ble gjort meget Væsen af i forrige Tider«. Så ved vi det! Afholdenheden for munkene med hensyn til kvinder gør sig måske ikke gældende.

Sortebrødreklostrets beliggenhed

Laurits Pedersen og senere Henning Henningsen mener, at Sct. Nicolaj Kirke kan have haft en forgænger – en beskeden trækirke, et fisker- eller strandkapel, måske det kapel, hvor Jarl Erling i 1167 på sin fart i Sundet steg i land på extremum Sialandia (det yderste Sjælland

Helsingør i fugleperspektiv ca. 1582. Udsnit af illustration fra »Verdens byer« Civitates orbis terrarum af Braun og Hogenberg. Et kobberstik man aldrig bliver færdig med, selv om det vises gang på gang. Samtidig er det den ældste, relativt pålidelige kilde, vi har til byens fysiognomi i senmiddelalder og renaissance.

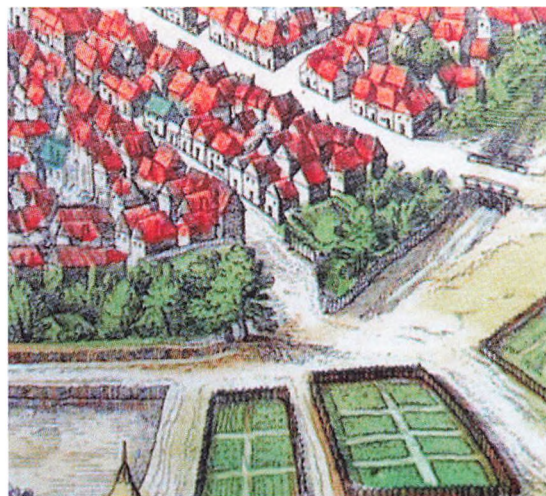
– Sjællands yderste øre); her ville han efter sin religiøse sædvane overvære den hellige messe. Men kapellet kan for den sags skyld også have været Skt. Olai, hvis ældste mure er fra omkring år 1200. Begge teorier er mulige.¹⁵

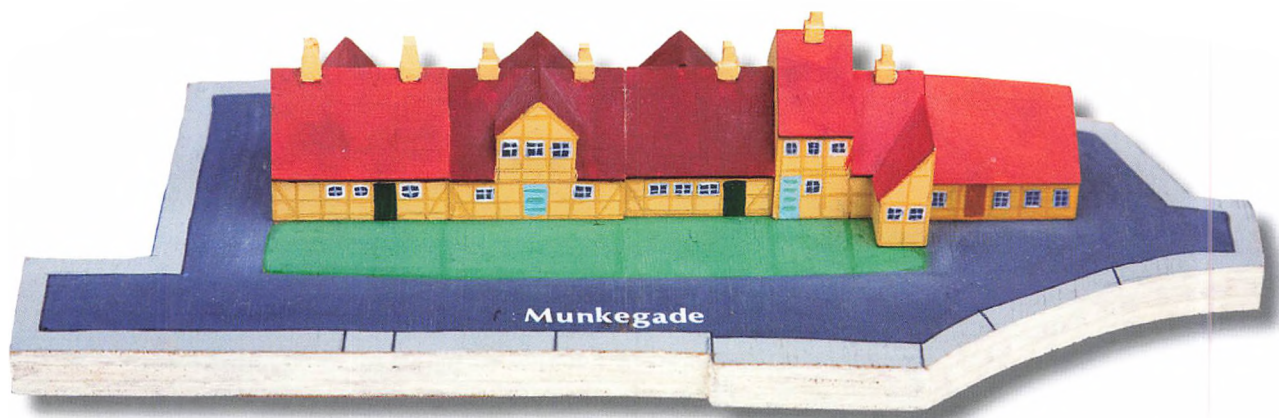
I Almindelig Hospitals skøder og regnskaber fra 1540'erne, hedder det, at »St. Nikolaj ligger nord for Stengade og mellem Fiolgade og grøften«, mens det ifølge gavebrevet ligger »udenfor Grøften«. Denne fejlskrivning skyldes antagelig, at Grøften, der i 1441 løb langs Fiolgades vestside – sandsynligvis engang i løbet af de efterfølgende 100 år – er blevet omlagt, således at den blev ledt uden om klosterets grund, og derefter fik det forløb, som kort fra 1700-årene og senere viser (se kortudsnittet si-

de 65).¹⁶ Måske kan det være sket i forbindelse med klostrets opførelse. I så fald må den grund, kongen skænker munkene, have været området nord for Stengade og op til grøften og mellem Fiolgade og Klostergade. Men omlægningen er muligvis først sket i 1508, hvor kong Hans befalede, at byen skulle befæstes med »grøft og anden befæstning«.¹⁷

Der er grund til at nærlæse det berømte værks prospekter mere end på almindelig vis. Værket om verdens byer (*Civitates orbis terrarum*), af den tyske præst Braun og kobberstikkeren Hogenberg, udkom i 1572-1618 og gengiver de ældste troværdige billeder af danske byer.¹⁸ Byprospekterne er ofte meget detaljerede, men der ligger ikke egentlige opmålinger i moderne forstand til grund, men de er tegnet med omhu og rimelig proportionssans. Tegnere blev sendt ud til stederne for at indhente oplysninger fra lokalkendte. Et af de to prospekter af Helsingør viser byen set fra Sundet, det dateres til ca. 1582, fordi forlægget her helt tydelig er Hans von Kniepers tegning fra det tidspunkt. Et større prospekt viser Øresundskystens danske byer, og det dateres til ca. 1590, dvs. på det tidspunkt, hvor den historisk interesserede Gert Rantzau var lensmand på Kronborg. Han kunne tænkes at være den lokale topografiske formidler til billedets centrale motiv – Helsingør set i fugleperspektiv (gengivet side 66). Bortset fra Kronborg, hvis tårne hverken er gengivet præcist eller rigtig orienteret, har tegneren gjort sig møje med at få et overblik over byen, for det var byprospektet, der var det væsentlige. Dominerende i billedet er byens to hovedgader Stengaden og Sct. Annagaden, samt Klostergaden (Allégade i dag). Parallelt med Stengaden ligger Mellemgaden noget skjult (i dag St. Olai-gade). Det har været vigtigt for tegneren at angive byens større huse, toldboden og kirken m.m. Sognekirken Sct. Olai ligger centralt i billedet og mellem Sct. Annagade og Klostergaden anes en enkelt trappeformet gavl, mens der ikke levnes megen plads til de øvrige klosterbygninger, som må være Karmeliterklostret – dengang Alm. Hospital. De to tværgader, Bjergegade og Stjernegade, er der ikke blevet

megen plads til på grund af det sammenknebne perspektiv; dog ses Bramstræde og Hovedvagsstræde samt Skyttenstræde, hvortil anes et videre forløb til Fiolgade. Her ses en tydeligt angivet trappeformet gavl, der nærmest ligner Karmeliterkirkens baltisk gotiske gavle med blændinger (se kortudsnittet nederst side 55 og herunder), men derudover ses også flere mindre bygninger antydnet som stenbygninger. Hele komplekset må være Sortebrødreklostret, men altså forkeret placeret nord for Mellemgaden (Skt. Olai-gade) Lige uden for den bebyggede del ligger der store grønne (humle)haver, der meget tydeligt afgrænses af Grøften (Graven eller Strømmen), hvortil Stengade støder ud for at ende i en bro over vandløbet. I den grønne have er tegnet et gærde, der meget vel kan være den indhegnede Hestkilde. Afstanden til klostret passer overens med de arkæologisk undersøgelser i 1996. Der er mange fejlopfattelser af byens gader i den meget komprimerede tegning, men alligevel passer den meget sikkert også til de faktiske forhold. Problemerne er opstået for tegneren, fordi det hele skulle med i så stort et perspektiv, og der levnes kun lidt plads til de øvrige Øresundsbyer. Imidlertid må vi være ganske tæt på en øjenvidneskildring af situationen i Helsingør år 1582. Netop det år, hvor sortebrødrenes klosterkirke blev revet ned, hvis prospektet altså er fra det samme år.

Helsingør Bymuseum og Folkemuseet foretog i 1996 udgravninger på stedet (Stürups Plads) forinden opførelsen af Bycentret for netop at finde rester af klosteranlægget. Imidlertid blev der ingen spor af bygninger konstateret, men derimod blev byens offentlige kildeanlæg, Hestekilden, fra 1500-årene og frem i 1600-årene godt dokumenteret.¹⁹ Anlægget har bestået af et mindre trækar (ca. 10 m vest for Munkegade) en rende med afløb fra et ca. 20 x 10 x 15 m rektangulært anlæg af vandrender, hvis sider bestod af 3–4 ca. 20 – 30 cm brede, 3 cm tykke uhøvlede, savede planker ovenpå hinanden i godt 60 – 70 cm højde. Hestekilden er en naturlig dam, der ligger på stift blålerslag, dækket af litorinagrus overlejret af 20-30 cm tørv. Vandrenderne har tjent det formål at skaffe rent drikkevand og vaskevand til byen. Hele anlægget er i forvejen godt dokumenteret gennem skriftlige kilder. Kilden må have ligget åben og tilgængelig, da sortebrødrene bygger deres kirke og kloster. Den mølle, som nævnes i gavebrevet ved reformationen, kan have været en mølle på Strømmen. På Christian 4.s tid lå der to møller på Strømmen eller Grøften, omtrent hvor Stengade 8 ligger. Men en hestemølle eller en vindmølle ville selvfølgelig også være mulig. Brødrenes teglgård menes at være fundet på det flade terræn mellem det nuværende Svingelpport og Stengade 4. I Helsingørs Stadsbog 1562 nævnes en humlehøve, som ligger mellem borgvold og teglgården. Den havde tilhørt Jep Thostensen.

Udgravninger og fund

Kirkegården

Kirkegården er ved skeletfund i flere tilfælde lokaliseret til at have ligget ud til Stengade mellem Fiolgade og Klostergade. Der er skeletfund fra Klostergade 4b og skeletfund fra området mellem Stengadegrundene 1-21.²⁰

Klosterkirken

Kirken har sandsynligvis ligget i karréen mellem Gråbrødrestræde og Munkegade, en enskibet, 40 m lang bygning. Karréen, som er vist herover i model, synes ved sin form at være bygget på fundamentene fra kirken.

Adgang til klosterkirken var fra Fiolgade nr. 9, hvor Ringeport-huset lå – huset »y ringe porten uti S. Nelaus Ringeporthuset« lejes ud for 4 mark årlig. I 1549 var huset således udlejet til Christiern Jude for 4 mark – »nedre paa S. Nilaus Kirkegord wed Ringporten«.²¹

Kirkens huse

Da Christian 3. i sit gavebrev fra 1536 overdrager Skt. Nicolai kloster til byen, fremgår det, at klostret da bestod af »huse, jorde, kirkegård, abildgård, kirke, søvnhus, bryggers, bagers«. Af disse bygninger er indtil videre kun lokaliseret få spor.

Fiolgade 5

Ved to nedgravninger til kloakledninger i 1936 og 1939 i Fiolgade 5 matr. nr. 487 fremkom der

Dominikanerklostret

og spor af dette indtegnet på Lønborgs bykort 1803.

Kort over den sydvestlige del af byen visende den sandsynlige placering af Dominikanerklostret (det firefløjede anlæg markeret med svag rød farve). Udgravninger i området har vist spor af klostret og kirkegården syd for dette. Udgravningsområderne er angivet med lyseblå cirkler og adresserne (husnumre) er angivet med rødt. Sorte husnumre refererer til øvrige nævnte adresser i artiklen. Tegning: Lars Bjørn Madsen 1989/2010.

Munkegade 13 fotograferet fra øst. Munkegade ses til venstre og Graabrødrestreæde til højre for bygningen. Bindingsværket afslører, at en nu nedrevet bygning tidligere (se kortet side 69) stødte op til gavlen.

et hjørne af en bygning, et kampestensfundament og en del velbevarede murstensrester i ca. 2,5 m's dybde. Det mentes at være et hjørne af en bygning opført i munkesten.²²

I 1936 foretog Nationalmuseet ved P. Nørlund en udgravning i Fiolgade 5, efter at man ved gravning med henblik på nedlægning af en kloakledning i gården til ejendommen stødte på murrester.²³ Her fandtes nordvest?-hjørnet af et stenhus med falset dør – hvori to jernstabler fra dørrfløje – og kampestensgulv, der senere er blevet dækket af et murstensgulv i strandsand. Til hjørnet, der var af munkesten (27 x 13 x 10 cm), sluttede sig et kampestensfundament med nordlig retning, og foran døren en yngre trappehals fyldt med pottemageraffald fra 1500'ernes midte. Blandt løsfundene lå en trekløverprofilert ribbesten. Det er sandsynligt, at bygningsresterne stammer fra det af Kylon eller Blasius omdannede værksted. Andre bygningsrester (kampestensfundamenter) liggende i nord-syd skal være iagttaget nærmere forhuset i nr. 5.²⁴

Munkegade 7

Ifølge N.C.M. Petersen, arkivar og brolæggermester, er der i 1936 i baghuset i Munkegade 7 (B. 461) fundet murrester i forbindelse med en udgravning i gaden.

Munkegade 13

I Munkegade 13 formodes at være fundet

rester af fundament fra St. Nicolai Kloster i 1,5 m's dybde i 1965: Kampesten forbundet med mørtel og munkesten over disse i ca. 2,5 m længde. En tidligere nedgravning for nedlægning af vandledning har forstyrret munkestenene. (Se tegn. tekst: således har fundamentet været bygget. En tidligere nedlægning af kloak har væltet sten og murværk. Fundamentet ligger nord-syd.) 1966 tværs over Munkegade ud for nr.13.²⁵ Det er svært at se, hvor præcist murværket har løbet, f.eks. hvor langt ud fra nr. 13. Kan det tænkes at have forbindelse med den port som nævnes i 1750'erne (se side 55) som skulle gå igennem til pladsen, hvor klostret har stået, og hvor der endnu var så mange levninger af dets grundmur at man ikke var i tvivl om, at det har været rigt og stort?

Fiolgade 8

Ligeledes i Fiolgade 8 har N.C.M. Petersen set en mur af munkesten blive afdækket og atter tildækket. Den ligger ca. 1 m nede, parallelt med venstre side af gårdpladsen, vel ca. 1-2 m fra denne, hele gården over. Samtlige gårde og huse kan ved skøder m.m. følges tilbage til det 16. århundrede.

Fiolgade 7 b

I Fiolgade 7 B. 461 er en gammel brønd i udhuset mod Munkegade.

Ingen af disse fund fortæller noget eksakt om, hvilken bygning, hørende til klosteret, man er stødt på, men resterne af stenhuset tolkes som kirken, først og fremmest ud fra deres beliggenhed i forhold til det omgivende gadenet. Noget tyder på, at dominikanerkirkens grundplan skulle have overlevet ved at indgå i byplanen i slutningen af 1500- og begyndelsen af 1600-årene. Pottemageraffaldet hidrører antagelig fra Blasius Pottemager, der ifølge Alminde-

hentet inspiration fra Resens tegning. Sandsynligheden taler for, at kirken var revet ned allerede i 1582, og den har næppe haft det tårn med kuppel, som er vist. Udgravningen i 1996 dokumenterede, at klosteret ikke lå udenfor Grøften. Har sortebrødre-klosteret været et firefløjet anlæg, kan dette område have været klostergården og murrester vil kunne findes i den sydvestlige del af Fiolgade 11 nord for Gråbrødrestræde. Der har aldrig været udgravninger eller fund af skeletrester eller murrester nord for Gråbrødrestræde. Men Danmarks Kirker samt Helsingør Bymuseum anser hele matriklen Fiolgade 11 for klosterområdet.

Noter og kildehenvisninger

- Ragnar Blomquist: Kulturhistorisk leksikon for Nordisk Midlaldertid s. 171 – 183
- Ludvig Boesen: Helsingørs beskrivelse 1757 (genoptryk 1976)
- Johs. S. Dalsager: Helsingør Almindelige Hospitals Historie 1541 – 1941, 1941
- Helsingørs Hospital XVII. (Kirkehistoriske samlinger 3. række 1887 – 89) 6
- Henning Henningsen: Helgenskaren der værnede Helsingørs kirker og klostre. H.K.M. Årbog 1993
- Lone Hvass: Forening og Museum nr. 2 1996: Hestekilden i Helsingør.
- Connie Jantzen: Helsingørs middelalderlige topografi. Specialeopgave s. 133 – 139
- Kaare Rübner Jørgensen: De hvide brødre i Helsingør. H.K.M. Årbog 1979
- Jens Anker Jørgensen, Bente Thomsen: Gyldendals bog om danske klostre 2004
- Connie Jantzen, Lars Holleufer: Hvor lå sortebrødrenes kloster? H.K.M. årbog 1983
- Birgitte Kjær: Renæssancens byer, Den gamle By skriftrække bd.X 2006
- V.Lorentzen: De danske dominikanerklostres bygningshistorie, Kbhvn.1920
- Carl Neergaard: St. Nicolai Kloster i Helsingør (Kirkehistoriske samlinger 4. række 1889 – 91) 1
- L.Moltesen: Acta Pontificum Danica, Pavelige aktstykker vedr. Danmark 1316 - 1536
- Kenno Pedersen: Helsingørs gader og stræder i mands minde. Helsingør 2003
- Henry Petersen: Gravstenen fra Timgaard, Dyvekes ligsten kaldet. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1879 s. 71
- Peder Hansen Resens Atlas Danicus, Helsingør Kbhvn. 1928
- Laurids Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden 1426 – 1857, 1926 samt arkiv (Helsingør byarkiv)
- Danmarks Kirker: Frederiksborg Amt. Helsingørs forsvundne

kirker s. 538

Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv Diplomatarium Helsingoranum tillæg 1 – 142, 3. bd.

Revers fra St.Nicolai Kloster i Helsingör om daglig Gudstjeneste for Povl Laxmans Sjel.

Jek brodher Mathess vicarius oc forman offuer alle woræ closter aff predickæ brödhæ orden I thessæ try righæ, prior oc alt conuent I sancti Nicolai closter aff forde orden innen helsingör, göre witherlicht met thettæ wort obne breff, at wij hafluæ annamet oc wet thaget oc nw strax annamæ oc thagæ, at wij, som nw ære prior oc brödhæ i forde closter oc woræ effther kommeræ skullæ holle oc siwngæ jn til ewigh thid dawligæ dawgs strax effther wor höffu messæ jomfrw Marie loff, som kalles gaude Maria, met proser, versiculo oc collectæ, som ther til hörer, oc alle brödhæ skullæ nedher gaa for wor frwes alteræ at siwngæ forde jomfrw Maries loff, som forscreffuet stonner, Gwdh til loff ooc jomfru Marie, oc welburdig man Poel Laxman til saglighed hoc alle hans forelderes siæle oc alle Christnæ siælæ, som göres behoff, til roo oc lisæ. Ffor hwilken forde thiænæstæ welburdigh man Poel Laxman hialp oss til wort closters bygning oc forbæthring oc besynnerlighen til wort orffuæ werk jc Libske mark, met swodant wilkor,at om forde thiænæstæ æy holdes, som fornet staar, thet Gwdh forbiwdæ, tha til binnæ wij oss prior oc brödhæ oc wore efftherkommeræ i forde closter at igen giffuæ welburdigh man Poel Laxman eller hans arffingæ forde jc Libske mark innen j aars dagh nest effther commendhe, at forde thiænæstæ æy holendes worde, oc sidhen thog hollæ den thiænæstæ i alle maadhæ som forde staar. Woræ thet oc saa saghæ, thet Gwd forbiwdæ, at thessæ fornæ penninghæ wordæ saa forbrwtnæ, at the skullæ wt giffues, tho skullæ the æy wtgiffues met annet skall. æn the skullæ fræmdeles oc deless met Gwdz almæssæ folk. Til hwes things fasthed hoc withnæbyrd tha henger jek broder Mathess mit inciglæ med priærs oc forde closters inciglæ nædhen for thettæ breff. Datum Helsingör anno Domini medlxxxiiij quartadecima mensis Marcij. Udenpå med gammel hånd: Pa gawdhe Marya y sorthæ brör y Hælsynghöör.

Gadenavne samt grundskyld i 1682.

I Laurits Pedersens arkiv betegnes 15 matrikler som Gl. Kloster

Fiolgade 15

En haveplads; det er dér, Øresunds og Helsingørs sygehospital blev opført i 1797.

Fiolgade 11

Hans Bysvends hus (betegnes af L.P. som Gl. Kloster).

Fiolgade 11 (3 matr.)

Yderligere med 5 personnavne; én benævnes haveplads.

Fiolgade 7

Hus, de fattige tilhørende.

Fiolgade 7

Hans Finckenhagen Hosp. Gl. Kloster.

Fiolgade 5 (Matr. 466a brandtax.nr. 791)

Klosteret tilhørende.

Fiolgade 5 (Matr. 466a brandtax.nr. 792)

Svend Andersen Færgemand.

Fiolgade 4

en liden haveplads, byen tilhørende – øde; dernæst følger 6 personer på forskellige matr., bl.a. Lars Sørensen have ved Gl. Kloster.

Fiolgade 8

Kirkens hus (brandtax.nr. 778)

3 personnavne.

1. Scriptores rerum Danaicarum 1 s. 194
2. Kirkehist. Saml.. 4 rk.1, pp.58 - 60
3. Ny Kirkehist. Saml. VI, 558
4. Henning Henningsen s. 65.
- 5 Henning Henningsen refererer s 57 teksten fra Resens kort og den meget dårlige gengivelse af seglet. Henry Petersens gengivelse i Danske Gejstlige Sigiller fra Middelalderen 1886 s XXV er væsentlig bedre. Teksten gengives her s 60 ..det er den knælende prior foran Sct. Nicolaus og ikke en nøgen fattig. Bispeseglene – og her kloster priorens personlige segl - med motivet af helgenbispen Sct. Nicolaus, lyder blot: sigillum prioris... Bispeseglene havde alle en oval tilspidset form, hvor man efterlignede den mandelformede glorie, hvori Kristus fremstilledes som ordets forkynder med evangeliet i venstre hånd og en oprakt velsignende højre hånd. Desværre er reversen fra broder Mathess skrevet på pergament ikke fundet hverken på Rigsarkivet eller landsarkivet. Men brevet skulle have tre røde segl bevaret. Det var et privilegium for kongehuset og gejstligheden at forsegle med rødt voks og det fandt indpas især fra 1400- årene og frem. Fransiskanernes og dominikanernes segl viste de rigeste variationer i fremstillingen af klostersegel, trods deres ringe størrelse og de vanskeligheder den spidsovale form bød kompositionen. Klostrene var i reglen helliget til to skytspatroner der ofte blev fremstillet, men valget ses for dominikanerne næsten udelukkende mellem Sct. Catharina og Sct. Nicolaus den kirkelige legendes mest fremtrædende forkyndere af ordet som sejrige bekæmpere af vrange lærdomme. Skt. Catharina endog over-

for 50 af de lærdeste mænd i kejserriget. Hun var kongedatter på Cypern hvor hun talte de kristnes sag. Da hun afslog at blive kejserens hustru, måtte hun lide døden med sværdet, men forinden var det knivbesatte marterhjul på forunderligvis sprunget i stykker. Derfor afbilledes hun med sværd og marterhjul. Som ungdommens lærere blev både hun og Sct. Nicolaus skytspatroner for klostrene.

6. Lars Bisgaard kirken og pesten i senmiddelalderen. Pesteepidemierne 1350 – 1500 og gavegivning til kirken s 172 personalhistorisk tidskrift 2008:2

7. Original teksten af revers fra broder Marthess

(Geheimearchivet Dipl.Helsingoranum tillæg 1 – 142 s 13.)

Se side 71.....

8. H. Henningsen s. 63

9. Geheimearchivet Dipl.Helsingoranum tillæg 1 – 142 s 30

10. Geheimearchivet Dipl.Helsingoranum tillæg 1 – 142 s 25

11. Helsingør Hospital; Kirkehist. Saml. 3. Række.

12. Helsingør Stadsbog 1554 – 1555 s.3

13. Danmarks Kirker 2, I 1964, s. 538.

14. Helsingør Hospitals regnskaber 1552. Se C. Neergaard s. 61.

15. H.Henningsen s 39

16. Connie Jantzen s. 134.

17. Laurids Pedersen bd.1 s152

18. Den Gamle By, skrift. bd.X Renæssancens byer

19. Udgravningsberetning Helsingør Bymuseum/Nordsjællandsk Folkemuseum 1996.

20. Danmarks Kirker s. 540 men kildehenvisn. mangler desværre.

21. Helsingørs Hospital, Kirkehist. Samlinger 3. rk. nr. 6 s. 606.

22. Helsingør Dagblad.

23. Helsingør Dagblad 8.10. 1936 samt 29.1. 1937.

24. Udgr. 1908 ved C.A. Jensen og 1936 ved P. Nørlund.

25. N.K.Petersens beretning om iagttagelser. Helsingør Byhistorisk arkiv.

26. C.Jantzen, L. Holleufer s.149.

27. C.Jantzen, L. Holleufer s.149.

Portrætmaleren J.F. Møller

af Jørn Møller

Johan Frederik Møller blev født i Helsingør i 1797 og bevarede hele livet forbindelsen til fødebyen, hvor hans slægtninge boede. Han tegnede eller malede over 300 portrætter af byens borgere, fra han afsluttede sin uddannelse på Kunstakademiet til sin alderdom.

»En slags regimentets søn«

Faderen Peter Møller var efter en uddannelse som blikkenslager hvervet som soldat ved Sjællandske Jægerkorps eller Det Schackske Jægerkorps, og ved Johans døb i St. Mariæ Kirke i Helsingør, var tre af korpsets officerer faddere.

I efteråret 1807 blev jægerkorpset sendt til Holsten for at beskytte grænsen mod syd. Danmark var på det tidspunkt blevet voldsomt involveret i Napoleonskrigene.

Johan, hans bror Andreas og moderen var alene i en lille lejlighed i St. Annagade 63 og de havde kun små midler at leve for. Faderen havde indtil udstationeringen kunnet tage ekstrajob som blikkenslager og på den måde suppleret soldaterlønnen; den mulighed var pludseligt borte.

Johan Frederik Møller. Selvportræt. Billedet benyttedes også som forlæg til hans litograferede portræt. Privateje.

Næste forår (1808) brækkede Johan benet og blev indlagt på hospital.

Moderen henvendte sig til Jægerkorpsets officer på Kronborg, premierløjtnant Østrup og fortalte om den elendige økonomi, og at Johan hjemme var kommet i gang med at læse og kunne bruge mere undervisning. På den tid var adgangen til undervisning vanske-

lig for fattigfolk, og det var ikke ualmindeligt, at officerer gav ekstra undervisning til børn og unge mennesker. Derfor var det ikke usædvanligt at en officer, som Østrup, kunne tage en dreng i Johans situation som elev.

Moderen (Kristine) var selv belæst og blev i 65 årsalderen (1836) malet af sin søn med brillerne i hånden og en bog på bordet (se portrættet side 76).

Hun var datter af en husmand og skrædder fra Valby ved Helsingør. Husmanden læste og skrev godt og havde sørget for, at datteren også dygtiggjorde sig på dette område.

Til Aarhus

Johan blev efterhånden optaget i Østrups familie, og i 1809, da Østrup blev udnævnt til kaptajn og kompagnichef i Aarhus, fulgte Johan med. Han fulgte også med ved kompagniets

Denne udaterede skitse forestiller den unge J.F. Møller i færd med at tegne - sig selv! Han har på tegningen skrevet: »Mig selv tegnet efter Naturen i 2 Speile«. Privateje.

Nederst til højre: J.F. Møllers portræt af sin moder, Christine Møller, født Olsdatter. Privateje.

udstationeringer i Holsten. I 1811 var han tilbage i Århus, hvor han blev konfirmeret. Johan blev hos familien Østrup og blev sat i lære på det lokale herredsfogedkontor og blev efterhånden fuldmægtig.

I de forløbne år havde han udviklet sine færdigheder i at tegne og male, måske på Østrups foranledning. Alle landofficerer fik nemlig undervisning i at tegne. Men det er sandsynligt, at Johan også selv har tegnet, lige fra han kunne holde på blyant og pensel.

Fuldmægtig Johan Frederik Møller, søgte i 1823 mere undervisning i både tegning og maleri i sin fritid. Hans lærer i Århus blev den fire år ældre Søren Møller Jørgensen. Han var en alsidig og driftig mand. Gennem flere år havde han et malerfirma i byen, og syv år tidligere havde han startet en oliemølle, også i Århus. Samtidig med disse aktiviteter havde han bestået eksamen som exam. jur. i 1816, gået på Kunstakademiet og undervist Johan Frederik. Søren Møller Jørgensen støttede ham i de følgende år med rådgivning og ind imellem skaf-

fede han ham også arbejde. I 1850 fik han for eksempel sin protegé til at male en altertavle til Thorsager Kirke.

Kunstakademiet

Søren Møller Jørgensen var som nævnt selv uddannet på Kunstakademiet og dertil sendte han Johan Frederik Møller. Han blev optaget i 1824, og det gik ham godt på malerskolen. Han fik C.W. Eckersberg som lærer, og denne var tilfreds med Møllers portrætter og skrev senere i et vidnesbyrd:

»At Kunstakademiets Elev J.F. Møller, Portrait-maler, saavel tidligen som ogsaa ved Kunstakademiets sidste Udstilling har vist flere af ham deels tegnede deels malede Portraiter, som have udmærket sig ved særlig Opfatning og megen Liighed, bevidnes herved efter Forlangende.

Charlottenborg den 17 Juni 1833

Eckersberg,

Prof. ved det Kgl. Akademi for de Skjønne Kunster«

Den 31. marts 1830 havde Møller opnået Akademiets sølvmedalje, da var han for længst i fuld gang med at tjene penge ved sine færdigheder som tegner, maler og litograf. Han havde så småt sluppet forbindelsen til Akademiet. Anbefalingen har måske skullet tjene som en slags kundeinformation.

Møller var i disse år ofte tilbage i Århus, hvor han gerne dyrkede landskabsmaleri, men denne malervirksomhed var resten af hans tilværelse mest en slags hobby.

Hans muligvis første billede af udsigten over Helsingør kan være fra 1830 men mest sandsynligt er det malet tidligere.

Selvstændig virksomhed

Ved starten på den selvstændige virksomhed i 1824 og 1825 boede han hos Østrup, som nu var blevet major og boede på Nørrevold i København. Han var på det tidspunkt 27 år gammel og har sikkert haft stor lyst til at blive sin

J.F. Møllers prægtige maleri af Helsingør set fra Belvederen ved Marienlyst er lavet i 1856 og hænger i dag i Museet Skibsklarerergaarden. Udsigten over byen fra dette punkt har betaget mange mennesker gennem flere århundreder, og J.F. Møller var blot en i rækken af berydelige kunstnere, der tog turen herop. Øresund med Kronborg knejsende ude på pynten dannede den næsten obligatoriske baggrund for sundtoldsbyens røde tegltage og de store grønne områder, der dengang omgav byen. For foden af den halvcirkelformede Belvedere, der var udført efter tegninger af arkitekt Boye Mogens i 1801, ses Marienlyst Allé, der førte fra byen herud. Den blev anlagt i 1826 og beplantet med kastanietræer, i første omgang på begge sider af gangstien langs kørebanen, og omkring 1842-52 på alléens vestlige side. Møllers maleri viser da også tydeligt, at træerne på den side er mindre end de fuldt udvoksede træer på østsiden. På den ubebyggede kystskrænt langs alléen knejser Christine Mølle i baggrunden, et sted J.F. Møller også besøgte. Det lille hus til venstre i billedet er Lappen 1, der ligger ud mod Marienlysts tidligere køkkenhave, dér hvor højhuset Slotsgården ligger i dag. Midt i billedet ses byens gamle reberbane med en afblegdammene, den tidligere kongelige fiskedam. Interessant er det, at Møller nok har været den første til at bringe byens nye gasværk ind i malerkunsten! Fotografi: Kim Andersson.

I 1844 købte købmand og skibsklarerer Johan Peter Lundwall en grund på markjorderne udenfor Helsingør og byggede i 1850'erne sit nye landsted »Belvedere«. Familien boede til daglig i Strandgade 92-94 (nu nedrevet). Dengang skulle man ikke langt væk fra byen for at være i landlige omgivelser, som det ses af J.F. Møllers store maleri fra 1855 af familien Lundwall i Belvederes have med vid udsigt over markerne til sundtoldsbyen og Øresund med Sveriges kyst i baggrunden. Til venstre ses den stadig eksisterende villa. Ved det veldækkede bord ses forrest i blå kjole Hildegard Rázga og på stolen ved hende sidder købmandens eneste søn, James Webster Lundwall. Familiefaderen sidder på den anden side af bordet iført lys, bredskygget hat. Det må være datteren Emilie Cathrine, der står i rød kjole bag faderen. Ved siden af Lundwall sidder hustruen Cathrine Marie. Til højre for hende ses Lundwalls søster Tine Greve, derefter Lundwalls mor og den ældste datter Isca Christine. På bænken sidder familiens gamle veninde Jane Clark, og ved siden af hende Lundwalls bror, færgemand Lars Svendsen Gundersen. Yderst til venstre står døtrene Marie Louise og Asta Angelica. De to mørkkledte, lidt akavet siddende herrer mellem de to piger og bordet, er Tycho Greve (t.v.) og fru Lundwalls halvbror, lægen Niels Peter Møller (t.h.). Som så mange andre af Helsingørs prominente borgere, fik Lundwall J.F. Møller til at forevige familien på lærredet, her praktisk nok på eet og samme store lærred. Til venstre ses en af Møllers studier til maleriet i form af de træer (antagelig bævreasp), man ser midt på det store maleri. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

egen herre og leve af at male portrætter. Fra 1826 boede han mange forskellige steder i København.

Han samlede notater om sin produktion gennem alle de aktive malerår fra 1824. Formentlig omkring 1850 udarbejdede han efter notaterne og i de følgende år en liste over sine arbejder i årene 1823-1854. Listen er imidlertid ikke komplet, for eksempel nævner Weilbachs Kunstnerleksikon arbejder, som slet ikke er med i Møllers egen arbejdsfortegnelse, måske var han allerede i en alder af 53 år ved at blive lidt glemsom. Det er også muligt, at han bare har holdt sig strengt til sine bilag. Han havde i familien ord for at være en omhyggelig mand med orden i sagerne.

Der var i 1824 god efterspørgsel efter en duelig portrætmaler og tegner, og Møller kom til at tjene gode penge ved denne virksomhed allerede samtidig med at han gik på Akademiet. I mange borgerlige hjem var der brug for portrætter og litografier. De sidste blev ofte sendt til venner og forretningsforbindelser; eksempelvis var det almindeligt at skuespillere bilagde deres ansøgninger med litografier eller tegninger af dem selv

Den 14. juni 1834 blev han gift i Vor Frue Kirke med bagerdatteren Emilie Albertine Martens (portrætteret herover). Hans velgører major Østrup var forlover. Den 13. juni det følgende år blev deres første barn, en dreng, født. Nu var udsigterne til at kunne forsørge en familie til stede. Der kom flere børn, en pige og i alt tre sønner. Portrætmaleren kunne sørge godt for sin familie: Alle tre drenge fik en studentereksamen, de to ældste studerede medicin og den yngste blev matematiker og lærer. Pigen fik ingen uddannelse, men det var det almindelige på den tid.

Hvad tjente en portrætmaler?

På J.F. Møllers føromtaltte fortegnelse over sine arbejder fra 1824 til og med 1853 var der anført betaling for hvert billede, og man kan få et indtryk af, hvad malerfamilien havde at leve for i

gennemsnit per år, dog uden at der er fratrukket udgifter til rejser, pensler og maling:

1825 - 1829	361 rigsdaler per år
1830 - 1834	634 --
1835 - 1839	823 --
1840 - 1844	914 --
1845 - 1849	1057 --
1850 - 1853	762 --

Det er principielt umuligt, og under alle omstændigheder svært at sige, hvad indtjeningen svarer til i nutidskroner, men skønsomt noget i retning af en nutidig lærerløn.

J.F. Møller har, formentlig som andre malere på den tid, fortrinsvis taget skitser hos kunderne og formentlig også færdiggjort de malede portrætter sammesteds. Hans malerkasser er bevaret hos hans efterkommere og rejsemalerkassen er af den type, hvor malerkassens låg havde plads til det billede der blev arbejdet med. Samme type malerkasse, som for eksempel Eckersberg anvendte i Rom.

Broderen Andreas Christian var hjemme i Helsingør blevet uddannet som købmand og havde

Portraitmaler J. F. Møller

fra Kjøbenhavn

opholder sig her i Byen nogle faa Dage og er at træffe hos Kjøbmand N. C. Møller i Brostrædet.

J.F. Møllers bror, købmand Andreas Christian Møller, var gift med den 6 år yngre Caroline Hornwain. Det er derfor ikke mærkeligt, at J.F. Møller i 1849 får til opgave at portrættere vognmand Lorentz Hornwain (t.h.) og hans hustru Anne Marie. Man finder personerne i hans fortegnelse, og Helsingør Bymuseum fik i 2007 lejlighed til at erhverve de to portrætter, hvoraf det ene ses her. Herunder ses J.F. Møllers malerkasse, der stadig er i familiens eje. Fotografi: Kim Andersson.

åbnet en forretning i Brostræde. Når J.F. Møller var i Helsingør, blev der sat en annonce i avisen, om at der kunne bestilles portrætter i broderens købmandsbutik i Brostræde. Efter optegnelserne i arbejdsfortegnelsen, har han i alt malet 337 billeder i Helsingør mellem 1824 og 1853. Langt de fleste er portrætter af borgere

i Helsingør, omkring 50 portrætter er af skibskaptajner, som har besøgt Helsingør på grund af sejladsforholdene og Sundtolden.

Mange af kaptajnerne ønskede at få malet deres koner hjemme. Interessen var størst i England, og i 1845, 46 og 47 drog J.F. Møller derover for male portrætter, og han kom ikke alene til at male kaptajnernes fruer, men også medlemmer af den engelske kongefamilie lod sig male af Møller. I London, under et besøg hos den dansk engelske vekselerer Isak Hambro, blev der lavet en tegning af H.C. Andersen og senere en stak litografier efter tegningen. Andersen fik de fleste tryk, og dem forærede han til værtsfolk og beundrere. Eksempelvis har der i mange år været ophængt eksemplarer af J.F. Møllers litografi i Den Danske klub og på Dickensmuseet i London.

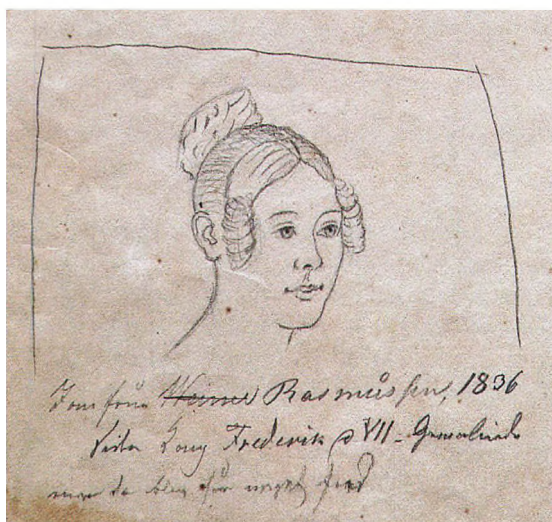
Møller gjorde også mange rejser inden for Danmarks grænser, først og fremmest til Helsingør men også til Århus, hvor han tilbragte mange år af sin barndom og ungdom.

På Ryegaard i Horns Herred hos Greve Scheel blev der i flere omgange malet portrætter; ligeså hos Grev Rantzau på Rosenvold.

I Fredericia malede han i 1836 kronprins Frederik (senere Frederik VII), og på vej over Lillebælt til Fredericia fik han gjort den herunder viste lille skitse af den kønne Louise Rasmussen (senere grevinde Danner), som besøgte prinsens. Prinsens portræt kan i dag ses på Jægerspris Slot. På hans fader kongens foranledning lavede Møller yderligere to kopier af billedet til kronprinsens far (Christian VIII). Også i Barritskov og Horsens fandt han kunder, men langt de fleste opgaver fik han dog i Helsingør og København, hvor hans familie boede.

I Helsingborg malede Møller en tavle til Skt. Maria Kirke. Han malede og tegnede også i Klippan og i Ramlösa.

I fortegnelsen over sine arbejder har han noteret knap 1000 portrætter, men det blev til flere i de følgende år. Selv om han holdt mere og mere op med at male, da han blev ældre, mistede han først sent lysten hertil. På Helsingør Bymuseum hænger et morsomt og livligt billede af familien Lundwall fra 1854 (gengivet side 78), men det er dog ikke så grundigt gennemarbejdet, som for eksempel et billede af grosserer Jacob Holm og hans familie fra 1833. Personerne er lidt stive, og man fornemmer, at J.F. Møller har haft problemer med at anbringe sine fine portrætter i en naturlig sammenhæng, som her ved tebordet i Lundwalls fine have.

Familien blev ofte malet, og hans moder, hans børn, hans broder og dennes hustru og børn, samt svigerindens familie sad alle model for Møller. Broderen var gift med en datter af vognmand Hornwain i Helsingør.

I løbet af 1800-tallet kom daguerreotypien. Denne fotografiske kunst gav en hård konkurrence til næsten alle portrætmalerne. J.F. Møller gik derfor i lære hos en fotograf og begyndte for sig selv at lave daguerreotypier idet han ønskede at supplere sin indtægt som maler ved fotografering. Men det blev aldrig nogen stor forretning for ham. Han søgte blandt andet jobbet som fotograf i Tivoli, men fik det ikke.

Det blev derfor et vigtigt tilskud til familiens økonomi, at den ældste søn Johan ved starten på sit medicinstudie i 18?? opnåede et af de store universitetslegater og med dette kunne supplere familiens økonomi.

Landskaber eller prospekter blev J.F. Møller dog ved med at lave, og forbindelsen til Helsingør forblev lige stærk. Efter familiens mundtlige overlevering blev han med årene mere træt og hukommelsessvækket, hvilket som beskrevet kan tænkes at forklare, at der er glemte billeder i arbejdsfortegnelsen og formentlig også at nogle af de portrætterede synes at være dateret forkert. I hans allersidste år blev der ikke malet ret meget. J.F. Møller døde i 1871 i København.

J.F. Møllers portræt af H.C. Andersen, der senere blev manifoldgjort ved litografering. Privateje. Fotografi: Kim Andersson.

»Jomfrue Rasmussen 1836, siden Kong Frederik d VII Gemalinde« Denne lille tegning lavede J.F. Møller på båden i Lillebælt i forbindelse med hans portrættering af kronprinsen, den senere Frederik den Syvende.

J.F. Møllers arbejder 1824-1853

En gennemgang af Johan Frederik Møllers bevarede fortegnelse over hans arbejder i perioden 1824-1853 viser som nævnt adskillige med relation til Helsingørområdet. I det følgende bringes en liste over disse arbejder, hvor det er forsøgt at gøre den lidt mere uddybende. Den kursiverede tekst er således redaktionelle tilføjelser. Med stjerne er angivet, at der er tale om et portræt.

1826

Færgemand Gundersen fra Helsingør* *Færgemand Lars Svendsen Gundersen, som fik borgerbrev i 1823 som færgemand. Han var bror til Fru Cathrine Marie Lundwall.*

1830

Kjøbmand Unna fra Helsingør* *Unna var en kendt familie i Helsingør. Den portrætterede er Simon Unna (1793-1852).*

J.F. Møller har som mange andre af tidens store kunstnere gjort turen til bakkerne syd for Helsingør for at skildre byen fra disse. På side 88 og 96 er vist et af de mere sjældne motiver fra stedet, mens det herover viste findes i et utal af variationer fra mange kunstneres hænder. Møller har næppe tænkt på, at han stod på resterne af det ældste Helsingør fra Valdemarernes tid med borgen Flynderborg som centrum. Stedet kaldtes af helsingornerne for Borrevold, da J.F. Møller gik herop. I forgrunden ses volden, der trolig nok har beskyttet borgens midtpunkt, hvorpå der antagelig har stået et tårn. Bag dette ses taget af byens gamle sukkerraffinaderi, der senere blev kendt som Villa Augusta efter prinsesse Augusta af Hessen, der købte ejendommen i 1865. Privateje.

Hans Kone* *Johanne Marie, der døde i 1877, omkring 80 år gammel.*

Hans Datter Hanne* *Johanne Birgitte Unna, født 5.9.1824, død 13.6.1830, 6 år gammel. Min Broder No. 1* Købmand Andreas Christian Møller. Iflg. FT 1834, 32 år.*

1832

Min Broders kone* *Caroline Christiane Hornwain gift med Købmand Andreas Christian*

Møller. Iflg. FT 1834, 26 år:
Kjøbmand Lundwall* Købmand Johan Peter
Lundvall, 1801-1867, iflg. FT 1834, 33 år.
Handelsbetjent Lundwall* Ingen oplysninger
fundet.

Døre og skodder til min broders butik med
kramvarer og skibe. Iflg. FT 1834 på adres-
sen Strandgade 15 = Strandgade 79/Færge-
stræde.

1835

Bogholder Abegg miniature* Handelsboghol-
der Jan Simon Abegg. Iflg. FT 1834, 25 år,
ugift.

Madam Unna malet om* Johanne Marie
Schrøder – se ovenfor.

Fru Gulstad* Annette Hass gift med købmand
Alexander Gulstad. Iflg. FT 1840, 24 år.

Christ. Iversen* Kontorist Christian Frederik
Iversen. Iflg. FT 1840, 29 år.

Carl Møller* Evt. Konsumtionskontrollør
Carl Chr. Møller. Iflg. FT 1840, 43 år, told-
kontrollør.

Contorist Clausen* Handelskontorist Peter
Nicolai Clausen. Iflg. FT 1834, 29 år.

Contorist Piepersberg* Ingen opl. fundet.

Consul Hafstrøm* Svensk og norsk vicekonsul
Herman S. Hafstrøm. Iflg. FT 1845, 39 år.

Min broderdatter Emma* Iflg. FT 1845, 12 år,
datter af købmand Andreas Christian Møller.

Miss Grubb* Evt. Johanne Grubb. Iflg. FT
1834, 30 år; ugift, holder skole.

Dean* Handelslærling Philip H. Dean, Iflg.
FT 1834, 17 år, ugift (hos C. Fenwick).

Organist Foersom* (1808-1863) Organist ved
Sct. Mariæ Kirke. Det kunne være det her
(t.h.) viste portræt af organisten siddende
med en fløjte og et nodestativ, da denne næp-
pe har ladet sig portrætter af flere kunst-
nere i den periode, der er tale om. Billedet,
der er i privateje og usigneret, er dateret til
1831, men det kan være en fejldatering fra
flere parters side.

Jfr. Petersen* Ingen oplysninger fundet.

Skipper Lefort* Ingen oplysninger fundet.

Carl Svendsen* Ingen oplysninger fundet.

Mad. Steenberg* Evt. Charlotte E. Lawetz.

gift med apoteker Scack A. Steenberg. Iflg. FT
1840, 41 år.

Fru Hafstrøm* Fru C.B. Hafstrøm gift med
konsul for Sverige og Norge, Skibsklarerer
Herman Hafstrøm.

Mad. Marstrand* Dorothea Aschengreen gift
med Købmand K.F. Marstrand. Iflg. FT 1840,
30 år.

Gjæstgiver Brangeri og kone (et genrestik)*
Den romersk fødte Jean Bathist Brengeri fik
borgerskab som gæstgiver i 1832 og drev Ho-
tel d'Øresund.

Min moder* Johan Frederik Møller's moder,
Christine Møller f. Olsen.

1837

Kjøbmand Fredericia* Købmand, manufaktur-
handler Levin Samuel Fredericia 1804-1879.

Hans kone* Susanne Nathansen. Iflg. FT
1840, 36 år.

Skibsklarerer Larlham* Engelsk konsul R.W.
Larlham. Iflg. FT 1840, 28 år; ugift.

Frk. Ohlrogge* Evt. datter af generalmajor
og kommandant på Kronborg Friderich E. J.
Ohlrogge (der ses ikke anført en datter i FT

Fru Fenwick* Evt. Ann Norrie gift med konsul og skibsklarerer Charles Fenwick. Iflg. FT 1845, 21 år. Ellers er det måske Charles Fenwick's mor; Hester?

Skibsbygger Løve* Skibsbygger Jacob Hansen Løwe, gift med Marie Hysum, iflg. FT 1840, 58 år.

Mad. Kragh* Christiane Thanning gift med købmand Niels Kragh. Iflg. FT 1840, 45 år.

Lods Barendorff* Petersborglods Adam Christopher Bahrendorff, iflg. FT 1845, 41 år.

Hans Kone* Ephensine M. Raun, iflg. FT 1845, 27 år.

Mad. Marstrand af venskab* Dorothea Assengreen gift med K.F. Marstrand, iflg. FT 1840, 30 år.

Fru Meinertz* Christine Sche(i)bel gift med færgemand Carl Meinertsen, iflg. FT 1845, 36 år.

Sproglærer Valentin* Kunne være Pastor Peter Valentin Grüner. Iflg. FT 1840 42 år.

Hans Kone* Evt. Sophie Frederikke Oeltze, iflg. FT 1840, 37 år.

1840

Consul Hafstrøm's søn (copie)* Konsul, skibsklarerer Herman Lambert Hafstrøms søn H.C., iflg. FT 1845, 9 år.

Skibscapt. Rose Whitby* Ingen opl. fundet.

Skibscapt. Scott Glasgow* Ingen opl. fundet.

Skibscapt. Hall, Boston* Ingen opl. fundet.

Min moder til min broder* Christine Møller f. Olsen til Andreas Møller.

Prospekt af Ramlösa Brønd til min broder.

London Graham for min broder* Ingen oplysninger fundet.

Regimentsquartermester Thomsen søn* Evt. Hans B. Thomsen, i FT 1840 er sønnen ikke med, i FT 1845 ses Hans B. Thomsen ikke.

Mad. Svendsen, kopie* Evt. Christiane gift med købmand Christen Svendsen, iflg. FT 1845, 62 år.

Doctor Bischoff* Bataljonskirurg Jacob Bischoff, iflg. FT 1845, 39 år, ugift.

Skive til Skydebanen for møller Thore Lund. Møller Thor Reiersen Lund blev fuglekonge i HKPSS i 1835, så det må være en fejl, at han

er angivet blandt kunderne i 1840 (skitsen til skivens motiv er vist side 88).

Skive for Købmand Marstrand. Her er der med stor sandsynlighed tale om den skydeskive, fuglekongen i 1838, købmand K.F. Marstrand, fik malet. Motivet er Merkur svævende over Helsingør, og som i hånden har en pengepose. Den usigtede skive er gengivet herunder.

Skibscapt. Prouth* Ingen oplysninger fundet.
Consul Stiesen* Siciliansk vicekonsul Severin Chr. Stiesen, iflg. FT 1845, 31 år, født på Island.

Hans kone* Caroline Gresmann, iflg. FT 1845, 30 år, født i Helsingør.

Frk. Seiner ommalet* Laura Zeiner – se tidligere notat.

Skibscapt. Wincent* Ingen opl. fundet.

Mistress Burnett* Ingen oplysninger fundet.

Skibscapt. Leslie* Ingen oplysninger fundet.

Købmand Rohvedt eller Roholdt* Købmand Frederik Roholdt, iflg. FT 1840, 57 år.

Skibscapt. Wooler* Ingen oplysninger fundet.

Skibscapt. Morrison, ej færdig

Skibscapt. Burnett* Ingen opl. fundet.

Doktor Møller* Regimentskirurg Joachim Otto Møller, iflg. FT 1840, 59 år.

Capt. King fra Boston. Ingen opl. fundet.

Konsul Bellmans datter* Spansk konsul Hen-

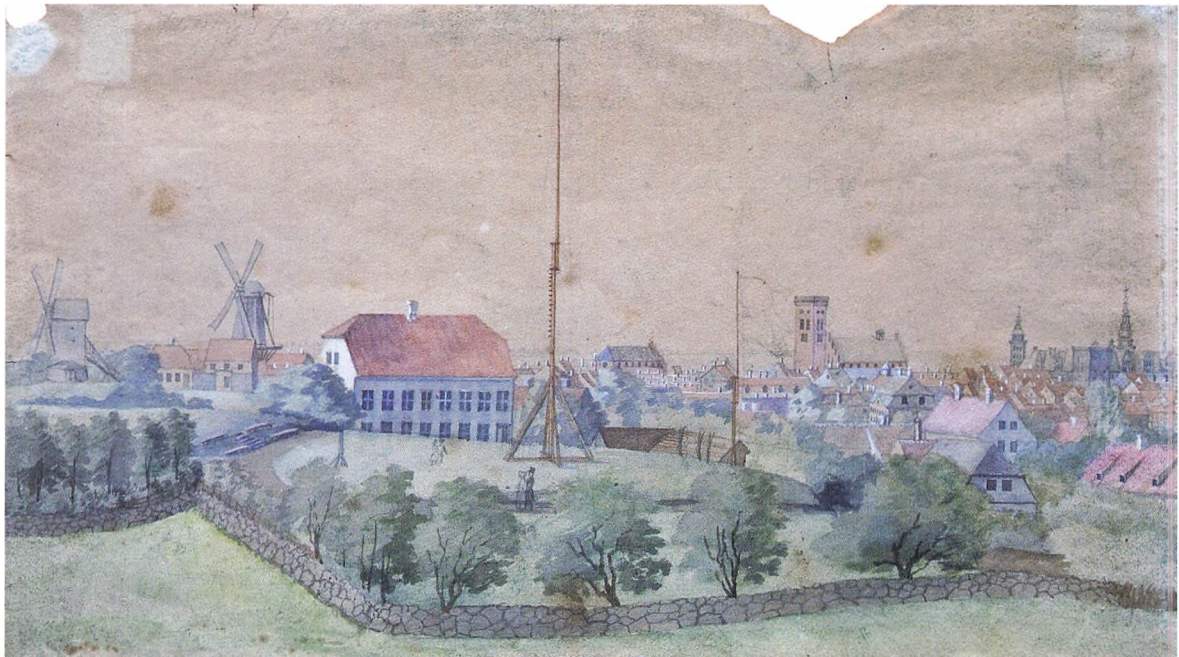

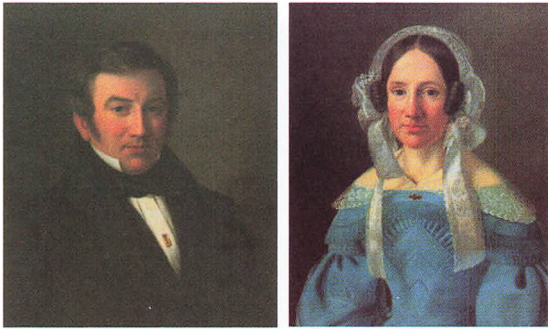

Mister Banks* *Ingen oplysninger fundet.*
 Kjøbmand Lundwall* ommalet. *Købmand Johan Peter Lundwall, Iflg. FT 1840, 39 år (1801-1867).*

I 1835 vandrede J.F. Møller ud til bakkerne syd for Helsingør, da han havde fået til opgave at skildre Helsingørs Kongelig Privilegerede Skydeselskabs have og skydebane. Kunden var Skydeselskabets fuglekonge, møller Thor Reiersen Lund, der skulle have malet den traditionelle skydeskive (fortegnelsen under 1840). Inden Møller gik i gang med at male selve skiven, lavede han den herunder viste akvarel som forlæg. Bygningen med det røde afvalmede tegltag er Skydeselskabets hovedbygning, der stod færdigbygget i 1820. Til højre for bygningen delvis skjult af bakken, ligger det lille »skydehus«. Markant i haven er den høje mast, hvori »papegøjen«, som man indtil 1868 skød til måls efter, blev hejst op. Ved siden af masten har J.F. Møller forsigtigt antydnet den flagstang, hvorfra dannebrog vajede. Han var øjensynlig ikke meget for at skulle skjule Olai Kirkes tårn, men blev nødt til det i sit færdige maleri (gengivet t.v.). I baggrunden ser man Helsingørs karakteristiske profil, domineret af møllerne, de to kirker og Kronborg. Møllerne til venstre er Cathrine Mølle (t.h.) og yderst til venstre ses - naturligvis - Thor Reiersen Lunds egen mølle, der på det tidspunkt stadig var en gammeldags stubmølle. Akvarel i privateje.

ry Louis Bellman's datter Berthe Catharine Caroline Louise, Iflg. FT 1845, 6 år.
 Capt. Dolby, Halifax* *Ingen opl. fundet.*
 Capt. Tose,* *Ingen oplysninger fundet.*
 Capt. Graham, Shields* *Ingen opl. fundet.*
 Capt. Pitt* *Ingen oplysninger fundet.*

Slagter Nielsen* *Evt. Slagter Jacob Peter Nielsen, Brostræde 3, Iflg. FT 1845, 25 år.*
 Mad. Kaas* *Sophie Henriette f. Holst gift med kontorist Frederik Kaas, Iflg. FT 1845 36 år. Kunne i givet fald være en usigneret pastel i Helsingør Kommunes Museers eje.*
 Mad. Lundwall* *Cathrine Marie Gundersen gift med købmand Johan P. Lundwall, Iflg. FT 1840, 39 år.*
 Seilmager Bram* *Sejl-, flag- og kompas-mager Carl Christian Bram, Iflg. FT 1840, 31 år.*
 Hans kone* *Ane Magdalene Antoni, Iflg. FT 1845, 23 år.*
 Capt. Willis* *Ingen oplysninger fundet.*
 Capt. Holms børn* *Ingen oplysninger fundet.*
 Mad. Grove* *Ingen oplysninger fundet.*
 Capt. Armstrong* *Ingen oplysninger fundet.*
 Ogs. Mad. Lundwall* *Se ovennævnte notat*
 Mad Schierbeck – kopie-* *Christiane Morell. Iflg. FT 1840, 58 år, gift med Købmand Peder A. Schierbeck.*
 Fuldm. Jensen* *Fuldmægtig Jens Peter Jensen, Iflg. FT 1840, 32 år. Bor hos postmester Mazar de la Garde, Stengade 46.*

1841

Mad. Gad* *Elisabeth Rist gift med skibsklarer-rer Knud Henning A. Gad, Iflg. FT 1840, 38 år.*
 Contorist Laur. Gulstad.* *Fuldmægtig ved Øresunds Toldkammer Adolf Lauritz Gulstad. Iflg. FT 1845, 37 år.*
 Lieutenant og maler Bressendorffs datter* *Premierløjtnant og maler Frederik Theodor David Bresselau von Bressendorf's datter Williamdine Fransisca. Iflg. FT 1845, 10 år, boende i Borgergade, København.*

Til venstre ses portrætterne af købmand Johan Peter Lundwall og hans hustru Cathrine Marie Gundersen Appelroed. Malerierne, der er gengivet i bogen »En barndom i Sundtoldens Helsingør« er ikke dateret og signeret, men det kan næppe være andre end J.F. Møller, der har malet de to portrætter, der er med i hans liste under 1840.

Portrættet af købmand og konsul Regner Lauritz Ulstrup, der er vist herunder og ejes af Helsingør Kommunes Museer, er dateret 1842, hvor han er 18 år gammel. Møller har ikke noteret Ulstrup som kunde i sin fortegnelse for året 1842. Han optræder først året efter som »Contorist Ulstrup« uden fornavn, men det passer godt med den unge mand på billedet.

1842

Købmand Selermænd ?* *Ingen opl. fundet.*
 Jfr. Løve* *Evt. Jomfru Jacobine, Emilie eller Ida, Iflg. FT 1840 hhv. 29 år, 24 år og 21 år, Døtre af skibsbygger Jacob Wilh. Løwe.*
 Mad. Werner* *Evt. Johanne Cathrine Lundgreen gift med Buntmager Filip Werner, Iflg. FT 1840, 35 år; eller Marie født Wennerløv gift med buntmager Philip Werner, Iflg. FT 1840, 64 år.*
 Jfr. Køppen* *Ingen oplysninger fundet.*

Kjøbmand Guldberg* *Købmand Malling Guldberg, Iflg. FT 1845, 34 år, ugift.*
 Skibsklarerer N. Liebmann* *Skibsklarerer, købmand Nicolas Liebmann, Iflg. FT 1840, 53 år.*
 Min broders søn William* *Købmand Andreas Chr. Møller's søn William, Iflg. FT 1845, 4 år.*
 Kjøbmand Holms kone* *Emilie Anette Holm gift med købmand Peter Frederik Holm, Iflg. FT 1845, 31 år.*
 Jfr. Marie Burd* *Plejedatter af skibsklarerer William Brown, Iflg. FT 1840, 12 år.*
 Kjøbmand Thunes datter Rikke* *Købmand, skibsklarerer Carl Eduard Thune's datter Sophie Frederikke, Iflg. FT 1845, 4 år.*
 Doktor Hedemanns hund* *Underlæge v. militærstuehuset Christian August Hedemann.*
 Fru von Aller* *Evt. Hanne Dreyer gift med vicekonsul Henrik v. Aller, Iflg. FT 1845, 37 år; eller Elisabeth f. Hoppe gift med hollandsk konsul P. v. Aller, Iflg. FT 1845, 38 år.*
 Contorist Julius Topp* *Kontorist Johan Julius Adolph Topp, Iflg. FT 1850, 35 år.*
 Jfr. Petersen – Tops kæreste* *Jomfru Birgitte Petersen, Iflg. FT 1850, 31 år*
 Jfr. Lorentzen – Thams Kæreste. *Handelsbetjent Peter Colding Tham, Iflg. FT 1845 og 1850 er han hhv. 55 år og 59 år, men står som ugift.*

1843

Mad. Svendsen* *Evt. Christiane Svendsen gift med købmand Christen Svendsen – se tidl. notat.*
 Mad. Ulstrup* *Christiane Ulstrup, Iflg. FT 1845, 54 år, enke Martin May fra Helsingør og Amerika.*
 Contorist Ulstrup* *Konsulatssekretær Regner Lauritz Ulstrup, Iflg. FT 1845, 28 år. Her må der være tale om det side 89 viste maleri, der er dateret 1842.*
 Hans Kone* *Karen Eleonora Mathilde, Iflg. FT 1845, 24 år. Maleriet, der ejes af Helsingør Kommunes Museer, er dateret 1843 og stemmer dermed fint overens med fortegnelsen (gengivet herover).*
 Capt. Davison i Helsingør* *Ingen opl. fundet.*

1844

Fru Justitsrådinde Lassen (Afdød)* *Justitsråd Lars Lassen's afdøde hustru Cathrine Christine Elisabeth f. Møller, Iflg. FT 1840, 51 år.*
 Skibscapt. Voss fra Stettin* *Ingen oplysninger fundet.*
 Skibscapt. Muttray fra Memel* *Ingen oplysninger fundet.*
 Skibscapt. Voss den yngre fra Stettin* *Ingen oplysninger fundet.*
 Skibscapt. Stephenson fra Whitby* *Ingen oplysninger fundet.*
 Prospekt af Kronborg og Øresund med isen, solgt 1848.
 Portrait af Mad. Svendsen's hund. – seks par strømper, *formentlig honorar?**
 Capt. Sinclair fra Dundee* *Ingen opl. fundet.*
 Købmand Schierbecks søn Louis i hel figur* *Købmand Peter Christian Schierbeck's søn Louis, Iflg. FT 1845, 5 år.*
 Frøken von Mehren* *Evt. Poulina Fanny, født v. Mehren, Iflg. FT 1850, 24 år, gift med skibsklarerer Edvard Vilhelm v. Mehren, men de har samme efternavn! Poulina v. Mehren og hendes mand er også portrætteret af Anton*

Dorph (malerier i museets eje), hvilket kan undre, når de åbenbart også har været Møllers kunder:

Skibscapt. Smiths kone* *Ingen opl. fundet.*
Mad. Dahlgreen (mor Sidse)* *Sidse Dahlgreen, Iflg. FT 1845, 91 år, enke, Lem i Hospitalet.*

Tegning til fru Hartzen af udsigten fra Kronborg.

Handelsbetjent Bruun* *Handelsbetjent Jens Otto Bruun, Iflg. FT 1845, 33 år gift med Marie Jensen.*

Jomfru Backe* *Flere muligheder!*

Skibscapt. Henderson fra Perth* *Ingen oplysninger fundet.*

Capt. og buntmager Werner* *Buntmagermester og løjtnant Carl August Phillip Werner, Iflg. FT 1845, 37 år.*

Købmand Rohvedt eller Roholdt* *Købmand Frederik Bagge Roholdt – se tidligere notat.*
Købmand von Allers bedstefaders portræt restaureret.

Mad. Schrøder* *Ingen oplysninger fundet.*

Mad. Nielsen – slagter Nielsen's kone* *Frederikke f. Petersen gift med slagtermester Jacob P. Nielsen, Iflg. FT 1840, 35 år.*

Skibscapt. Schrøders kone malet i København* *Ingen oplysninger fundet.*

Jomfru Kehlet* *Ingen oplysninger fundet.*

Dr. Møller* *Regimentskirurg, privat læge Joachim Otto Møller (1782-1873) Iflg. FT 1845 62 år.*

Justitsråd Prosch* *Justitsråd, kammererer Hans Gustav Prosch (1782-1857), Iflg. FT 1845, 61 år.*

Hans kone* *Henriette Elisabeth, Iflg. FT 1845, 41 år.*

Frk Soelberg eller Solberg* *Ingen oplysninger fundet.*

1845

Fru Møller fra Helsingør, malet i København*
Anne Marie Elisabeth f. Roholt. *Hvis det er ovennævnte Joachim Møller's kone, er hun iflg. FT 1845, 59 år gammel.*

Fru von Aller, den ældste* *Evt. Hanne Margrethe van Aller f. Rist, , Iflg. FT 1845, 74 år.*

Portræt af malerens svigermor, Emilie Martens. f. Horn. 1836. Fotografi: Kim Andersson.

J.F. Møller udførte i 1852 den herunder signerede og daterede pastel af overkirurg ved Øresundshospitalet, dr. Joachim Møller, der på det tidspunkt har været 70 år gammel. I listen har J.F. Møller noteret ham på listen for 1844, og han figurerer ikke under 1852. Billedet er udstillet på Helsingør Bymuseum.

Lorentz Hornwains hustru, Ane Marie, f. Schønberg. På maleriets blændramme benævnes hun Anna Hornwain og anføres som død i Helsingør 1904. J.F. Møller 1849.

Handelsbetjent Blankensteiner* *Ingen oplysninger fundet.*

Tegning til en uniform for havnefogederne.

1848

Skibsklarer Mathiesen (kopier)* *Se tidligere notat under år 1839.*

W. Svendsens datter* *Christiane. Iflg. FT 1850, 4 år, datter af købmand Thomas Severin Wilhelm Svendsen og Louise Hornwain.*

Kammerherre Krogh* **Antagelig kammerjunker og skovrider over 1. kronborgske distrikt, Heinrich von Krogh (1814-1889).*

Chr. Svendsens søn* *Evt. Carl Ludvig, Iflg. FT 1850, 36 år, søn af købmand Christen Svendsen.*

kopie*

Lods Jens Riis* *Lods Jens A. Riis, Iflg. FT 1850, 36 år, Iflg. FT 1855 Petersborglods.*

Capt. Sødrings familie (eet maleri)* *Evt.*

Skibsreder Thomas Sødring med hustruen Frederikke Ludvigsen og børnene Anna, Agnes og Frederik, Iflg. FT 1850 hhv. 12 år, 8 år og 14 år.

Mad. Pontoppidan* *Sophie Elisabeth Lindhardt gift med købmand Isaak Sidenius Pontoppidan, Iflg. FT 1850 er hun 47 år og han 32 år!*

Mad. Ulstrup* *Evt. Christiane, Iflg. FT 1845, 54 år og enke – se tidligere notat under år 1843.*

Kontrollør Jensens kone ommalet* *Evt. Christiane Louise Jeppesen gift med Postkontrollør Jens Peter Jensen, Iflg. FT 1850, 32 år.*

Og hans eget portræt lidt forandret. *Evt. Postkontrollør Jens Peter Jensen, Iflg. FT 1850, 42 år.*

Jfr. Bornholm tegning*

Lods Bornholms datter ligeledes* *Der ses ikke en lods Bornholm, men flere færgemænd Bornholm.*

Min broderkone* *Caroline gift med Købmand og skibsklarerer Andreas Christian Møller, Iflg. FT 1845, 35 år.*

Capt. Gäns fra Memel* *Ingen opl. fundet.*

Capt. Laps fra Stettin* *Ingen opl. fundet.*

Capt. Bugis fra Memel* *Ingen opl. fundet.*

Capt. Sagarth fra Danzig* *Ingen opl. fundet.*

Consul Drejer* *Vicekonsul Carl Frederik August Deyer, Iflg. FT 1850, 30 år.*

Hans kæreste jomfru Becker* *Juliane Louise Wilhelmine Becker, , Iflg. FT 1850, 25 år.*

Skibsklarerer Braun – kopie-* *Skibsklarerer William Brown, Iflg. FT 1840, 41 år gift med Nelly.*

Jomfru Tvede* *Evt. Laura Else, Iflg. FT 1845, 24 år, ugift, datter af brændevinsbrænder Jørgen Tvede.*

Baron Loraine* *Ingen oplysninger fundet.*

Majorinde Friis* *Trine Hylleberg gift med afsk. Major Frederik C. Fries, Iflg. FT 1845 er begge 64 år.*

Handelsbetjent Weilbye* *Handelsbetjent Andreas Weilbye, Iflg. FT 1850, 34 år, købmand, ugift.*

Handelsbetjent Lundsgaard* *Handelsbetjent J.C. Lundsgaard, Iflg. FT 1845, 45 år, ugift.*

Kbmd. Bay med kone og datter, familiemaleri* Evt. *Skibsklarerer Hans Bay*, Iflg. FT 1845, 33 år; *ugift*, ses ikke i FT 1850.
Solgt Kronborg malet 1844*

1849

Lorentz Hornwain* *Vognmand Lorentz Hornwain*, Iflg. FT 1850, 36 år. *Maleriet, der ejes af Helsingør Kommunes Museer er gengivet side 80.*

Hans kone* *Ane Marie Schönberg*, Iflg. FT 1850, 32 år. *Maleriet, der ejes af Helsingør Kommunes Museer, er gengivet side 92.*

Hans kone til W. Svendsen. *Ingen oplysninger fundet.*

Sejlmager Brams søn* *Carl Arnold Bram, søn af Sejlmager Carl Cristoffer Bram*, Iflg. FT 1850, 8 år.

Fru agentinde L. Holm* Evt. *Agentinde Frederikke Holm*, Iflg. FT 1834, 53 år; *enke. Har et handelshus i Strandgade 76.* Iflg. FT 1845 *er hun 64 år og bor samme sted.*

Skibsklarerer Gulstad* *Skibsklarerer Alex Henrik Gulstad*, Iflg. FT 1850, 46 år.

Hans Kone* *Annette Adolphine Hass*, Iflg. FT 1850, 34 år.

Skibsbygger Barfoeds søn (vandfarve)* Evt. *Erik Christian*, Iflg. FT 1850, 3 år; *søn af skibsbygger Poul Abraham Barfoed.*

Lundwalls svigermoder Mad. Møller (Copie)* *Ingen oplysninger fundet.*

Lysetøber von Allers søn (vandfarve)* *Enten Henrik eller August*, Iflg. FT 1850 hlv. 7 år og 5 år – *sønner af lysetøber Just von Aller*

Musiklærer C. Svendsen* Musiklærer Carl Svendsen, Iflg. FT 1845, 30 år; *søn af købmand Christen Svendsen.*

Jomfru Kjeldsen fra Horsens* *Ingen oplysninger fundet.*

Øverst: *Hansine Gjedde (født 1809), »Overkrigscommissair [Hans Hendrich] Gjeddes Datter«. Tegnet 1829.*

Nederst: *Maleriet af justitsråd, Christian Berbandt Rogert, der var rådmand i Helsingør fra 1825, ejes af Helsingør Kommunes Museer og har dannet grundlag for de litografier af Rogert, som J.F. Møller også lavede.*

Fotografi: Kim Andersson.

J.F. Møller har den 16. marts 1853 tegnet afdøde færgemand Larsen, der ifølge teksten på tegningen skulle være »det første Dødsfald af Cholera i Helsingør 1853«. Helsingør Avis meddeler intet om dødsfaldet, ej heller ved annoncering. Koleraen viste sig først i København i begyndelsen af sommeren det år, hvorefter Helsingørs Sundhedskommission straks sørgede for, at der var lokaler til at modtage de syge, samt anbefalede, at dampskibsforbindelsen mellem København og Helsingør blev indstillet, mens koleraepidemien hærgede.
 Fotografi: Kim Andersson.

være det på side 94 gengivne.

Afdøde Apoteker Steenberg* Antagelig apoteker Jens Foss Steenberg (1753-1837).

Afdøde færgemand Bache* Færgemand Lars Bache, (1771-1809).

Rettelse på apoteker Steenbergs portræt. Apoteker Schack August Steenberg, Iflg. FT 1850, 58 år. Død 1859.

Wilh. Svendsens søn Carl* Carl Emilius, Iflg. FT 1850, 2 år, søn af købmand Thomas Severin Wilhelm Svendsen.

Justitsråd Rogert til Rådstuen* Se ovenfor.

Afdøde mad. Weilbye* Se 1852.

Tømrermester Steen* Tømrermester Jens Jensen Steen, Iflg. FT 1850, 54 år.

Fru Stiesen* Caroline Charlotte Giesman gift med skibsklarerer Severin Chr. Stiesen, Iflg. FT 1850 er hun 32 år og han 35 år.

do 2 børn (forbedret). Diderikke og Alexander Stiesen, Iflg. FT 1850 hhv. 12 år og 2 år

Afdøde madam Giesemann* Ingen oplysninger fundet.

Consul Stiesen* Konsul, skibsklarerer Severin Chr. Stiesen, Iflg. FT 1850, 35 år.

Kongen (Kopie efter Monies) til Logen*

1852

Nedennævnte billeder er sandsynligvis malet i Helsingør:

Garver Ulstrups fader* Ingen opl. fundet.

Lars Gundersen (akvarel)* Færgemand Lars Svendsen Gundersen, Iflg. FT 1850, 47 år, ugift.

Captain Tegner og kone* Evt. Kaptajn og karetmager Jørgen Chr. Tegner gift med Andrea Dorothea Warhuus, Iflg. FT 1850

Fru Rathstedt* Ingen oplysninger fundet.

Koloreret 8 stentryk af Helsingør, mens jeg lå syg i Hotel Øresund.

Capt. Kile fra Newcastle* Ingen opl. fundet.

Capt. Kile fra Liverpool* Ingen opl. fundet.

Capt. Chariot fra Dunquerke, forglemt hans navn. Ingen oplysninger fundet.

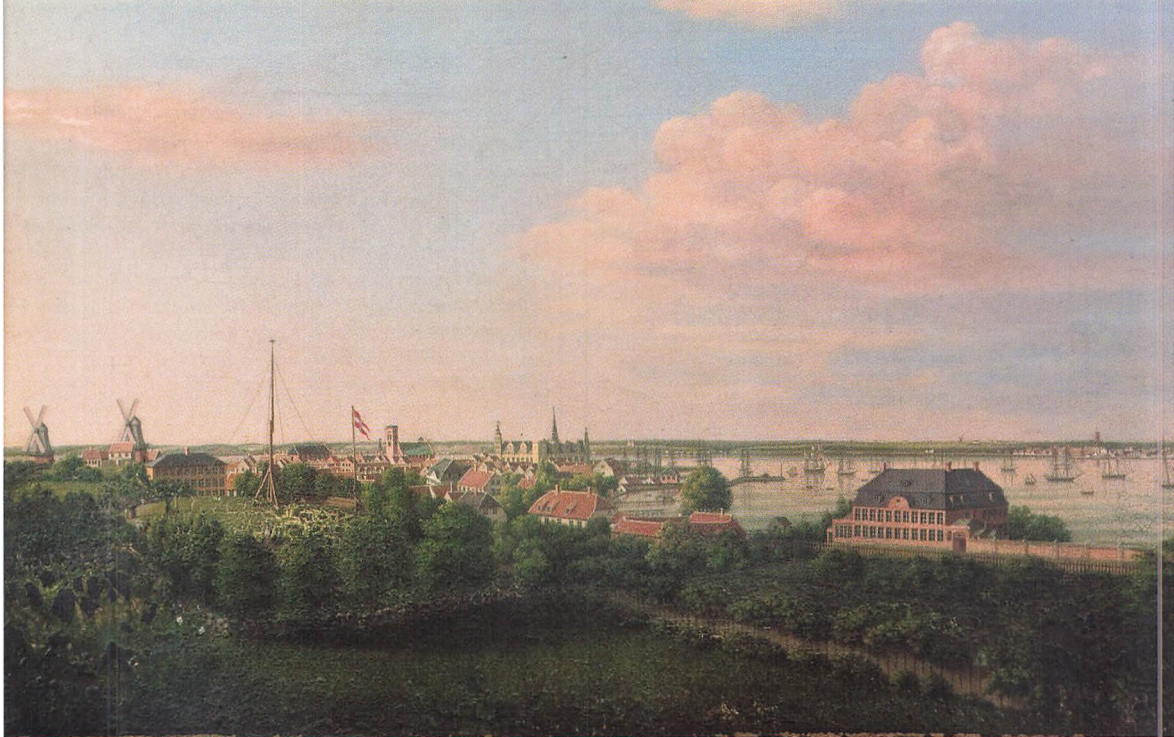
1850

Færgemand Buch's kone* Petronelle Christensen, gift med Færgemand Jens Christian Buch, Iflg. FT 1850 er hun 33 år og han er 46 år.

Kjøbmand Holm* Købmand Peter L. Holm, Iflg. FT 1850, 48 år, gift med Nicoline Faber, Iflg. FT 1850, 38 år.

Capt. Wood fra Dundee* Ingen oplysninger fundet.

Afdøde Justitsråd Rogert til Dr. Møller* Justitsråd Chr. Berbandt Rogert, Iflg. FT 1850, var han 61 år, ugift, og født på Bornholm. Rogert døde i 1850, og maleriet kan meget vel

Udsigt over Helsingør fra Borrevold. J.F. Møller har åbenbart været glad for at tegne og male den smukke udsigt herfra, så atter er skydebanen en del af motivet. Da han malede den på side 88 gengivne skydeskive, var den ene af de to vindmøller en stubmølle og skydeselskabets hovedbygning nyopført. Den brændte i 1849, så også på dette maleri er selskabets hovedbygning med det sorte, helvalmede skifertag ny. Den blev bygget i 1850 efter tegninger af Peter C. Hagemann og eksisterer stadig i stærkt ombygget form på Skydebane Allé. Til højre ses Villa Augusta, der var en af den daværende Søndre Strandvejs fornemste bygninger. Man ser tagene af de andre af datidens fine »strandvejsvillaer«, hvis række slutter med det stadig eksisterende fornemme palæ med sort tag, der en tid lang var det ene af byens to sukkerraffinaderier. Maleri i privateje. Fotografi: Kim Andersson.

er han 48 år og hun er 41 år. Eller er det kæmner Ludvig Tegner?

Commandeur Tuxen* Antagelig den Tuxen, der i 1840'erne gav forslag til udvidelse af Helsingør Havn.

Færgemand N. Bache's enke* Ane Marie Bombach gift med færgemand Niels Bache Nielsen, Iflg. FT 1850, 64 år.

Kbmd. Heys moder* Købmand, skibsklarerer Andreas Peter Hey (Hay), Iflg. FT 1850, 40 år.

Hans kone* Martine Bagge. Iflg. FT 1850 er han 31 år gammel.

Kjøbmand Weilbyes anden kone* Sophie Christensen gift med købmand Andreas Weilby, Iflg. FT 1850, 42 år. (i FT 1850 mangler efternavnet Weilby).

Færgemand N. Bache (Copie)* Se tidligere notat.

Conditor Zimmermann* Konditor Carl Zimmermann, Iflg. FT 1850, 50 år gift med Cathrine Helene Schrøder, Iflg. FT 1850, 44 år.

Kjøbmand Hass og kone* Købmand Niels Henrik Hass og Frederikke Amalie Marie Hansen, Iflg. FT 1850, han 37 år og hun 38 år.

Min broderdatter Emma* Købmand Andreas Chr. Møller's datter, Iflg. FT 1850, 17 år – se tidligere notat.

Prospekt af Helsingør akvarel; forlagsretten solgt.

4 portrætter i et familiemaleri til Herr Gundestrup* Købmand Christian Wilhelm Gundestrup og Marie Charlotte Bertelsen, samt børnene Axel og Lauritz, Iflg. FT 1850 hhv. 32 år, 22 år, 3 år og 2 år.

Portræt af J.F. Møller »med Jørgensens Hue« malet af hans gamle lærer, Søren Møller Jørgensen i Århus 1829. Det var Jørgensen, der fik sendt J.F. Møller på Kunstakademiet i 1824, som nærmere beskrevet i begyndelsen af artiklen. Fotografi: Kim Andersson.

Kaptajn Bulke fra Memel* Ingen oplysninger fundet.

Skibsklarerer M. Wright* Skibsklarerer Major Wright, Iflg. FT 1850, 48 år gift med Jensine Beck, Iflg. FT 1850, 35 år.

Kaptajn Kuhn fra Boston* Ingen oplysninger fundet.

Forandring ved den unge Mad. Ulstrups 2 portrætter. Evt. Garvermester Jens C. Ulstrup's hustru Marie Elisabeth Hartman, Iflg. FT 1850, 46 år

1853

Sandsynligvis malet i Helsingør:

Lysetøber von Allers afdøde kone* Ida Louise Dreyer, Iflg. FT 1850, 36 år.

Apotheker Barfoed fra Stege* Ingen oplysninger fundet.

Bager Wulffs afdøde datter* Der er 2 døtre Elise og Alma, Iflg. FT 1850 hhv. 7 år og 5 år, døtre af bager Hans Peter Wulff.

Kjøbmand Marstrand og kone* Købmand Kragh Ferdinand Marstrand og Dorothea Aschengreen, Iflg. FT 1850, han 46 år og hun 44 år.

Forandr. af et portræt af Kjøbmand Weilbye. Købmand Andreas Weilbye, Iflg. FT 1850, 54 år.

Coloreret 30 eksemplarer af prospekten af Helsingør.

Arrangeret tableauer i sangforeningen.

Blikkenslager Steens kone* Ane Christine Wittesen, Iflg. FT 1850, 48 år, gift med blikkenslagermester Lauritz Christian Steen.

Madam Louise Svendsen* Louise født Hornwain gift med købmand Thomas Severin Wilhelm Svendsen, Iflg. FT 1850, 29 år.

Madam Lundwall. Cathrine Marie født Gundersen gift med købmand Johan Peter Lundwall, Iflg. FT 1850 hun 50 år, han 49 år.

Blikkenslager Steen* Blikkenslagermester

Lauritz Christian Steen, Iflg. FT 1850, 55 år. Arrangeret tableauer i sangforeningen.

Coloreret 6 prospekter af Helsingør.

Ferniseret ni malerier

W. Svendsen.* Købmand Thomas Severin Wilhelm Svendsen, Iflg. FT 1850, 33 år.

Consul Stiesens søn* Severin, Iflg. FT 1855, 4 år, søn af generalkonsul Severin Christian Stiesen.

Restaureret 2 malerier af consul Stiesen.

Generalkonsul, skibsklarerer Severin Chr. Stiesen, Iflg. FT 1855, 46 år, født på Island. Kammerherre Berling (Copie til Gad). Ingen oplysninger fundet.

Pastor Wisbye (Copie til Gad). Ingen oplysninger fundet.

Forandr. i tre ældre portrætter i Cosmos.

Capt. John Rose fra Whitby* Ingen oplysninger fundet.

Capt. Forster fra Whitby* Ingen oplysninger fundet.

Dette udsnit af J.F. Møllers maleri af Helsingør set fra syd, der i fuldt omfang er gengivet side 96, viser byens Søndre Strandvej dengang det virkelig var en strandvej, hvor byens velhavere boede. Nærmest ses et firelænget gårdkompleks, der hørte til Villa Augusta (ikke med på dette udsnit) og opført omkring 1860. Bag denne ses med halvvalmet tag familien Unnas ejendom, der lå ud til Strandvejen. Bag denne og tilbagetrukket fra vejen ses gavlen af gartner Dänckers, senere Tegners, ejendom. Herefter ses gavlen og heltaget af den Tegner'ske Gaard i nuv. Svingelport 8, og den hvide bygning med det sortglacerede mansardtag er den tidligere hovedbygning til Späths sukkerhus, nuv. Svingelport 7.

Proprietær Gammeltofts børn* *Ingen oplysninger fundet.*

Skolelærer Ingemann og kone* *Ingen oplysninger fundet.*

Kjøbmand Pontoppidan* *Skibsklarerer, skibsreder Isaak Sidenius Pontoppidan, iflg. FT 1850, 32 år (1819-1874). Gift med Elise Lindhardt, iflg. FT 1850, 47 år:*

Lieutenant Bache* *Ingen oplysninger fundet.*

Det hollandske våben til konsul P. von Aller Capt. Cox fra London* *Ingen oplysninger fundet.*

Frue Gad* *Inger Elisabeth Rist, iflg. FT 1850, 48 år:*

K. Gad* *Købmand Knud Henning A. Gad, iflg. FT 1850, 53 år:*

Apotheker Steenberg* *Apoteker Schack August Steenberg, iflg. FT 1850, 58 år:*

Maler Bruun* *Malermester Johan Ludvig Edvard Bruun, iflg. FT 1850, 30 år:*

Capt. Jones fra Whitby* *Ingen opl. fundet.*

Klædehandler J.H. Lund* *Ingen opl. fundet.*

Noter og kildehenvisninger

Frederik Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon, vol. 6, 1997 p 23.
J.F. Møller: Arbejdsfortegnelse 1824 – 1853. Privateje.

Johan Christian Møller: En kort biografi og familiens breve.

Lars Bjørn Madsen: J.F. Møllers Marienlyst. Forening & Museum 2/2008.

Lars Bjørn Madsen: Hornwain og Møller. Forening & Museum 4/2007.

De genealogiske oplysninger anført i kursiv i afskriften af J.F. Møllers arbejdsfortegnelse er udarbejdet af volontør ved Helsingør Kommunes Museer, Jonna Gustafsson Nielsen.
Billedtekster og redaktion: Lars Bjørn Madsen, Helsingør Kommunes Museer.

En byggeplads for mere end 400 år siden

af Torben Bill-Jessen

I slutningen af 1500-tallet sker der store ændringer med Skt. Olai Kirkes embedsboliger. Reformationen er for længst overstået, og den Lutherske kirke har etableret sig som en af samfundets hovedpiller. Helsingørs sognekirke er nybygget som en af de største købstadskirker i landet, og kirkens embedsmænd skal nu have bedre boliger.

I Helsingør er vi så heldige, at vores rådstuearkiver aldrig er brændt eller på anden måde ødelagt. Landsarkivet i København opbevarer i metervis af protokoller, der fortæller Helsingør historie. Således også med Skt. Olai Kirke, hvor kirkens regnskabsbøger findes bevaret helt fra 1557. Den ældste protokol beretter om, hvordan byens borgere opfører deres nye store kirke, om hvem der skænker penge, og hvem der slider med det daglige håndværk.

Kirkens øverste myndighed var dengang Kirkeinspektionen. Den bestod af tre mænd fra byens råd med borgmesteren i spidsen. Længere oppe i tiden vælges kirkeinspektionen, også med borgmesteren som førstemand, der for uden en person fra byrådet og en fra magistraten. Ud over disse tre personer havde byens sognepræst også sin naturlige plads her. Til deres hjælp blev udpeget en kirkeværge, som regel af byens bedre borgerskab, ofte en af de store købmænd. Det var denne kirkeværge, der havde ansvaret for den daglige drift af virksomheden »Skt. Olai Kirke«, og det er hans hånd, vi i dag kan se i bøgerne. Alle kirkens indtægter gik gennem hans hånd, det være sig betaling for klokkeringning, gravpladser og andet. Ligeså med udgifterne, alt håndværksarbejde i kirken, på præstegårdene og kirkens øvrige

ejendomme, blev betalt af ham, og en gang om året aflagde han så regnskab over for kirkeinspektionen.

Kirkens regnskabsprotokol, der omhandler årene 1595-1596, blev ført af den velhavende købmand og kirkeværge Broder Jensen, også omtalt som Broder Klokke. Navnet Klokke stammer fra, at han i 1561 fungerede som klokke ved kirken. Han var kirkeværge i årene 1592-1596 og var gift 3 gange. Der blev afholdt skifte efter afgangne Broder Jensen Klokke den 14. december 1603. Det er gennem hans udførlige regnskab over byggeriet af kirkens »organistresidens« i 1595, som den ofte kaldes, der her skal berettes.¹

Protokollens overskrift lyder således: Udgift og bekostning som er gjort på Skt. Olufs Kirkes, det murede hus ved kirkegården, tværs over fra torvet og det træhus »der nest op thil«, som mester Hans Aargelest nu udi bor dette år som efterfølger:

»Skal vere vitterligt at efter som borgemester och raad, hafuer det saa berammit och forordinerit, at Aargemesteren thil S. Olaij Kircke skulle bo vdi kirckens egen bollige her effer som thil forn haffuer haft sin voning och verilse vnder Raadhussit, och forne hus var thil forne dett gamble klocker hus, och samme hus var megit bugfelligt inden vdi, saa vel som ofuer alt. Tha efter thend leiglihedt er bygd och forbedrit med jordkielder at forferdige och var nedfallen medt skillerum vdi husit, med muren at forhøige och thet gandtzke hus it loft højgre forbedrit end det var føre offuer alt med en chuist giort ved thil kirgaarden, och alt andit huis behoff giordis med en skorsten och it

Den smalle dør med spindeltrappen i kirkens nordvæg fører op til loftets hvælvinger, som det ses på fotografiet nederst side 101, hvorfra organisten kunne komme videre hen til orglet. Fotografi: Torben Bill-Jessen.

ifølge ovenstående indledning ejendommeligt nok »under rådhuset«. Det var vel her, man normalt indsatte lovovertrædere, så særligt hyggeligt kan det ikke have været. Da klokkeren 1588 havde fået en ny bolig, kunne man passende give organisten eller »Aargelesten«, som han kaldes, embedsbolig her »tværs overfor torvet«. En del af det gamle træhus skulle fjernes, og et nyt bygges og gerne en etage højere end det forrige. Samtidig ønskede man en kvist på taget ind mod kirkegården.

Hvem var så denne »Hans Aargelest«?

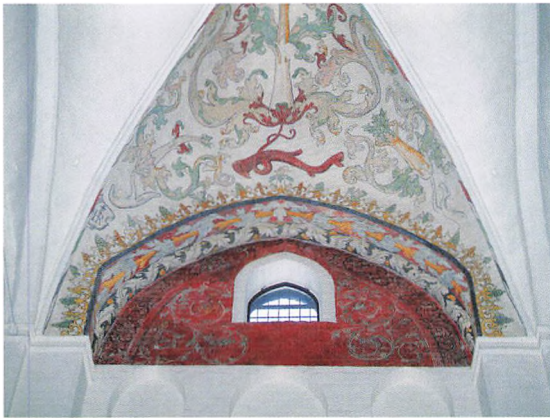
Hans Organist ville vi kalde ham i dag, og hans rigtige navn var Hans Lauritzen. Første gang vi hører om ham, er i et åbent brev fra kancelliet den 28. oktober 1576, her bliver han antaget som organist ved det kongelige hof. Han skulle følge rundt med Kongen hvor denne var både på Frederiksborg og andet steds, som det hedder. Hans løn var sat til 50 enkelte gamle dalere i årlig løn og dertil den sædvanlige hofklædning, dertil kommer 6 enkelte dalere om måneden i kostpenge samt fri bolig eller penge til at leje en sådan for. Det var altså ikke en »hr. hvem som helst« der flyttede ind i Skt. Olai Kirkes nye bolig.

Kirkens orgel var på den tid forholdsvis nyt og godt, dét på trods af at organisten Caius Smediken i 1579 »uden menige borgemesters og råds samtykke, udtog en hob piber og tilskæret, og derover forulempet værket, og var blevet meget ufærdigt og fordærvet«. I kirkeregnskabet for 1581 nævnes at der herefter var organist skifte: Marcus Organist var i Helsingør og lod sig høre på værket og fik 2 gamle dalere. Christian Organist, som rådmand Anders Hess »hidførte«, lod sig ligeledes høre på værket og

hemmelighed opmuret og andit arbejde som nu efter følger«.

Ifølge ovenstående havde klokkeren altså indtil 1588 boet »Thuert ofuer fran Thorfuit« hvor Sct. Annagade 6 ligger i dag, det nævnte torv er det gamle slagtertorv (i dag kaldet Rådhus-torvet). Klokkerens bolig var antagelig for en dels vedkommende bygget af træ og var ikke brugelig længere. Nogle skillerum var faldet ned, og der manglede en brugelig kælder, skorstenen duede ikke, og en »hemmelighed« manglede også. Kirken havde derfor 1588 ladet en ny klokkerbolig opføre på kirkegårdens modsatte side, i dag Sophie Brahesgade 11. Her havde den gamle Latinskole ligget fra før reformationen. Dette hus fungerede herefter som embedsbolig for klokkeren ved Skt. Olai Kirke til den 1. aug. 1820, hvor det blev overtaget af byens skolevæsen som bolig for kateketen (førstelæreren ved borgerskolen).

Organisten ved Skt. Olai Kirke boede 1595

Dette kalkmaleri, der sidder højt til vejrs midt i kirken, har tjent som pynt og indramning af kirkens gamle orgel. Heroppe havde organisten sin plads, som det var almindeligt i datidens kirke.

fik 1 daler, og kirkeværgen, rådmand David Lejel, blev den 21. juli sendt til København til Kongelig Majestæts organist Arnoldus, for at »forfare hos hannom om en organist Anders Lifflander, som nu er her i tjeneste«. Med én rosenobel honorerede man Hans Lauritzen Kongelig Majestæts organist, for at føre fornævnte Anders Lifflander »hid«. Lifflander var kun i tjenesten her i Helsingør ganske kort tid, og en Peter Schröder fra Rostock blev ansat. Heller ikke han blev længe. Fra påske 1583 blev så den tidligere nævnte Hans Lauritzen ansat ved Skt. Olai Kirke. Hans hustru kender vi kun af navn som Kirstine Hansdatter, hun døde omkring 1599, de havde mindst fire børn sammen.² Den ældste datter hed Gertrud og var blevet gift med Anders Pedersen i Helsingborg. Anna, den næste var gift med skomager Gierd Reder i København, og de to mindste hed Birgitte og Peder. Efter Kirstines død giftede Hans Lauritzen sig med Gedske Simonsdatter. Byen skænkede ham i den forbindelse den 8. oktober 1601 en oksefjerding. Med sin anden hustru fik han en datter, der efter tidens skik blev kaldt Kirstine efter hans første hustru.

Hans Lauritzen betjente Skt. Olai Kirkes orgel til sin død i 1608. Skiftet efter ham blev holdt den 17. november 1608 »vdj afgangne mester

Hans Lauritzen orgemesters hus«. Enken var til stede sammen med sin formynder, Johan v. Førden. Desuden var datteren Kirstines formynder, Michel Seydel, Birgittes formynder Niels Jensen og Peders formynder Hans Kruse, til stede. Anders Pedersen fra Helsingborg var formynder for sin hustru Gertrud, og skomager Gierd Reder fra København for sin hustru Anne. Ud over disse personer var følgende »erlige och velagtede mend« tilstede: borgmester Conrad Buwinckhusen, rådets kærner Peder Holst og byskriver Morten Knudsen.

Den afdøde organist havde en gård liggende på »Oxernes grund« samt en have uden for byen. Af sølv fandtes en sølvvæske, 4 sølvskeer, 36 sølvknapper og en forgyldt skuepenge (erindringsmedalje). Af tin, kobber, messing og linned var hjemmet rigeligt forsynet. Den salige mands gangtøj, der beskriver hvordan han har gået klædt, blev vurderet til 41 daler og 1 mark. Det bestod af en kappe og to gamle kjortler, den ene af isprængt klæde, og den anden med tripsærmer og dertil et par tripsbukser (trips er et atlaskstof), en ny fløjls hue foret med mårskind, en ditto gammel, også foret, og et par strømper.

Gang på gang må man ty til Brauns stik af Helsingør fra 1580'erne, når man skal have billeder af renessancens Helsingør. På det her viste udsnit ses området omkring Skt. Olai Kirke. Tegningen skal ikke tolkes for bogstaveligt, om end selve kirken er skildret nogenlunde korrekt. Den er dog nærmest klemt inde mellem en masse bygninger, som det er umuligt nærmere at stedfæste. Man fornemmer dog en del huse opført af træ eller mur og bindingsværk.

Enkens gangklæder blev ved vurderingen sat 8 daler højere og bestod af to engelske kåber, et rødt engelsk skørt, et sort ditto af sayens (sayens er fint uldstof), samt en sort ulden trøje. På boligens loft lå opmagasineret to tylter (24 stk) deller (brædder) plus nogle enkelte stykker, 11 stykker asketræ, 7 stykker egetræ samt endnu 7 stykker asketræ. Organistens »snekerværktøj« blev vurderet til 6 daler, hvilket angiver at Hans Lauritzen kunne mere end spille på orgelet i Skt. Olai Kirke. Det fremgår da også klart sidst i skiftet at »huad anrører the 2 ny intrumenter som afgangne mester Hans hafde

begynd paa«, at ville færdiggøre, så skal de sælges, og hvad de bliver solgt for, det skal komme Gedske Simonsdatter såvel som hendes medarbejder »en huer epter sin quote thil beste«. Sidenhen blev disse instrumenter uden vederlag overdraget sønnen Peder Hansen.

Af øvrigt udstyr i hjemmet kan nævnes, at Hans Lauritzen ejede en rustning vurderet for 4 daler, to langbøsser hver med sin krudtflaske sat til 2½ daler, dertil en »stacked« (kort) bøsse med et hylster. En ko og noget hø indgik ligeledes i boet. Boet nævner en smule gæld, blandt andet til apoteker Peter Pester, velsagtens for medicamenter ved sygdommen. En tønne Rostocker øl »som blef fordrucked paa schifte« kostede 15 mark, 14 skilling, og sluttelig var der organistens begravelse der kostede 26 daler og 3 mark. Enken Gedske Simonsdatter blev senere gift med Jens Nielsen Raffuen og døde omkring 1636.

Det er vel forståeligt, at Kongens organist kunne man ikke lade bo »under rådhuset«, og da pladsen var ledig efter klokkeren, gjaldt det kun

Murerarbejdet

Arbejdet kom i gang med Gert von Halle i spidsen. Fire pligtskarle (arbejdsfolk) under hans ledelse, kastede jorden op fra den sammenstyrtede kælder, hvorefter de spredte den ud over kirkegården. Man gik i gang med at bære de store »gråsten« ned og sætte dem op til kældervægge. Det gik der 18 dage med og en pligtskarl kostede 5 skilling om dagen. Om Gert von Halle vides, at han fik borgerskab i Helsingør 1593, hans hustru hed Gundel, og han er nævnt allerede i 1589 i Sct. Mariæ Kirkes regnskaber. Der blev afholdt skifte efter ham 7. januar 1624.

Samtidig med dette arbejde var en kalkslager ved at »sloug kalck vdi forne 42 dage fick 5 skilling om dagen«. Til hans hjælp var ansat en plitzkarl i 24 dage til samme dagløn, »och bar hannom kalck och steen thil«.

Som nævnt har kirkeværge Broder Jensen haft det praktiske ansvar for byggeriet, men det

overordnede ansvar lå hos kirkeinspektionen hvor borgmesteren sad for bordenden. Derfor da arbejdet tilsyneladende er gået for langsomt, griber borgmester Frederik Lejel ind den 3. august »Efter som arbeidit icke kunde gaa flux faar sigh da hafuer borgemester Frederich Leyl beuilgid och forlofuit sine muremestere at maate hielpe och mure paa samme huss«. Altså tiltrådte borgmesterens håndværkere »Jørgen Murmester sielf fierde paa muren« (hvilket betyder at der var 3 mand og Jørgen var selv den fjerde), tillige med Johan Murmester, der var i tjeneste hos ham. De hjalp hver i 3½ dag til ½ mark om dagen. Som medhjælp havde de 5 plitzkarle »som sloe kalck och bar den kalck och steen thill«, de fik hver om dagen 5 skilling udi 3½ dag. Også murmester Peder Halle var sat på opgaven i 18 dage, han fik som de øvrige murmestre 12 skilling daglig, som brugeligt var i århundreder, var også her en arbejdsmand til hjælp for muremesteren i 18 dage.

Den 25. august er man så langt med byggeriet, at tagarbejdet forestår. Her klager den tyske muremester, vel sagtens Gert von Halle, over at de danske tagsten ikke duede til at »skelne« på, hvorfor man ansatte Rasmus Murmester i 11 dage til 12 skilling om dagen til at ordne taget og »och andit huad behof giodis«. Til hjælp havde han en karl som slog kalk og »bar hannom kalck och steen thil« i de nævnte 11 dage til 5 skilling om dagen. Her efter ansattes en karl til at understryge taget, det tog ham 6 dage til 6 skilling om dagen.

Loftet blev belagt med et lag ler til isolering, hvilket var en opgave for lerkliner Niels Ibsen »der sloe leer paa stuffue lofftid«, han fik for en dags arbejde 6 skilling. De 18 læs ler og mursand til dette arbejde, blev leveret af Jens Brøger og Marckus Vognmand for 1 skilling læsset. Samme Marckus Vognmand kørte sluttelig 12 læs af-fald væk fra kirkegården for ½ skilling læsset.

Der findes et samtidigt billede af borgmester Frederik Lejel, nemlig på hans epitafium i Sct. Olai Kirke. Til højre ses hans hustru. Udsnit af epitafiets maleri med alle familiemedlemmerne. Fotografi: Torben Bill-Jessen.

Tyske tømrere i færd med at »hugge« et bindingsværkshus engang i 1560'erne. Manden i forgrunden står med bindøkse, hvormed han laver det grove arbejde, primært at flække træet. Yderst til venstre er en tømrer ved at hugge taphuller med sin krydsøkse (kværøkse). En sådan ligger også helt i forgrunden på billedet. Bag ham er en anden tømrer ved at bore et af taphullerne, som var til brug for de nagler, der skulle låse tapperne fast i taphullerne. En færdig samling ser man for enden af den bjælke, manden med borsvinget står på. Den er nemlig tappet ind i den stolpe, som førnævnte mand med krydsøkse arbejder på. I billedets baggrund ses to mænd i færd med at save en bjælke af længde. Tysk træsnit.

Dernæst skulle de to tømrere lægge bjælkelaget over kælderen og på de øvrige etager. Derpå lagde de gulvbrædderne. Ud mod kirkegården rejste de en kvist »paa dett offuerste lofft deslige med løsholtt (vandret bjælke) och aldt themmeruerk (tømmerværk) inden udj...«

Ligeledes skulle tømrerne »ophuge en boedt inden i husit med alt andit huad der var at giøre« altså bygge en lille bod inde i huset, med hvad der dertil var fornødent. De arbejdede begge i 18 dage til ½ mark hver om dagen. Der var udover tømrermester Anders Bendtsen og hans tømrersvend andre tømrere på byggeriet, hvilket må betyde, at bygningen for en stor del har bestået af træ, og ikke kun de nævnte 4 fag bindingsværk. Der var blandt andet tømrerne

Tømmerarbejdet

Den 12. juli, som er seks dage efter at murens arbejdsfolk havde fjernet mursten, tagsten, puds, ler og grus, begyndte tømmermester Anders Bendtsen sit arbejde på nedbrydningen af tømmer og træværk på den gamle klokkerbolig. Herpå arbejdede tømmermand Anders Bendtsen »selvanden« i 6 dage for ½ mark om dagen. De to tømrere nedtog spærene, taget, lofterne og alt hvad der hed bjælker, stolper og løsholter samt en bod (butik). Det blev alt sammen lagt pænt til en side på kirkegården, så man senere kunne genbruge, hvad der var muligt deraf. Genbrug var helt normalt dengang og helt op til midten af 1900-årene. Derfor ser man ofte i ældre bygninger tømmerværk, døre og vinduer, der helt klart er genbrug.

Udsnit af kobbestik fra 1749, der viser et bindingsværkshus under opførelse. Ofte var købstadshusene forsynet med stråtage som her, men på grund af brandfaren prioriterede man brugen af tagsten, som ved organistboligen.

Rasmus Jensen og Jens Jude der arbejdede på huset hver i 12 dage. Niels Jensen tømmermand »selv anden«, de var altså to, der arbejdede hver én dag. Også her satte borgmester Frederik Lejel fart på arbejdet med sine egne tømrere i 6 dage; de hed Jens Tønnesen og Rasmus Jensen, og deres løn var som de øvrige kollegaers en halv mark.

Tømmeret blev tildannet af savskærerene. De savskærere, der her er tale om, hed Erik og Peder Savskærer, og de leverede tre egetræer til brug for tømmerne på 12 alen til »mur-leid« der blev skåret to sider i hvert træ til en pris af 3 skilling for hvert snit. En mur-leid kan være det vi i dag kalder en fodrem; bindingsværkshusets nederste bjælke, der ligger ovenpå syldstenene. Hvis det er tilfældet har vi måske her husets længde (12 alen = 0,7,5 meter). Alle disse spær, lægter og brædder blev kørt frem til byggepladsen og lagt på kirkegården for 1 mark, 7 skilling.

Grovsmedearbejdet

Grovsmedearbejdet var lagt i hænderne på Anders Hansen. Han skulle fremstille det nødvendige jern til bygningen, såsom 5 murankre til gavlen, 10 murankre til det nederste loft, 12 til det øverste, 4 hængsler til to døre ud til gaden, et par hængsler mere, og et par »krøkke-hængsler« (forkrøppede hængsler) og diverse andre arbejder. Hertil brugte han af kirkens eget jern 6 lispund og 4 skålpund, som var det jern, kirken havde i behold fra andre byggerier. Derfor uden måtte han selv tillægge 7½ lispund á 1 mark lispundet.

Klejnsmedearbejdet

Klejnsmedearbejdet på bygningen, som var den finere og dekorative del af smedearbejdet, blev hovedsageligt udført af Frederik Klejnsmed. Han besluttede 20 vinduesbuer (vinduesrammer), hvoraf de 16 var næsten dobbelt så dyre som de sidste fire. Rammerne blev normalt forsynet med hjørnebånd og hjørnebåndshængsler, som vi stadig ser i dag. I karmene blev der tilsva-

rende smedet stabler, der bar rammernes hængsler og dermed gjorde vinduerne oplukkelige. At nogle af vinduerne blev dobbelt så dyre, kan skyldes, at det ikke var alle vinduer der dengang kunne lukkes op og derfor var nødvendige at forsyne med komplet beslåning. Stuedøren blev beslået med hængsler, lås og hvad der mere behøvedes. Det samme skete med stuekamerdøren og kamerdøren på loftet. Kælderdøren blev beslået med hængsler, lås og håndgreb for 2½ mark. Stegersdøren fik en klinke, hvilket også skete med den nederste gadedør. Disse såkaldte klinkefald var normalt på de mindre »fine« døre og benyttedes helt op til 1950'erne. Den øverste gadedør fik et håndgreb til 6 skilling. De øvrige døre, der blev forbedret, var kamerdøren, trappedøren, loftdøren og spisekamerdøren. Frederik fremstillede 3 jernstænger til at sætte for forstuevinduerne, samt 4 jernstænger af kirkens eget jern til at sætte i vindueskarmene. Han fremstillede ligeledes til vinduerne 91 tværjern af 1 skilling stykket. Her er der utvivlsomt tale om de såkaldte vindjern, der i blyindfattede ruder stiver den bløde konstruktion med bly og glas af. Lidt ejendommeligt er det, at der i regnskaberne ikke er nævnt ét eneste stykke glas eller bare en regning fra glarmesteren. Mads Klejnsmed fremstillede en dobbeltlås til døren ud til kirkegården samt en enkelt lås til gadedøren for 1 mark

Snedkerarbejdet

Til snedkerarbejdet valgte man Frands Snedker. Han lavede en stor vindueskarm til sovekammeret af hans eget tømmer, og blev »fornøjet« med 1½ mark, 4 skilling. Han lavede desuden 4 vindueskarme til stuen, 1 vindueskarm til stegerset, 4 vindueskarme over stuen, 1 over forstuen, 3 vindueskarme på bagloftet, plus 3 vindueskarme mere. Man kan undre sig over, hvor de 20 vinduesrammer, som klejnsmeden besluttede, figurerer i regnskabet. Af døre fremstillede Frans Snedker først og fremmest en »pannellet stuffuedør af vogenskudt med karm« det må forstås som en paneleret dør af

udsøgt knastfrit egetræ. På den tid var dørene normalt revledøre, men skulle de være fine, som for stuedørens vedkommende, kunne de være »panellerede«, hvilket betyder at man lavede dem af ramtræ med fyldinger, en metode som benyttede op til 1950'erne og stadig bruges, hvis dørene skal være »i gammel stil«. En liden lygtearm over stuedøren lavede snedkeren også, hvilket kunne være et ovenlysvindue, og 1 »kick-finster-karm« som antagelig er en karm med et lille kighul i, et par døre mere og 4 skudvinduer (skydevinduer).

Således monteret med alt sit »behør« ansattes en kvinde til at kalke huset indvendig i to dage for 6 skilling. Daniel Pottmager satte en kakkelovn op. For sin »umage« og for kaklerne fik han 5½ mark. I Helsingør finder vi mange kakler fra den tids ovne, og de er ofte grønglaserede og prydet med en rhombefigur og arkantusslyng. Senere bliver kaklerne sorte for at efterligne de nymodens vindovne i støbejern.

Hemmeligheden

Endnu mangler et par ting på huset. Der skulle jo gøres en »hemmelighed« eller den tids toilet. Det var den tidligere nævnte pligtskarl Peder Aalborg der »sielf anden grof op och vdkaste och vdførde jorden paa kiergaarden och sprede den vdt« og opsatte store sten i samme hemmelighed i fire dage. Svend Arvidsen og Peder Møller leverede de 35 læs gråsten for 2 skilling læsset.

Amind Brolægger opsatte de store gråsten »vdj forhusit« i hemmeligheden i 9 dage til 10 skilling om dagen. Den plitzkarl, der hjalp Amind i de 9 dage, fik til dagløn 5 skilling. En »Quinde som var thil Amind Brolegere« fik for 8 sække mos, der skulle bruges til hemmeligheden pr. sæk 1 skilling. Hans Murmester opmurede hemmelighedens ene side. Tømmeren Niels Jensen »self anden« arbejdede med syv stolper på 6 alens længde, samt en tylt deller, der brugtes til loftet over hemmeligheden, og 150 søm.

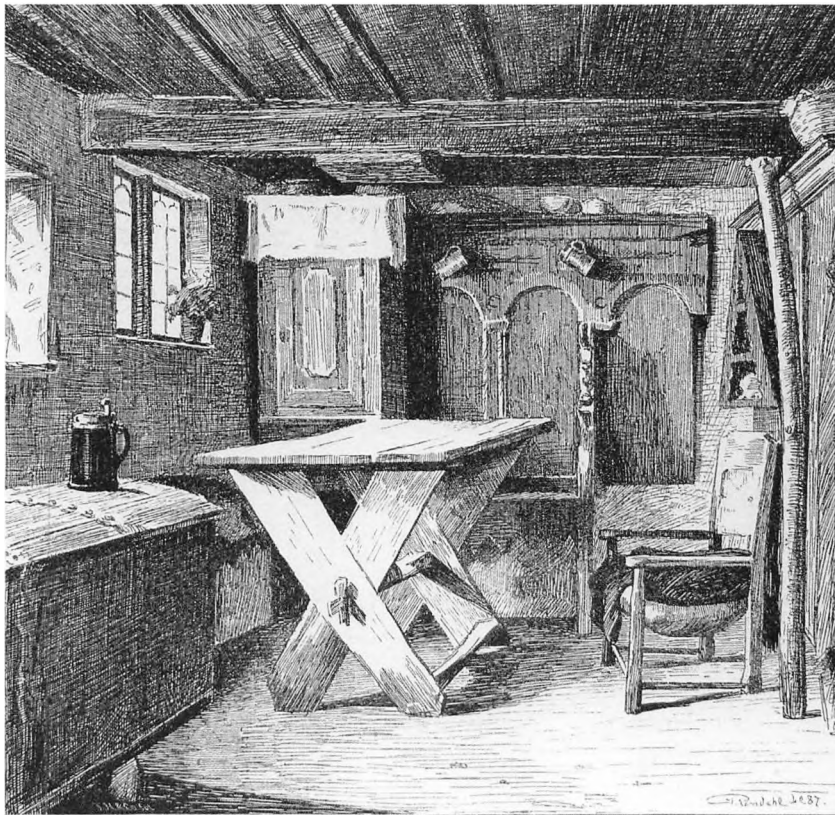
Herefter fik Amind Brolægger 4 mark for brolægning over hemmeligheden, overalt i forhuset, omkring brønden og på gaden langs huset, hvor stilladset havde opbrudt brolægningen »och anden stedtz huor behof giordis« det gik der fire dage med. Laurids Skrædder bar sand og sten til i de nævnte fire dage. Markus Vogtmand og Jens Brøgger leverede 27 læs brosten til dette arbejde for 2 skilling læsset. Her skal man huske, at de fint tilhuggede brosten, som blev almindelige i Helsingør fra omkring 1840'erne var ukendt dengang. Det var udelukkende naturligt tildannede marksten, man benyttede til brolægning; det man kalder pigsten eller knoldebrolægning, afhængigt af i hvilken forbindelse de lægges.

Boden genopføres

Den tidligere nævnte bod, som havde stået ved forstuedøren, og som tømmeren Niels Jensen nedbrød i starten af byggeriet, opførte han igen sammen med Hans Aaremester, men nu i en vrå (et hjørne) ind mod kirkegården. De fik hver ½ mark for arbejdet. Peiter Veider muremester arbejdede i 5 dage med at mure boden op og lægge stegersgulvet og forstuegulvet med mursten. Han oplagde fyrstedet »med andit huis Hans Aaremester fick hanom at giøre«. Han lagde en rendesten fra stegersit igennem forstuen, brød hul igennem muren, »at rendestenen fick flød vd paa gaden«. Til dette arbejde havde han en plitzkarl hos sig i 5 dage til 5 skilling om dagen.

Kirken må have være godt tilfreds med arbejdet, da kirkeværgens regnskab slutter med: »Giffuitt forne murmester, themmermendt, plitzkarle och andre arbitzmend thil forerring ther forne hus och arbeide var ferig en gode thønne dobilt øl kostid 2 mark«. Beviset kan vel ses den dag i dag i Sct. Annagade 6, da en del af huset meget vel kan være fra ovenstående bygning.

Summa Summarum udgift og bekostning på Sct. Olai Kirkes bolig som nu »Hans Aaremester vdi boer dette aar som forne staar 566 mark, 3½ skilling«

Tegning af en stue i et købstadshus på Sjælland. På bagvæggen ser man de høje paneler, som var ganske almindelige på det tidspunkt. Ofte var de, som i organistboligen, og som det ses her, afsluttet foroven med en lille hylde beregnet til køkkentøj. Loftet har synlige bjælker og bræddernes samlinger er dækket med lister for at hindre at ler, korn eller andet drysner ned. Vinduet er torammet og forsynet med blyindfattede ruder så store som man kunne lave dem dengang. Kisten man ser til venstre er et almindeligt møbel i stuen, og det samme er skabet i hjørnet til venstre. Det viste, ganske enkle bord er ikke så fint som det, organisten har.
Tegning af E. Rondahl 1887.

Hvordan så boligen så ud?

Hvis vi skal have et indtryk af, hvordan boligen har set ud, har vi nogle få oplysninger, nemlig i skiftet efter Hans Lauritzen 1608³, og i kirkens regnskabsprotokol 1595.¹ Det kan samtidig give os et lille billede af et organisthjem i sundtoldsbyen omkring år 1600.

Ejendommen var to etager høj, og der var et brolagt fortov foran huset langs Sct. Annagade, mens selve kørebanen sandsynligvis har været uden belægning. Boligen bestod af to bygninger, den gamle bygning, til dels af træ, der blev renoveret, og en ny bygning af bindingsværk på 4 fag. I 1716 nævnes at bindingsværksbygningen ligger på den søndre side, hvilket må betyde ud mod Sct. Annagade. Store dele af den tidligere ejendom må have været genbrugt og indgået i den såkaldte »nybyggede bolig«, men det fremgår bare ikke klart i regnskaberne.

De 24 spær af fyrretræ var hver 7,54 m. (12 alen) lange. Fodremmen 12 alen lang. Der bliver bygget 4 bindinger hus, altså 4 fag bindingsværk, hvilket ikke er meget, men der nævnes da også et sted »de to huse«. Taget var belagt med teglsten. Der har antagelig været en udvendig trappe, da der nævnes både en nederste og en øverste gadedør, og der var én skorsten og en bageovn. Kælderen i det tidligere hus genbruges vanen tro i det nye hus, med renoverede kampestens- og murstensvægge. På taget var opbygget en kvist. Der var tre indgangsdøre, den øverste og nederste gadedør, samt døren ud til kirkegården; alle beslået med hængsler, håndgreb og låse. Døren ud til kirkegården endda med en dobbeltlås. Der foruden fandtes en kælderdoor med hængsler, lås og håndgreb. Tre firekantede marmorstene blev sat på muren i den nord-vestlige ende. Formålet med disse er

I september 2009 foretog Gilleleje Museum en udgravning i Kongensgade i forbindelse med vejarbejde og fandt velbevarede dele af en brolægning med en vandrede lavet af skråstillede sten i v-form, som det ses på dette fotografi. Også ved udgravninger på Axeltorv på samme tidspunkt fandt man disse senmiddelalderlige v-formede vandrender, der kan have haft samme funktion som i organistens bolig. I de relativt få gader, der har været brolagt i 1500-1600-årene, har der været sådanne åbne vandrender (rendestene) med gangbrædder over. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

ukendt, men det kan måske have været en del af husets facadeudsmykning. Væggene var kalket hvide.

Forstuen havde 3 vinduer og lå i nederste etage i den gamle bygning, kaldet forhuset, også stegerset (køkkenet) med fyrsted og vindue lå i denne bygning. Gulvene var i disse to rum belagt med mursten og der var lavet en »rendesten« fra stegerset og igennem forstuen med et hul i ydervæggen »at rendestienen fick flød ud paa gadenn«. Det var også i dette hus den renoverede hemmelighed havde sin plads med brolægning over. Ovenover hemmeligheden var der et loft. Brønden stod antagelig i gården og arealet omkring denne var brolagt.

Stuen havde fire vinduer og døren var af vognskud (plankedør) med en lygtearm ovenover, hvori kunne sættes et lys, der således kunne lyse i begge rum. Væggene i stuen havde paneler med en »liden« hylde, foran hylderne hang håndklæder, bordet med en skuffe under havde en malet himmel (et udspændt dække) over, skabet og sengestedet var begge malet grønne, der fandtes en bogstol, en malet »taffle« (billede) hang ved sengen og et andet hang på væggen. Der foruden fandtes i stuen en kistebænk, en slagbænk og tre små stole. Her må den nævnte kakkellovn have stået.

På samme etage lå stuekammeret, skillevæggen mellem stuen og kammeret var muret. Herinde var ligeledes paneler på væggene, et sengested, et skab, en kiste samt et skrin og en bogstol. Spisekammeret havde et vindue og indeholdt af møbler kun et bord.

På loftet var der ovenover stuen 4 vinduer og over forstuen et vindue, og her på første sal

fandtes »skorstensammeret«. Herinde stod i 1608 et gammelt bord, ligeledes med himmel over, et sengested, en sort beslaget kiste og på væggen en malet »tafle« i sort ramme. Endnu to kamre fandtes på loftet. Det ene kaldtes »det lidet cammer synden paa loftet« også her var et sengested og to sorte kister samt en hvid Danziger kiste. Det sidste kammer som var »nest vden for« havde af møbler kun et sengested. En sådan beskrivelse af en bolig efter en regnskabsprotokol skal dog altid tages med et stort forbehold.

Rækken af organister, der herefter beboede kirken organistbolig er lang. Den kendteste er vel Hans Jensen Buxtehude, der i en del år havde sin senere verdenskendte søn Didrich boende på første sal. Kirken solgte organistresidensen den 6. april 1803 til skomager Andreas Holmberg. Herefter havde organisterne ikke længere havde tjenestebolig ved kirken.

Organister, der har beboet

Sct. Annagade 6:

1595-1608	Organist Hans Lauritsen
1609-1630	Organist Christen Hunius
-1648	Organist Claus Feiter
1648-1671	Organist Hans Jensen Buxtehude
1672-1688	Organist Esaias Eriksen Hasse
1689-1692	Organist Joachim Buhrmester
1692-1722	Organist Johannes Radeck
1722-1724	Organist Martinus Christian Radeck
1724-1759	Organist Johan David Leo
1759-1773	Organist Stephen Wilhelm Leo
1773-1789	Organist Georg Friedrich Bruun
1789-1802	Organist Christian Friedrich Hove (død 16. sep. 1802)

Lønninger

Ud fra regnskaberne kan vi se at den tids arbejdere fik følgende dagløn:

Murermester Jørgen fik 12 skilling (1 mark) om dagen

Murermesteren Gert von Halle fik 12 styver om dagen (styver er betegnelse for en ringe mønt, og står antagelig her i stedet for skilling)

Andre murermestre fik 11 skilling om dagen

Murermester Rasmus fik 12 skilling om dagen

Murermester Peder Halle fik 12 skilling om dagen

Murermester Johan fik ½ mark (6 skilling) om dagen

En karl, der understryger taget (murersvend?) fik 6 skilling om dagen.

Brolægger fik 10 skilling om dagen

Brolægger fik ½ mark om dagen

Pligtskarle (arbejdsfolk) fik 5 skilling om dagen

Organistboligen er i dag bedst kendt som »Buxtehudes Hus«, men det er tvivlsomt om der er meget, om overhovedet noget, tilbage af den oprindelige bygning.

Fotografi: Torben Bill-Jessen.

Kalkslageren fik 5 skilling om dagen

Lerkliner Niels Ibsen fik 6 skilling om dagen

En kvinde, der kalker, får 3 skilling om dagen

Tømrermesteren Anders Bendtsen og folk fik ½ mark om dagen.

Dragerne, der bærer kalk til byggepladsen, betales 6 skilling pr. læst.

Færgemænd får en halv mark pr. 1.000 mursten de fører i land fra skibet.

Vognmand Laurits Reff får 5 mark for at køre 14.000 mursten fra færgebåden til kirkegården.

Stenhugger Jesper får for hver marmorsten ½ mark.

Savskærerne betales 3 skilling for hver snit.

Vognmandskørsel af brosten pr. læs 2 skilling

Vognmandskørsel af 250 hollandske tagsten til kirkegården koster 1½ skilling.

Vognmandskørsel af ler til byggestedet koster 1 skilling pr. læs.

Vognmandskørsel af sand til byggestedet koster 1 skilling pr. læs.

Vognmandskørsel af grus fra byggestedet koster ½ skilling pr. læs.

Blikkenslager betales for beslåning af en dør

Et fint bronzeskilt på facaden til Sct. Annagade 6a forkynder, at her boede Didrik Buxtehude.

Fotografi: Torben Bill-Jessen.

med hængsler og lås 1½ mark.

Blikkenslager betales for beslåning af en dør med hængsler, lås og håndgreb 2½ mark.

Blikkenslager betales for en klinke på en dør 4 skilling.

Blikkenslager betales for hængsler og stabler på en dør ½ mark.

Materialepriser

Hvid kalk koster pr. læst 2½ mark, 4 skilling

Grå kalk koster pr. tønde ½ mark

Mursten koster pr. 1.000 stk. 3½ daler

Egetræ 12 alen lang, 1 fod på hver kant kostede 1 mark, 6 skilling

Fyrrebjælker til lofter og trapper koster pr. stk. 9 skilling

Fyrrebjælker 12 alen lang, koster pr. stk. ½ mark

Fyrrestolper 6 alen lang, koster pr. stk. 4 skilling

Fyrrespær 15 alen lang, koster pr. stk. 2 skilling

Deller (brædder) koster pr. tylt (12 stk.) 2½ mark, 4 skilling

Stenlægter koster for 150 stk. 7½ mark

Hollandske tagsten koster pr. 100 stk. 1½ mark, 2 skilling

Fæhår fra skomager Carsten koster for 2½ tønde 1 mark, 4 skilling

Store søm koster pr. 100 stk. 1 mark, 4 skilling

Søm koster for 110 stk. 5½ mark

Hængsler til gadedøre pr. 2 stk. 3 skilling

Muranker til loftet koster pr. stk. 4 skilling

Hager koster for 3 stk. 9½ skilling

Anker til skorstenen koster ½ mark

Krøggehængsler koster pr. 2 stk. ½ mark

Lås til gadedør 1 mark

Lås dobbelt til gadedør 2 mark

Jern koster pr. lispund 1 mark

Vindueskarm stor fra snedkeren koster 1½ mark, 4 skilling

Vindueskarm lille fra snedkeren koster 12 skilling

Vindueskarm (øvrigt) fra snedkeren koster 1½ mark, 4 skilling

Kammerdør med karm fra snedkeren koster 1½ mark, 4 skilling

Stuedør paneleret med karm fra snedkeren koster 3 mark

Lygtekarm over stuedøren koster fra snedkeren 6 skilling

Kikfinsterkarm koster fra snedkeren 4 skilling

Mos pr. sæk koster 1 skilling

Marksten pr. læs koster 2 skilling

Noter og kildehenvisninger

Nedenstående er direkte afskrift af det regnskab, der har dannet grundlag for artiklen. Det findes i Sct. Olai Kirkes Regnskabsprotokol nr. 33, år 1595-1596 (Landsarkivet).

1. Beskrivelse af den nybyggede organistbolig Anno 1595

Udgift och Bekostning som er giort paa S. Oluffs Kierkens dett murede huss vidt kierckegaardenn. Thuert offuer fran Thorffuit och det threehus der nest op thill som mester Hans Aargelest nu vdi boer dette aar som efterfølger

Skall verre vitterligt att efter somm borgemester och raaid, haffuer dett saa berammit och forordinerit, att Aargemesteren thill S. Olaij Kircke skulle bo vj kirckens eggen bollige her efter som thil fom haffuer haft sin voning och verilsse vnder Raadhussit, och forne huss var thil forne dett gamble klockere huss, och samme huss var megit bugfelligt indenn vj, saa vel som offuer allt.

Tha efter thend leiglihedt er bygd och forbedritt med jordkielder att forferdige och var nedfallen medt skillerum vj hus-

sit, med muren att forhøige och thet gantzke huss it loft høigre forbedrit end dett var føre offuer alltt med en chuist giort ved thill kirgaarden. och alt andit huis behoff giordis med en skorsteen och it hemmelighedt opmurid och andit arbeide som nu efterfølger.

Ithem er kiøfft thill samme bygnings behoff som er for Giffuit for 15 lester huid kalck kiøfft lesten for 2½ mark 4 skilling er 41 mark, 4 skilling
Giffuit dragerne thill dragerlønn for samme kalck att opbere lesten 6 skilling er 5½ mark, 2 skilling
Giffuit en plitzkarl som opkaste samme 15 lester kalck op i hussit fick 4 skilling
Giffuit for 14.000 mursteen kiøfft for huer thusind 3½ daller er 98 mark
Giffuit Oluff Karlssenn, Peder Johanssen och Røde Niels thil fracht att føre i land for huer thusind ½ mark er 7 mark
Giffuit Lauritz Reff for hand aag samme steen op paa kirgaarden fick 5 mark
Giffuit Jesper Stenhuger for 3 firrekanntid malmerstienne, som bleff set paa muren paa den noruestre ende paa hussit kostid stöckitt ½ mark er 1½ mark
Giffuit for 9 thol alne egge thre var en foed ij huer kannt kostid huer thre 1 mark 6 skilling er 12 mark, 6 skilling
Giffuit for 21 fyrebjelcker kom thill loftene och thill thraperne, kostid huer thre 9 skilling er 11½ mark, 5 skilling

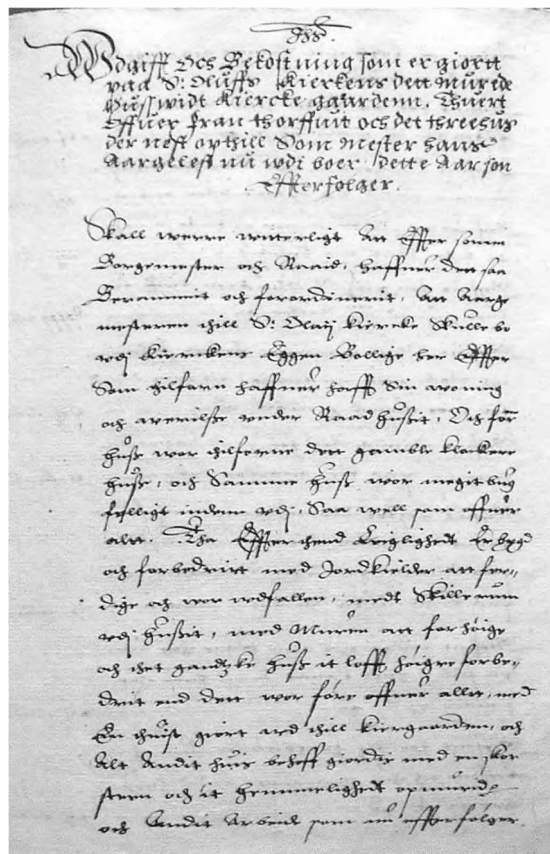
Giffuit for 6 fyrebjelcker 12 alne thre till samme bygning kostid huer ½ mark er 3 mark
Giffuit for 2 thylther 1 thre 12 alne fyre sparre thill samme bygning 6 mark, 4 skilling
Giffuit for 1½ thylt 6 alne ferre stolper styckitt 4 skilling er 9½ mark
Giffuit for 15 thi alne fere sparer styckid 2 skilling er 1½ mark, 6 skilling
Giffuit for 15 thylther deller kiøfft thylthenn 2½ mark, 4 skilling er 41 mark, 4 skilling
Giffuit for 150 steen legther 7½ mark
Giffuit for forne themmer och deller att agge paa kirgaarden thil samme husses brug 1 mark, 7 skilling
Giffuit for 250 hollandtzke thagsteenn som fathidis der de gamble steen icke kunde thilrecke huert hundrit 1½ mark 2 skilling er 4 mark, 1 skilling
Giffuit thill vogenleie for samme steen att op agge paa kirgaarden 1½ skilling
Giffuit for 2½ thøne haar kiøft aff Carstenn Skomager, att brug ij skelne kalck 1 mark, 4 skilling
Giffuit Frederich Leyll borgemester for 6 thøner kalck graa kalck 3 mark.

Regnskabet er udført med sirlig hånd af en dertil ansat skriver. Her ses den første side i regnskabet (afskriften side 114-115 (begyndende med Udgift och Bekostning.... og sluttende med ....arbejde som nu efterfølger).

Fotografi: Torben Bill-Jessen.

Giffuit Paul Thissen for 100 store sømb kom thill stilling offuerste paa hussit kostid 1 mark, 4 skilling
End er kiøfft som er forbrugthe thill dett gantzke husses behoff thill adskellig brugh 110 søm kostid 5½ mark
Er giffuit Broer Jenssen och Anders Vogenmendt for 20 les leer de aggede thil samme bygning lessit 1 skilling er 1 mark, 4 skilling
For 120 les mursandt, skelnesandt och brasandt thill samme huss lessit 1 skilling och for 4 les gruss de aagge aff kirgaarden lessit ½ skilling er 7½ mark, 2 skilling
Anno 1595 thenndt 6 jullij begyntis førstatt brydis ned paa forne aaremesters huss baade thett murede och de 4 vegge som vor murede mellom stolper. Da efter forrige beskedt er leigd disse 5 plitzkarle Lauritz Skreder, Jens Veille, Peder Aalborg, Niels Ringkøbing och Peder Kiøge, som thoge thagstennene aff samme huss. Rensede dem. Sette steenene thill rette paa kirgaarden. Disligeste rensede leer och gruss aff loftid och lagde huer for siig, och høgge thuende skaarsteene medt paa samme huss arbeidede de der paa vdj tho dage finge huer om daggen 5 skilling er 3 mark, 2 skilling

Ther nest er giort forthingning med Giertt v. Haldt murmester

att skulle mure paa forne gamle huss huis der paa giordis i behoff. Som er først opmurid och seett kielderenn med mursteenn och graasten mesterparthenn rund omkring och foruarrede grundvollen vnder denn gamle mur, att denn icke skulle komme brøst paa i nogen maade. Lagde grundvold vnder bageroffnen och sette den opp. Lagde grundvold vnder skorstenenn vdj kielderrere och den opmuride op thil den gamle mur ronnt op igen om, murede it skillerum mellom stuffuenn och forstuffuenn, disligiste mellom stuffuen och kamerssitt, lagde gullenne med mursteen vdj hussitt, murede melom stolper paa de firre bindingger huss och sidenn murede offuenn paa murenn, saa høigitt att muren offuer alt bleff it loftt høigre. Bleff saa for ligt med Giert v. Hald murmester att skulle haffue 12 stiftuer om dagen och haffuer hand arbeiditt offuer alt vdj 42 dage beløffr hanom th fore er betalt 31½ mark
Giffuitt en kalckslaaer som var huos hannom och sloug kalck vdj forne 42 dage fick 5 skilling om dagenn ehr 13 mark, 2 skilling

Giffuitt en plitzkarll som var huos hanom och bar hannom kalck och steen thil vdj 24 dage om dagen 5 skilling er 7½ mark

Buxtehudes Hus set fra Sct. Annagade. I sin enkle, klassicistiske form med tandnit foroven og i stærkt renoveret form, fornemmer man ikke just renæssancetidens ånd over bygningen. Fotografi: Torben Bill-Jessen.

End er leigd 4 plitzkarle som opkaste kielderenn kaste jorden ud paa kirgaardenn och siden løb hinder vd och sprede deen paa kirgaarden, ithem hialp murmesteren att kulle de store steenn ij kielderenn, och sette dennom op vdj kielderenn. Arbeidede de der paa i 18 dage fick huer om dagenn 5 skilling er 22½ mark

Efter som arbeiditt icke kunde gaa flux faar siigh da haffuer borgemester Frederich Leyll beuiligd och forloffuit sine muremestere att maate hielpe och mure paa samme huss, da den 3 dag augustij kom Jørgenn Murmester sielf fierde paa murenn, och er giffuit hanom sielff 12 skilling om dagenn de tho Murmestre finge huer 11 skilling om dagen och denn fierde murmester vid naffn Johann som thiennthe Jørgen Murmester for huer fick ½ mark om dagen, arbeiditt de huer vdj 3½ dag er thilsammen 9 mark, 3 skilling

Haffde samme murmester 5 plitzkarlle med denom som sloe kalck och bar dend kalck och steen thill vdj 3½ dage finge huer om dagen 5 skilling er 5 mark, 8 skilling

End arbeidit Peder Halle eder murmester paa samme arbeide i 18 dage om dagen 12 skilling er 13½ mark
Giffuit en plitzkarll var huoss hanom vdj forne 18 dage om dagen 5 skilling er 5½ mark, 2 skilling
Thendt 28. augustij effther som den thyske murmester beklagede at de icke kunde skelne den danske steen, da er leigdt Rasmus Murmester att skelne paa samme huss, och murrde skilerum i hussene och anditt huad behoff giadis ij 11 dage fick om dagen 12 skilling er 8 mark, 4 skilling
Giffuit en karll som strög vnder paa thagid i 6 dage om dagen 6 skilling er 2 mark, 4 skilling
Giffuit enn kalckslaer som sloe kalck for hannom och en anden plitzkarll som bar hanom kalck och steen thill i 11 dage fick de baade thil sammen huer 5 skilling om dagenn er 3 mark, 7 skilling
Giffuit Niels Ibssen lerkliker som sloe leer paa stuffue lofftid en dag fick 6 skilling
Giffuit Jens Brøger och Marckus Vogenmandt for 18 les leer och mursanndt de aag thill samme arbeide lessit 1 skilling er 18 skilling
End aag Marckus Vogenmand 12 les gruss af kiergaarden lessit ½ skilling er 6 skilling

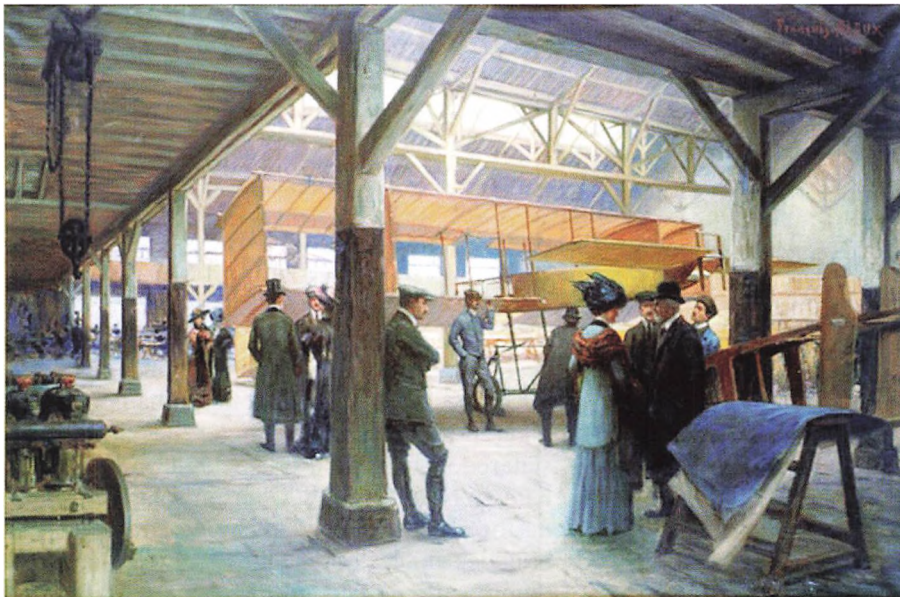
Thendt 12. julij anno 1595 efter forrige beskeedt begyndthe Anders Bendtzen att arbeide paa samme huss offer alt att thage sperritt aff forne huss, nedthog thagid, lofftid och alt indholdt med bielker, stolper och løseholltt lagde thømmerit tillrette paa kiergaarden thraadhugge 10 thyther deller och ned brod en bodt ther paa arbeidit Anders Bendtzen siell anden i 6 dage om dagen ½ mark er 6 mark
Ther nest hugge forne tho thømermend paa themmerid lagde bielcker vdj kielderenn lagde bielcker offuen paa loffter h... lagde deller der paa sammen hugge sperrene och denem opreiste giorde en chuist vdt thill gierdegaarden. paa dett offuerste lofftid dislige med løsholt och aldt themmeruerkenden udj och ophuge enn bordt indenn ij husit med alltt anditt huad der var at giøre arbeidit the huer vdj baade hussene vdj 18 dage om dagen ½ mark er 18 mark
Rasmus Jenssen och Jens Jude arbeiditt paa samme huss huer i 12 dage om dagen ½ mark er 12 mark
Ithem var Frederich Leils thømermend der paa samme arbeide ved naffnn Jens Thønnessenn och Rasmus Jenssenn huer dennom vdj 6 dage om dagen ½ mark er 6 mark

Niels Jenssen themermand sielff andenn arbeidit paa samme huss huer 1 dag om dagen ½ mark er 1 mark
Giffuitt Erick och Peder Sauskerer for de skare thry 12 alne egne thre thill mur leid thu snedt paa huer three for huer snedt 3 skilling er 1 mark, 2 skilling
Er giffuitt och betalt Anders Hansen groffsmedt for dette ephtherschreffne arbeide hand haffuer giort thill samme huss som er:
For 4 hengse giort till tho gadis døre metz stable 6 skilling

For thi murancker thill dett nederste lofft styckitt 4 skilling er 2½ mark
For 3 hager att legge skuritt vdj 9½ skilling
For it nytt ancker till en skaarsten ½ mark
For 12 murancker thil dett offuerste lofft styckitt 4 skilling er 3 mark
For 5 murancker kom i gafflen støckit 4 skilling er 1 mark, 4 skilling
For en hacke giort ferdig 2 skilling
For it par krøcke hengse giort ½ mark
Thill forskreffne arbeide er forsmedt 3 stange jernn vegde 6 lispund, 4 skollepund som var det jern kircken sielff haffde ij forraadt, fra forgangen aars regenskab, end er kiøbt som er forsmedt thil samme arbeide 3 stange jern vegde 7½ lispund betalt for lispundet 1 mark er 7½ mark

Er giffuitt och fornøgt Frantz Snecker for ephtherschreffne arbeide hand haffuer giort thill samme hussis behoff, som er for 1 stor vinduffuis karm i sengekammersit af hans egid themmer 1½ mark, 4 skilling
For 1 liden vinduis karm 12 skilling
1 kammers dør af fyr och 1 dør karm 1½ mark, 4 skilling
4 vinduis karme i stuffuin huer 11½ mark, 4 skilling er 7 mark
1 pannelledt stuffue dør aff vogenskudt medt enn karm 3 mark
1 liden lychte karm offer stuffue døren 6 skilling
1 liden kick finster karm 4 skilling
1 vindeuis karm i steggerssit 1½ mark, 4 skilling
4 vinduis karme offuer stuffuen støckit 1½ mark, 4 skilling er 7 mark
1 kammers dør for 1 mark
1 dør karm af kirckens themmer 4 skilling
1 vindeuis karm paa lofftid offuer forstuen 1½ mark, 4 skilling
1 vindeuis karm omgiort paa spisekammersit 4 skilling
3 vindeuis karme paa baglofted aff kirckens themmer huer ½ mark er 1½ mark
1 enkill vindeuis karm aff kirckens themmer 4 skilling

1 gadis dør af kirckens thømmer ½ mark
4 skud vindue aff kirckens thømmer 2 mark
1 vinduis karm paa lofftid 1½ mark
Sømb thill gadis døren er 2 skilling
300 sømb kiøbt thil forne arbeide 1½ mark
Giffuit och betalt Frederich Kleinsmid for ephtherschreffne arbeide hand haffuer giort thill samme huss som er for 20 vinduis buer hand besloe thil sammehuss for de 16 buer støckit 7 skilling och de firre buer støckit 4 skilling er 8 mark
1 stuffue dør beslagen med hengse laass och huis thilhøre 1½ mark
1 stuffue kammers dør beslagen med hengse och laass huis thilhør 1½ mark
1 kammers dør paa lofftid beslagenn metz hengse och laass huis thilhør 1½ mark
1 kielder dør beslagen metz hengse laass och handgreff metz sin behør 2½ mark
1 dør ud thil kirgaarden beslagenn med hengse staffle haffter kramper huis thilhør 1 mark

»Appareils d'Aviation les freres Voisin« i Billancourt, Paris 1909 - verdens første flyvemaskinefabrik. Folmer Hansen var her og hyggede sig med garanti sammen med de andre få udvalgte flykunder.

Herunder: Legagneux på rullebanen. Den sorte ristlignende firkant bag flyveren er motorens køler. Beholderen på øverste vinge er benzintanken. Rattet styrer sideror og højderor. Der er ikke monteret balanceklapper. Motoren er monteret bag flyveren.

Sådan fortsatte det aften efter aften. Lørdag aften den 26. juni gjorde Legagneux nye forsøg på at flyve banen rundt. Men enten humpede maskinen rundt med hjulene i jordhøjde eller den vaklede afsted et par meter oppe. Til sidst lykkedes det at få den til at blive i luften i næsten to baneomgange. At den blev i luften så længe skyldes sikkert, at Legagneux og Folmer Hansen var blevet dygtigere til at tumle maskinen.

Friske og frejdige gjorde man omgående klar til den første motorflyvning i Danmark med passager. At passageren, der satte sig op i cockpittet bag Legagneux, var søløjtnant Ullidtz's kone Erna var nok ingen tilfældighed. I 1909 vidste en driftig galopbanedirektør skam godt hvad reklame var for noget. Man vidste at Ullidtz var i Frankrig og at han fløj! Ullidtz's kone var gæst på banen! Hun skulle selvfølgelig op!

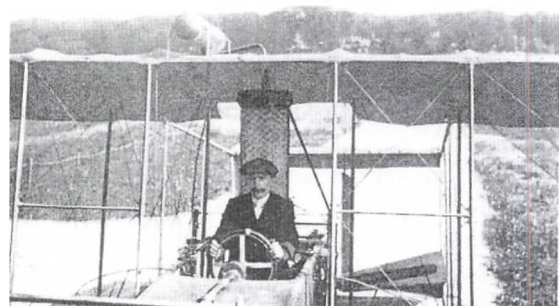
Fruens flyvning med Legagneux var efter forholdene vellykket. Man kom pænt i luften og man landede også pænt. Men af uransagelige årsager er denne flyvning hidtil ikke blevet betragtet som den første i Danmark med passager.

Måske er det begejstringsrus, måske blot og

bart uvidenhed, hvem ved, som har fået danske skribenter til at hylde aviatikeren Robert Svendsen som den første, der fløj med journalisten (filminstruktøren) Carl Th. Dreyer som passager i juli 1910.

Legagneux bør faktisk krediteres fordi han, om end ikke ret langt, så dog fik sin maskine i luften og gennemførte en flyvning – med en passager ombord. Og mere end det!

Tirsdag aften den 29. juni fik han igen maskinen til at flyve banen rundt to gange i 10 meters højde med fru på bagsmækken. Også Clauson Kaas's kone blev inviteret ombord. Men hun var åbenbart en anelse for tung. Maskinen ville i hvert fald ikke lette.

»Sandgraveren«

Klampenborgmaskinens øgenavn var Sandgraveren fordi den tilsyneladende meget hellere ville stå og rode med snuden i en sandbunke end flyve som meningen ellers var. Det var et syn for københavnske drillepinde at se det store æggeblommefarvede monstrum blive slæbt frem og tilbage på banen. Men, som Clauson Kaas' søn, flyveren Knud Clauson Kaas, tør bemærke i en af sine flyverbøger, kan Sandgraverens mangel på succes også skyldes, at publikum måske ikke var til stede på de mest ideelle tidspunkter for flyvning i 1909 – når der var vindstille meget tidligt om morgenen og ret sent om aftenen, og, at de to aviatikere var urutinerede.

Voisinmaskinen var efter tidens forhold et stort, tungt og ganske habilt standard aeroplan. Men galopbanens beliggenhed på en istidsfjordbund med skov op ad skrænterne og lunefulde vindpust fra lysningerne var for dårlige betingelser. Samtidig voldte banens sving også problemer. Maskinen var ikke konstrueret til at vende på en tallerken. I 1909 fløj man en Voisinmaskine lige ud eller drejede i meget store flade sving fordi der endnu ikke var monteret noget balancsystem.

Men fordi Folmer Hansen og Legagneux trods alt præsterede nogle ganske vellykkede flyvning

ger den 15. juli besluttede man at rejse til Stockholm for at vise svenskerne det første aeroplan i Skandinavien. En rejse som Folmer Hansen, meget optimistisk, allerede den 24. og den 25. juni havde været i Stockholm for at aftale med Det Svenske Aeronautiske Selskab.

Rejsen til Stockholm

Fredag den 23. juli ankom Sandgraveren og hendes mennesker til Stockholm. De tre store kasser med aeroplan kørtes gennem byen af portører til Svea Artilleriregimentets kaserne. Om søndagen samledes maskinen i en telthangar. Mandag morgen afprøvede Legagneux motoren inde i teltet, og endelig torsdag den 29. juli lettede Sandgraveren som det første aeroplan over Sverige.

Ved 4-tiden om morgenen gennemførtes 4 flyvninger, den sidste endte dog med at Legagneux tabte orienteringen. Da han endelig fandt et sted at lande overså han nogle grimme jernstolper. Uheldet var dog ikke værre end at maskinen

Sandgraveren præsenteres for publikum i Stockholm. De store firkantede stykker mellem vinger kaldet »Cloisonvægge« skal delvist forhindre udskridning under svingning som en primitiv kompensation for de manglende balanceklapper, der på moderne flyvemaskiner er monteret på bagkanten af vingerne.

var flyveklar igen efter et par timers snedkerarbejde. Men Sandgraverens stockholmske karriere sluttede brat.

Den 2. august var det igen fint flyvevejr om aftenen. Kongehuset med kong Gustav den 5. i spidsen dukkede op. Kommunikationsminister Hamilton, den franske minister i Stockholm, og andre honoratiories lod sig nådigt se. Men så heller ikke en tøddel mere. Med helt normal overklasseskepsis iagttog man det sære apparat stige til vejs og gennemføre en rolig flyvning. Nogen særlig begejstring rapporteredes der ikke om. Det nye Europa var i 1909 meget fjernet fra Stockholm. Det var først da Sandgraveren under landingen fik en skade på det forreste højderor, og ved egen hjælp måtte køre tilbage til startstedet, man reagerede. Da havde det svenske publikum kun de uvidendes foragt og hånlatter til overs. Den franske minister gjorde sig med lynets fart usynlig. Så meget for aeroplanets debut i Sverige!

Trods fiaskoen blev danskerne i Stockholm endnu en uges tid. De vidste at maskinen kunne flyve, og at det nok kun var et spørgsmål om tid før de provinsielle svenskere kom til at opleve rigtig flyvning. Men skaden var sket. De svenske aviser havde ikke en gnist tilovers for det besynderlige nymodens påfund, og kun ganske få oplevede Sandgraveren i luften. Samtidig brød en generalstrejke ud og lammede landet. En turné Sverige rundt, opvisninger i Helsingfors og i Sankt Petersborg måtte opgives. Legagneaux rejste skuffet hjem til Frankrig. Men danskerne havde slet ikke fået nok.

Det første forsøg på at flyve over Øresund

I samarbejde med direktør Anders Jensen, fra hotel Marienlyst i Helsingør, arrangeredes en flyvning over Øresund, som skulle afsluttes med festaften på hotellet. Alt for at fejre hotellets 51 års fødselsdag søndag den 15. august 1909. Det måtte være passende at også danskerne fløj over den lokale »kanak«, nu da franskmænden Louis Blériot havde krydset Den en-

gelske Kanal den 25. juli 1909. I begyndelsen af august 1909 blev Sandgraveren transporteret med tog fra Stockholm til Helsingør. Ideén var at flyve fra kysten ved Sofiero nordvest for Helsingør (Sofiero var i 1910 den svenske kronprins, senere kong Gustav VI Adolfs sommerresidens. Slottet og parken kan ses fra ky-

Marienlysts direktør og ejer, den københavnske slagtermester Anders Jensen. Udateret fotografi.

sten ved Julebæk, nord for Helsingør, med det blotte øje. Afstanden er cirka 4 kilometer) og lande på hotel Marienlyst's nyanlagte udendørs tennisbane i det åbne parkanlæg ved stranden. Med sig havde Folmer Hansen og Clauson Kasas tre assistenter; ingeniør Thomas Christian Thomsen og mekanikerne Burmeister og Petersen. Til at beskytte Sandgraveren mod vind og vejr havde de et stort hvidt telt, som den helsingoranske sejlmager Petersen havde syet. I bagagen var der også masser af gå-på-mod. Torsdag den 12. august fandt de et sted på kysten ved Sofiero som var plant nok til en primitiv startbane. De slog sig ned, rejste teltet og samlede maskinen. Nærmeste nabo var rigsdagsmedlemmet, sukkerfabriksejeren og avisen Hålsingborg-Postens ejer, Malte Sommelius. Anders Jensen fik besked om ankomsten og annoncerede med flyvning om søndagen. Han gik så hårdt til reklamen at han også sør-

Marienlysts nye tennisbane var anlagt ved stranden nord for hotellet, omtrent dér, hvor Casino'et er i dag. Desværre findes der ingen fotografier af den usædvanlige begivenhed på tennisbanen, hvor man nok har fjernet diverse forhindringer. Udateret fotografi.

gede for to ekstratog; fra København klokken 16:34 og fra Helsingør klokken 24:35.

Sandgraverens ankomst fra Sverige var fast annonceret til søndag klokken 17:00 på tennisbanen ved stranden, hvor en ballon skulle markere stedet. Anders Jensen havde også en præmie klar til flyveren med inskriptionen: »Til den første, som ved hjælp af en maskine, tungere end luften, har fløjet mellem de to lande, Sverige og Danmark. Fra Anders Jensen, Marienlyst«.

Op man havde sikret sig mod uheld. Samtidig med at Folmer Hansen indledte flyvningen skulle en lejet motorbåd, starte fra den sven-

Paul Fischers herlige tegning af Hotel Marienlyst med de mange gæster kunne næsten være tegnet til lejligheden. Den udaterede tegning skal dog illustrere Carl Munch-Lassens march »Sur la Plage. Til Marienlyst«.

ske kyst. Stor var begejstringen og eventyrlig var uvidenheden. Flyvemaskinen var opfundet. Resten gik nok af sig selv!

Søndag den 15. august 1909 valfartede hundreder af svenskere til pladsen ved Sofiero selv om det var blæst kraftigt op. På hotel Marienlyst var Folmer Hansens mor, etatsrådinde Louise Augusta Hansen, dukket op for at se knægten flyve. Andre fine folk fra København, prins Åge, grevinde Rantzau, »talrige repræsentanter for den højeste inden- og udenlandske adel« og diverse grosserere og direktører havde indtaget Marienlyst for at overvære – en fuser! Hen på eftermiddagen var blæsten nemlig stadig så hård at forsøget måtte opgives, og Folmer Hansen sejlede til Marienlyst i den lejede motorbåd. Men man havde glemt at give besked om aflysningen!

Medens man ovre på Marienlyst ventede i af-

slappet uvidenhed hyggede man sig sådan som det nu sig hør og bør på et mondænt hotel. Anders Jensen besvarede spørgsmål fra de fine gæster med dybe buk, og lovede »med smilende øjne de unge damer at de skal få lov til at svinge deres hatteslør til ære for den danske aviatiker«. Han lovede skam også at vinden ville lægge sig præcis klokken 19:00. (Hvilket den for øvrigt gjorde).

Louise Augusta Hansen var gået ud på badebroens yderste ende for at se sønnen flyve. Hun var tilsyneladende fuldkommen uanfægtet af situationen.

»Min søn har hærdet mig gennem 25 år. Det skrev jeg til ham i går«, sagde hun til dagbladet Københavns journalist, mens stormen brummede dem om ørerne. Et par småpiger blandede sig i samtalen, og spurgte om hun da ikke var forfærdeligt bange?

»Det taler vi slet ikke om«, var det kølige svar fra den elegante dame i blåt »Tailor-made«.

Timerne gik og »man erkendte en vis utålmodighed«. Medens man ventede serveredes en syv retters dinér »som skal bestyrke de bespændte hjerter«. Og midt i det hele, medens man delikaterede sig og vinden løjede af, stod Folmer Hansen pludselig i hotellets store spisesal »iført engelsk promenadekostume«. Hans mor, og Anders Jensen, satte sig sammen med ham ved et bord under et sandt stormvejr af spørgsmål. Han lovede at gentage forsøget en af de nærmeste dage når vejret artede sig bedre, og Anders Jensen han hyggede sig. Omsætningen var fin og arrangementet kunne gentages.

»Nu kommer han!«

Onsdag den 18. august klokken 19 gik hotellets gæster igen ud på strandpromenaden for at opleve et nyt forsøg. Vejret var perfekt. Ikke en vind rørte sig, ikke en sky på himlen og

Øresund var spejlblank. I gode kikkerter kunne man tydeligt se det hvide telt og den æggede flyvemaskine skarpt belyst. Man kunne også se et hav af svenskere, som stod på skrænterne og ventede på det store øjeblik.

Anders Jensen kom farende og råbte af sine lungers fulde kraft at »Nu kommer han! Der er blevet telefoneret, at han er begyndt at flyve«. Hotellens orkester intonerer ouverturen til »Den flyvende Hollænder«. Alle så over mod den svenske kyst, der i et vejr som denne aften har en tendens til at se ud som om den på det smalleste sted ikke er 4 kilometer borte, men kun få hundrede meter.

Dagbladet København skrev:

»Og virkelig. Man så aeroplanet hæve sig og svæve gennem luften. Der gik et sus af bevægelse gennem menneskeskaren – nu altså, nu! Henne ved tennispladsen, hvor det var meningen at lande, stod en mand med et flag, ligesom den berømmelige Fontaine (Journalist. Louis Blériots medhjælper, som stod parat da Blériot

landede efter flyvningen over Den engelske Kanal den 25. juli 1909) på marken ved Dover den morgen, da Blériot fløj over kanalen. Atter gik et sus gennem menneskeskaren, denne gang af skuffelse. Aeroplanet var atter standset. Hvorfor? Hvorfor fløj han ikke?»

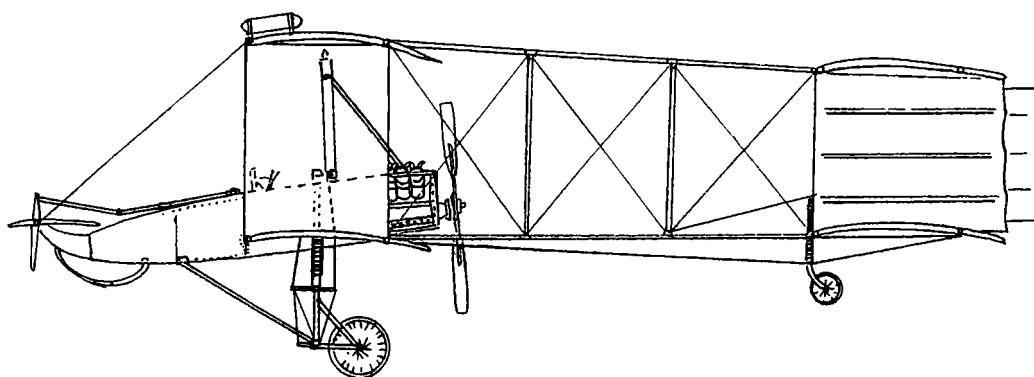
Man forsøgte at telefonere uden at få kontakt. Klokkeren steg mod 20:00 og man hørte stadig intet fra Sofiero. Tiden den gik, og ingen troede længere på nogen flyvning. Men underholdes – det ville man. Rigtig mange gik i Marienlyst teater og så folkekomedien »Lirekassemandens datter«.

Og som Helsingør Dagblad skrev:

»Der var så mange gæster at teatrets direktør Rechendorff kunne hænges den røde lygte ud i aftes«.

Langt ud på natten lykkedes det endelig den stædige journalist fra dagbladet København at få kontakt til flyvepladsen ved Sofiero. Og svaret kunne ikke være mere ærgerligt.

Clauson Kaas, som var ved at fortvivle:

Voisin standardbiplan 1907 - 1909, verdens første seriefremstillede aeroplan/flyvemaskine. Maskinen var resultatet af forsøg med en serie svæveglidere Gabriel Voisin indledte ved århundredskiftet. Samtlige typer var inspirerede af australieren Hargrave's forsøg med kassedragere i 1893-94, fransk/amerikaneren Chanute's forsøg med wireforstærkede dobbeltvinger i 1896 og englænderen Phillips forsøg med aerodynamisk krumme vinger i 1884-91. Mellem og foran bærepplanerne (vingerne) var en gondole placeret. Forrest i gondolen det åbne cockpit med rat til aviatikeren, og bagest motoren. På gondolens front var højderorets to vandrette styreplaner placeret. Sideroret var placeret i haleplanet. Højderor aktiveredes ved at trække rattet frem og tilbage, og sideror ved at dreje rattet. Understellet var to cykelhjul på en fjedrende rørkonstruktion, samt to små cykelhjul under haleplanet.

Tekniske specifikationer: Stellet var konstrueret af stålør og asketræ. Vingebeklædning: gummieret bomuldstof/senere lakeret bomuldsstof. Bredde: 10 meter. Længde: 12 meter. Højde: 3.35 meter. Vingereale: 40 m². Take-off vægt: 600 kilo. Hastighed: 55 km/t. Motor: 50 hk versionerne af Antoinette, E.N.V., Renault, Vivinus og Gnome og 60 hk versionerne af E.N.V., Gobron og Wolseley. Propel: samlet af stålør hvorpå var monteret aluminiumsblade. Blev afløst 1909/1910 af den første moderne "Chauviere" propel konstrueret af lamineret aerodynamisk formskåret træ.

»Alt var i orden til starten. Folmer Hansen vil- le starte parallelt med kysten og så svinge ud. Han kom også op, men idet han drejer sideroret hårdt om, mærker han til sin bestyrtelse, at det fungerer galt, og i næste nu havde han aeroplanet kæntret med forenden op mod den stejle skrænt. De kan tænke Dem, hvilken bevægelse det vakte. Glad var jeg, da det straks viste sig, at Folmer Hansen ingen skade havde taget«.

Uheldet var et af den slags som bare ikke må ske: Under monteringen af siderorets to styreliner var de blevet ombyttet. Da Folmer Hansen troede at han svingede ud over Øresund lagde han kursen direkte ind mod skrænten.

Det sidste forsøg på at flyve over Øresund med Sandgraveren blev gjort 10 dage senere, den 28. august, ved 11-tiden om formiddagen. Ganske få tilskuere overværede at maskinen blev trukket ud af telthangaren. Folmer Hansen fik maskinen i luften og svingede ud over Øresund i tre meters højde. Men da han passerede havstokken, og dermed forlod den solopvarmede strand, gik det galt. Maskinen tabte opdrift over det kolde vand og kæntrede. Folmer Hansen

slap med en kold dukkert, og kunne svømme i land. Sandgraveren blev med knækket propel og beskadigede vinger slæbt ind på stranden, hvor den lå en uges tid før afhentning og transport til Klampenborg. Hjemme i sin rigtige hangar blev den ordnet så den igen kom til at ligne et aeroplan. Så vidt vides var det sidste gang nogensinde Folmer Hansen satte sig op bag rat- tet/pinden i en flyvemaskine.

I løbet af sensommeren og efteråret blev den vist frem på galopbanen og på den militære excercitsplads i Odense. Her lykkedes det Thomas Christian Thomsen den 2. november 1909 en enkelt gang at hive maskinen op i 85 meters højde og ellers hinke banen rundt i den sædvanlige jordfræsende stil. Sandgraveren parkeredes siden på Kløvermarken. Motoren blev solgt i 1910 til Thomas Christian Thomsen, som monterede den i en båd. Sandgraveren blev solgt mandag den 1. maj 1911, på Danmarks første flyvemaskine-auktion for 35 kroner. 2 år før kostede vidunderet 30.000 kroner!

Køber var baron Carl Cederström, som i 1910 blev Sverige første flyver.

Helsingør Kommunes Museer 2009

af Kenno Pedersen

Formidlingen er, om man så må sige, toppen af isbjerget eller den tiendedel som ligger over vandoverfladen og som umiddelbart kan ses. De resterende nitiendedele af isbjerget er dermed skjult under vandoverfladen. Omsat til museal terminologi så udgør formidlingen toppen af isbjerget, medens indsamling, dokumentation, bevaring og forskning omfatter den resterende del af isbjerget eller om man vil, forudsætningen for formidlingen.

Journalist Lasse Bech har som medarbejder ved museerne blandt meget andet haft til opgave at kaste lys over den bagvedliggende og lidt synbare del af den museale virksomhed. Dette er sket gennem en lang række velskrevne og indholdsrige artikler beroende på interviews med museernes mange engagerede medarbejdere, som herigennem har fået mulighed for at

præsentere deres arbejde og arbejdsplads. Artiklerne blev trykt i Helsingør Dagblad i efteråret 2009, og at dømme efter de mange positive og anerkendende tilkendegivelser, som museerne har modtaget fra nær og fjern, tyder det på, at artikelserien har vakt betydelig interesse og stor forståelse for karakteren i det museale arbejde, der er dybt lokalforankret i en autenticitet, ro, nærhed og med en vision orienteret mod Øresundsregionen, hvor et samarbejde vil være berigende, mangfoldigt, nuanceret og naturligt. Forståelsen omfatter tillige, at den museale formidling er mere og andet end det modeprægede begreb »event« og for den sags skyld også de evindelige tanker om, at stort gør godt.

På vej mellem nutid og fremtid med sigte på fortiden

Et kulturhistorisk museum forbindes sædvanligvis med det forgangne, et sted hvor gamle og historisk værdifulde ting og sager opbevares og udstilles. Sådan er det, og sådan har det altid været. Men sådan bliver det næppe i fremtiden. Historiske levn vil nok i højere grad fremover blive bevaret og formidlet i deres historiske sammenhæng. Her vil »museet uden vægge«, »det åbne museum«, »det anvendte museum«

Journalist Lasse Bech har i en række artikler i Helsingør Dagblad fortalt om den lidt synbare del af den museale virksomhed. Her er det magasinforvalter Carsten Møller med en af genstandene i museernes magasin på Flynderupgaard. Fotografi: Lasse Bech.

»Det anvendte museum« har for alvor vist sin duellighed i 2009, hvor adskillige opgaver blev overdraget til museet. I foråret 2009 ønskede Kommunens Park og Vej-afdeling i forbindelse med istandsættelse af de fredede milepæle, der findes på Kommunens område, en arkivalisk undersøgelse, der kunne danne baggrund for en kulturhistorisk korrekt genopstilling. Her er det 5-milepælen ud for Kvistgaard på Kongevejen, hvis granitsokkel skal funderes forsvarligt på den retablerede høj inden selve pælen genopstilles. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

og »det frivillige museum« blive det, som man på moderne dansk kalder trenden i den museale virksomhed, hvor ét af de nye fremtidige mål for museerne vil være en bredere og dybere integration i lokalsamfundet. Dette søges opnået gennem etablering af førnævnte museumsformer. Form og indhold er beskrevet i perspektivplanen »En fremtid for vor fortid« beroende på det fælles og aktuelle værdigrundlag for Helsingør Kommune.

Museet uden vægge vil foruden Sundtoldsbyen og Værftsbyen kunne tænkes at omfatte Marienlyst Kystskrænt, der er rig på historiske levn, ubekræftede historier og hemmeligheder,

der blot venter på at blive afsløret, oplevet og fortalt. Dette gælder tillige Sydkysten og kulturlandskabet omkring den grønne korridor fra Flynderupgaard til Nordkysten og videre med båd til Sydkysten. Indgår i visionen om Kultur-Øresund.

Det åbne museum tager udgangspunkt i den antagelse, at informationsteknologien bliver en altafgørende faktor i samfundsudviklingen, hvor lokalsamfundet vil blive brudt op, spredt og samlet på en helt ny måde og samtidig blive globalt orienteret. Stadigt flere vil få en pc som primært arbejdsredskab, hvor det afgørende ikke vil være adgangen til den eksisterende information, hvis omfang allerede er kolossalt, men adgangen til den kvalitative selektion af samme. Museerne vil i denne sammenhæng sætse på at blive døgnåbent, for så vidt angår adgang og brug af museernes digitaliserede registraturer og arbejdsredskaber.

Det anvendte museum eller anvendt historie vil kunne blive et nyt bærende element i den museale virksomhed, hvor man vil kunne forvente, at museet som forskningsinstitution indgår i en slags stabsfunktion for den kommunale

forvaltning. Ligeledes må man forestille sig, at museet som forskningsinstitution fri og uafhængig påtager sig forskellige museale opgaver, rekvireret og finansieret af privatpersoner, virksomheder og institutioner, herunder tillige kommunale. Således som det har været tilfældet ved de arkivalske undersøgelser i forbindelse med istandsættelsen af Marienlyst Slot. Museerne har tilsvarende varetaget de arkivalske undersøgelser i forbindelse med de arkæologiske udgravninger. Endvidere har museerne forestået udarbejdelsen af publikationen »100 år med glas« for det jubilerende glarmesterfirma J. Jensen & Søn.

Man kunne tilsvarende forstille sig, at museerne arrangerede kulturhistoriske kurser som led i at uddanne de lokale butikshandlere og deres personale til at modtage turister. Tilsvarende med hensyn til »Kend din kommune«, som museerne engang har foreslået som kommunalt kursusprogram.

Det frivillige museum bygger på det forhold, at museerne har rig tradition for folkelig opbakning og engagement. Den lokale forankring er et centralt og væsentligt element i den museale virksomhed, idet museerne har brug for den viden og identitet, som lokalsamfundet rummer. Samspelet mellem museum og brugere vil utvivlsomt udvikles markant i de kommende år. Man må forestille sig en voksende gruppe engagerede frivillige medarbejdere tilknyttet museerne som medspillere og aktører i en række forskellige museale opgaver såsom registrering, dokumentation, genstands- og arkivaliepleje, undersøgelsesvirksomhed, udstillingsarbejde, servicering, guidning, formidling, inter- og intranetservice, arrangementer og events, ambassadører, fondepleje m.v. Museerne har en lang række samarbejdspartnere, og indgår i arrangementer og projekter i lokalområdet. Endvidere deltager museerne i mange forskellige tværkulturelle arrangementer, der ikke nødvendigvis har med museernes traditionelle emneområder at gøre. Alt dette vil fordrer en koordinering, kvalitetsstyring, opfølgning, udvikling og servicering, som på sin side fordrer en organisation af fastansat personale i en tværgående afdeling.

Museernes organisation

I forbindelse med implementeringen af perspektivplanen »En fremtid for vor fortid« er der blevet udarbejdet en detaljeret organisationsplan for museerne i nutid og fremtid på baggrund af blandt andet medarbejdersamtaler. Det fremgår heraf, at Helsingør byhistoriske Arkiv, Egnshistorisk Arkiv på Flynderupgaard Museum og Værftsmuseet ved Helsingør Bymuseum ved årsskiftet 2009/2010 er blevet sammenlagt under betegnelsen Lokalhistorisk Arkiv med museumsinspektør Lars Bjørn Madsen som ansvarshavende. Fritaget for arkivregistreringsarbejdet har museumsforvalter Ågot Bryde Andersen ved årsskiftet 2009/2010 fået overdraget museernes PR-marketing som arbejds- og ansvarsområde. En række nye og ændrede medarbejderkompetancer vil i løbet af 2010 blive implementeret i organisationen. Museernes formidlingsvirksomhed vil blive ressort under respektive museumsinspektører, idet den bestående halve formidlerstilling vil blive konverteret til en tilsvarende såkaldt »kapitel 8 stilling«. Den omfatter en kommunal forpligtelse, som vil kunne opfyldes ved en opnormering på en halv stilling, 18 ½ time.

Værftsmuseet

Et nyt og afgørende element i den museale struktur og organisation vil være etableringen af Værftsmuseet. I første omgang drejer det sig om klargøring og indretning af de tildelte rum i bygning 10, istandsættelse af historisk inventar, overflytning af samlingerne fra Strandgade 46, etablering af den værftshistoriske udstilling og studiefaciliteter.

Rejst midt imellem slot og by blev det storladne værftsanlæg med beddingsløbene, de store kraner, de rygende skorstene og imponerende værkstedsbygninger en markant manifestation af de nye tider i Helsingør. Værftet fik fra første færd stor betydning for Helsingør, dens næringsliv og folketal. Op- og nedgangstider for værftet blev op- og nedgangstider for byen. Værftet har således været som et termometer

på Helsingørs udvikling. Hvad der var godt for værftet var godt for byen. Dette var i hele værftstiden en »lex helsingorensis«.

En væsentlig del af Helsingørs nyere historie og identitet er således indeholdt i historien om værftet, der udviklede sig til en by i byen med sit eget liv og kultur. Intenst og komplekst har samspillet i øvrigt været mellem værft og by, hvor det fælles omdrejningspunkt i værft-by-relationen har været værftsfløjten, der ikke alene fra første pift styrede arbejdspladsen, men i nok så høj grad også livet i byen, der således helt og holdent indrettede sig på værftsrytmen. I hen ved 100 år har fløjten lydt over værft og by, morgen, middag og aften med værftsporten som det malende skel i en kontrolleret livgivende menneske- og pengestrøm.

I 1983 lakkede det mod enden. Ordrebogen var tom. Byggebeddingerne lå tomme og kranerne stod uvirksomme, da nybygning nr. 429 som den sidste sejlede ud fra værftet i 1983. Tilbage stod et ihærdigt folkeligt forsøg på at rejse et nyt værft - Skibsværftet Helsingør - der også er blevet betegnet som historien om en drøm. En larmende stilhed lagde sig over værft og by, da værftsfløjten blev tavs.

Det er nu mere end 26 år siden, at Helsingør Værft lukkede, og sidste akt i værftstiden udspillede. Arven fra værftstiden spiller fortsat

en betydelig rolle i byens liv, om end det bliver med en stedse kortere tidshorizont. Om ganske få år vil værftet og dets mennesker således være en historisk foreteelse i den kollektive hukommelse, indeholdt i det kommende Værftmuseum, som vil være en afdeling af Helsingør Kommunes Museer med en daglig leder tilknyttet fra omkring årsskiftet 2010/11.

Værftmuseet vil være første etape i etablering af en selvstændig museumsafdeling fokuseret på de nye tider (perioden 1850-1950) i Helsingør. Det vil være »Værft-By-Museet«s formål gennem indsamling, dokumentation, bevaring, forskning og formidling i værft-by-relationen at udvikle og fastholde lokalsamfundets historiske identitet. Det er i den sammenhæng afgørende nødvendigt, at værftstiden fastholdes i den kollektive bevidsthed. Værftmuseet skal være en del af lokalsamfundets hukommelse - en viden- og identitetsbank - for mennesker i stadig bevægelse og udvikling.

Gennem en oplevelsesbetonet og brugerrelateret museal virksomhed, skal værftmuseet søge at bibringe alle brugere og interesserede en større og bredere forståelse for de forudsætninger og behov, der har rådet i samspillet mellem værft og by, og dermed også give bedre mulighed for at forstå den historiske udvikling sammenfattet i begrebet »de nye tider«, og derigennem en bedre mulighed for at præge fremtiden.

Besøgsstatistik 2009

Opgørelsen for året 2009 viser, at Helsingør Kommunes Museer inklusive Frilandskulturcentret på Flynderupgaard og Sundtoldsmuseet i Skibsklarerergaarden har haft 21.157 besøgende mod 17.619 i 2008. En stigning på 3.538 besøgende eller 20,1 procent. Besøgstallet har i 2009 været 4.263 på Bymuseet, 4.437 på Skibsklarerergaarden, 9.671 på Flynderupgård Museet og 2.786 på Frilandskulturcentret. Hver femte museumsbesøgende har tilhørt gruppen børn og unge. Et fald vil kunne forventes i 2010, hvor de økonomiske ressourcer er blevet reduceret.

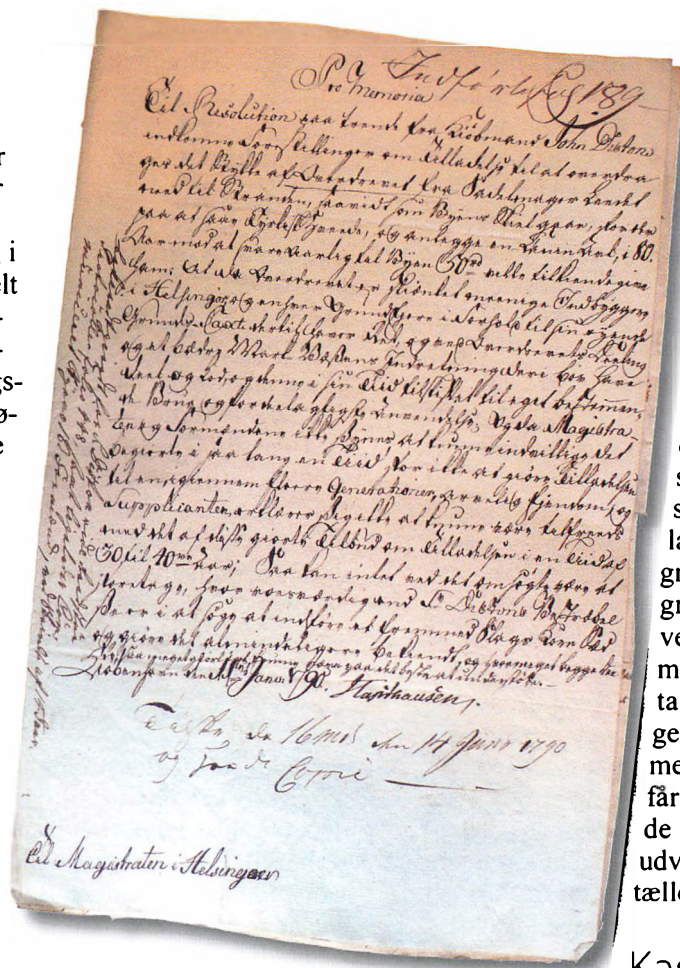
Helsingør Byhistoriske Arkiv

af Lars Bjørn Madsen

Ind imellem føler man, at tiden står stille, helt stille. Man befinder sig i en tidslomme, helt upåvirket af nutidens nærmest sygelige forandringsmani. Udenfor høres den konstante larm fra biler og maskiner, men larmen mindskes efterhånden som man bevæger sig længere og længere ind i tidslommens mørke, der lidt efter lidt afløses af gryet. Tidslommen kalder på refleksion, erindring, ro og åndelig vedkvægelse, det vi alle i grunden higer efter.

Arkiverne giver os muligheden for at flygte, i hvert fald for en stund, fra nutidens hektiske cyberspaceverden. Selv om også arkivinstitutionerne mere eller mindre frivilligt søger mod den strømlinede, arkitekttegnede verden af stilfuldt, lysmalet byggeri og interiør, så er arkivalierne, trods deres varighedsgaranterede emballering i standardiserede syrefri kasser med strekkodemærkede påklisterede etiketter, stadig

de gode gamle. De er belagt med op mod århundreders støv, der kræver flittig brug af håndvasken efter endt søgning. Den velkendte arkivaliesandwich med arkivknudebundet snor gemmer sig fremdeles i æskerne, og historien åbenbarer sig i sirlig nedskreven form i lagene af papirer. Stratifigrien afslører Danmarks gryende industrisamfund ved papirfabrikkens vandmærke, og nåle fra 1700-tallets håndværksnålemagere holder i ny og næ sammen på bilagene. Tankerne får i sandhed frit spil, inden de skal samles om det, de udvalgte arkivalier skal fortælle.

Kassation af tingbøgerne

I september 2009 blev Tinglysningssagen i Hobro samlingssted for tinglysningssager for hele landet. Man havde nemlig samtidig med domstolsreformen besluttet en digitalisering og automatisering af tinglysningen, hvilket fik den nødvendige konsekvens, at tinglysningen måtte centraliseres. Det er en ændring, der stadig kri-

tiseres fra mange sider, og for lokalarkiverne er ordningen nærmest en katastrofe. De gode gamle tingbøger (før 1927 realregistre til skøde- og panteprotokollerne), der nu er blevet digitalfotograferet til formålet, skal nemlig efter beslutning af Rigsarkivet sendes til destruktion. Dette resulterede i en henvendelse til os fra Retten i Helsingør, hvor en kassation af de solide læderindbundne tingbøger ligefrem var at betragte som et følelsesmæssigt problem for de medarbejdere, der i årevis omhyggeligt havde ført disse. Det var en ubærlig tanke for medarbejderne, at deres arbejdsplads endog selv skulle sørge for transport af tingbøgerne direkte til forbrændingen. Om vi på museerne dog ikke kunne medvirke til en omstødelse af dødsdommen over dette uvurderlige originalmateriale. Stjæle tingbøgerne kunne vi jo ikke som den hæderlige institution vi er, og vore og mange andre lokalhistoriske arkivers gode argumentationer for bevaring af tingbøgerne ved overtagelse af disse holdt ikke i forhold til arkivlovens ubøjelige paragraf 12, der fastslår at statslige myndigheder kun kan aflevere deres arkivalier til Rigsarkivet (og åbenbart også til forbrændingen!!). Formanden for arkiver i Vejle Amt, Karsten Bjerreskov, beklagede på lokalarkivernes vegne beslutningen, der jo har betydet, at de mange kulturarvsinteresserede brugere af tingbøgerne ikke længere kunne tjenes tilfredsstillende. Ganske vist kan enhver nu drage til hovedstaden og angivelig benytte sig af Rigsarkivets digitale kopier, men det er jo ikke altid ligetil for vore mange ældre brugere i ubehagelig afstand fra bekvem transport. Vi forsøgte i efteråret i samarbejde med lokalarkivet i Hørsholm at klage vor nød til Rigsarkivet, men selv med vor gamle lokalarkivformand Asbjørn Hellums nyvundne plads i spidsen for de statslige arkiver, var der ingen barmhjertighed at spore i det høflige svar vi modtog. Man kan så undre sig over arkivlovens argumentation, idet denne skal sikre en hensigtsmæssig og økonomisk forsvarlig gennemførelse af bevaringen af den del af den danske kulturarv, der består i de statslige myndigheders arkivalier, og det er jo netop det, der ville ske, hvis lokalarkiv-

verne fik overdraget papiroriginalerne i stedet for at de sendes til destruktion. At arkivloven samtidig, og forsåvidt rimeligt nok skal sikre, at statens adkomst til sine arkivalier ikke kan betvivles, burde ikke blive anfægtet af en formel overdragelse af tingbøgerne til lokalarkiverne, og da slet ikke af et statsanerkendt museumsdrevet arkiv som vort. Loven burde i sandhed prioritere sikringen og tilgængeligheden af vor kulturarv langt højere, og som fremført af vore kolleger, må Kulturarvsstyrelsen påse at dette sker hurtigst muligt.

En trøst – og vel ikke helt så ringe endda – er vort eget arkivs digitale indtastning af Landsarkivets ældre realregistre til skøde- og panteprotokollerne, der for ejendommene i Helsingør gamle købstadskommune (nærmere omtalt i sidste årsberetning) er afsluttet i det forgangne år og snart skal påbegyndes for Tikøb gamle sognekommunes vedkommende ved Kjeld Damgaard. Arbejdet, der er foretaget af arkivleder Lars Bjørn Madsen og volontør Jonna Gustafsson, har vakt stor opmærksomhed i andre arkiver, da det angiveligt er første gang disse realregistre er blevet omdannet til et så alsidigt og suverænt arbejdsredskab for såvel slægtsforskere som faghistorikere.

Skal vi være stadsarkiv?

Arkivloven hjemler mulighed for, at kommunerne selv kan oprette arkiver og dermed undgå den administrativt krævende og ganske beko-stelige affære at skulle pligtaflevere deres arkivalier til Statens Arkiver. Betingelsen for oprettelsen af sådanne kommune- eller stadsarkiver – blandt fagfolk kaldet §7-arkiver – er at arkivalierne bevares og håndteres på samme måde som i Statens Arkiver. Således er kommunearkivet forpligtet til at stille arkivalierne til rådighed for borgere og myndigheder, herunder til forskningsformål, og man skal kunne give brugerne den nødvendige vejledning i benyttelsen af arkivalierne i dertil egnede lokaler. Altså en service, der skal være fuldt på højde med den, de lokalhistoriske arkiver yder deres brugere. Oprettelsen af et kommunearkiv er en byråds-

beslutning, der normalt tages af rent praktiske og administrative grunde og ikke ud fra et kulturhistorisk synspunkt. Således er kommunens eventuelle beslutning om oprettelsen af et kommunearkiv ikke nødvendigvis afhængig af det lokalhistoriske arkivs interesser. Man har flere eksempler på, at det lokalhistoriske arkiv og kommunearkivet er to forskellige institutioner, der dog oftest arbejder tæt sammen, som eksempelvis i Randers, hvor det lokalhistoriske arkivs leder fungerer som historisk konsulent for kommunearkivet i forbindelse med bevaring og kassation.

I Helsingør Byhistoriske Arkiv har vi ad flere omgange måttet pligtaflevere de kommunalt skabte arkivalier, som vi i tidens løb har modtaget fra de forskellige kommunale forvaltninger. Det har jo været naturligt for forvaltningernes personale at ringe til os, når de under oprydning i et skab eller på toppen af en reol har fundet

nogle »gamle protokoller, som må være lige noget for museet«. De kender os og vi kender dem! Forankringen i lokalsamfundet er jo det lokalhistoriske arkivs styrke. Mange af de arkivalier, vi har måttet aflevere, har vi nærmest daglig benyttet i vor betjening af borgerne, så det har ikke just været med største fornøjelse, at vi har måttet afskrive disse af vore registraturer – selv om vi har digitalfotograferet de vigtigste protokoller. Derfor har vi da også tit og ofte drøftet de eventuelle fordele ved at blive omdannet til et egentligt kommunearkiv, så vi ikke alene slipper for at aflevere det vi får ind, men at vi i princippet også kan kræve »tyvekosterne« tilbage, i hvert fald hvad angår kommunalt skabte arkivalier fra tiden efter 1868. Træerne gror altså ikke så højt ind i himlen, at vi som kommunearkiv kan tømme Landsarkivet for alle de rare sager, og det er jo rimeligt nok, hvis Landsarkiverne fortsat skal have deres fulde berettigelse, hvad de naturligvis skal.

I 2009 ansatte kommunens centralforvaltning en arkivprojektleder, der fik til opgave at undersøge de overordnede retningslinier for arkivering i kommunen med henblik på en mere rationel styring, ikke mindst håndtering af IT-arkivalierne og eventuel oprettelse af et §7-arkiv. »Ved at blive bedre til at indsamle og registrere vore arkivalier, fysiske som elektroniske, kan man give det administrative personale i kommunen et langt større overblik. Dette vil både betyde, at vi kan gøre arbejdsgangene i forbindelse med brug af arkivalier hurtigere for os selv, ligesom vi selvfølgelig også vil blive hurtigere til at servicere de borgere, der søger om aktindsigt og lignende«, udtaler arkivprojektlederen, Nina Kragesteen, og tilføjer, at fordelene også ligger i »mulighederne for at registrere på samme måde - i samme system - som Jer i de lokalhistoriske arkiv, så vi kan se, og henvise borgere til hinandens arkivalier«.

På sympatisk initiativ af arkivprojektlederen, har vi i efteråret 2009 indledt et forsigtigt samarbejde med kommunens centralforvaltning om at undersøge, på hvilken måde vort arkiv kan inddrages i arbejdet og fremtidig virke som historisk konsulent for kommunen i tilfælde af

oprettelsen af nævnte §7-arkiv. Dette kunne resultere i et formaliseret samarbejde mellem Helsingør Byhistoriske Arkiv og kommunen, med reference til kommunaldirektøren og stadfæstet i en egentlig arkivinstruks for Helsingør Kommune, hvori der samtidig tages højde for medfinansiering af Helsingør Byhistoriske Arkivs virke. En forlovelse fører som bekendt ofte til et bryllup, og en total sammenlægning af kommunearkivet og det lokalhistoriske arkiv i »Helsingør Stadsarkiv« kunne da også blive det næste skridt. Ikke mindst, hvis man holder af centraliseringstanken.

Arkivregistreringssystemerne

Helsingør Byhistoriske Arkiv har i lighed med de fleste andre arkiver i SLA (Sammenslutningen af Lokalarkiver) og den i 2006 oprettede ODA (organisationen danske arkiver) officielt benyttet det af SLA i sin tid udarbejdede program Arkibas som det overordnede registreringssystem, da et sådant giver en ensartet registrering og en optimal mulighed for en web-baseret søgning til brug for alle på Internettet; i dette tilfælde realiseret i det fælles søgesystem Danpa (Danmarks Nationale Privatarkiv-

database), der i princippet er lokalarkivernes svar på Daisy (Dansk Arkivalieinformations-system), udviklet af Statens Arkiver. Problemet med Arkibas har været dets ringe brugervenlighed i den tid det var dos-baseret, hvilket stadig er aktuelt for de arkiver, der som vort endnu ikke er gået over til Arkibas 4 og, ligeledes som vort, er afhængige af volontører i registreringsarbejdet. Vi udviklede derfor et nyt registreringssystem baseret på programmet FileMaker Pro, som er omtalt i tidligere årsberetninger. Det var nemt at udvikle til netop de registreringsbehov vi har, og det er frem for alt let at betjene for vore medarbejdere, der løbende består af praktikanter, personer i job med løntilskud og personer i arbejdsprøvning, samt ikke mindst vore volontører, der ofte hellere vil arbejde hjemme, hvilket programmet også giver mulighed for. Da det Windows-baserede og ganske lovende Arkibas 4 blev udviklet, varede det en rum tid inden børnesygdommene var nogenlunde kureret, hvorfor vi besluttede – i hvert fald indtil videre - at fortsætte med brugen af vort eget system.

ODA har for nylig lavet en ganske interessant empirisk undersøgelse af de forskellige arkivregistreringssystemer i Danmark med henblik

Takket være volontørerne Jonna Gustafsson Nielsen og Torben Bill-Jessen har vi fået styr på vor omfattende samling af indrammede fotografier, der for størstedelen er registreret som museumsgenstande i tidernes morgen og derfor ikke må tages ud af rammerne. Efter registrering af hvert af de indrammede fotografier i vor database, er de lagt forsigtigt i arkivkasser af passende størrelser. Nu står den før så rodede og uoverskuelige samling af støvede, skrammede rammer nydelig og let tilgængelig på reolen, som ses til venstre. Arkivmedarbejder Bendt Petersen, der kender stort set alle vore 100.000 fotografier, kan roligt glæde sig over vort nys velordnede fotoarkiv. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

på at finde ud af, hvilke behov arkiverne har for et system, der i videst muligt omfang opfylder alle krav, såvel internt som eksternt. Undersøgelsen har utvivlsomt sin baggrund i et ønske fra de ODA-tilknyttede arkiver om at finde et fornuftigt alternativ til SLA's Arkibas. Og der findes vitterlig alternative muligheder, som flere arkiver ifølge undersøgelsen har benyttet sig af. For vort museumsdrevne arkivs vedkommende har det længe været interessant at skele til det af Kulturarvsstyrelsen udarbejdede registreringssystem »Regin«, der ikke alene håndterer genstande, men også eksempelvis arkivfonde. Regin kunne være et fornuftigt alternativ til Arkibas 4, den dag det er blevet fuldt implementeret ved vore museer, og det kunne med stor fordel bruges sideløbende med de for vort arkiv særegne registreringer, hvortil vi fortsat vil benytte FileMaker.

I 2009 påbegyndte vi med eksternt hjælp en forbedring af vort FileMaker registreringssystem for dels at forenke vore særregistraturer, og ikke mindst for at give vore almene registraturer (ex-

Der bliver arbejdet flittigt i alle arkivmagasinets hjørner og kroge. Intet overlades til tilfældighedernes spil. Her er det vor medarbejder, Peter Uldum, der er i gang som arkivrotte. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

indkomstjournaler og arkivfonde) en fast feltbeskrivelse (sikring af muligheden for konvertering til et andet system, som f.eks. Regin, og udnyttelse af en fælles søgeportal). Foreløbig er vort system lagt på kommunens server, således at vore registraturer i princippet kan benyttes af alle, der har adgang til kommunens Intranet.

Takket være vore volontører

2009 har været endnu et godt år for Helsingør Byhistoriske Arkiv trods den økonomiske krise. I beklagelig erkendelse af, at vi selv må ud og skaffe penge til vort daglige arbejde og dermed gøre arkivet til en delvis indtægtsdækket virksomhed i god overensstemmelse med museumschefens nye begreb »det anvendte

museum«, har vi lykkeligvis fået en ganske tyk »ordrebog«, primært ved opgaver for andre forvaltninger i kommunen. Eksempelvis har vi i foråret lavet en arkivalisk undersøgelse for kommunens park- og vejsektion med henblik på at sikre en historisk korrekt restaurering og genopstilling af de gamle milepæle, der står på kommunens område.

I sommeren 2009 gennemførte vi en gennemgribende arkivalisk og bygningsarkæologisk undersøgelse af taget på Marienlyst Slot med henblik på en kultur- og arkitekturhistorisk forsvarlig restaurering af den svampeskadede bygning. Senere på året suppleredes arbejdet med en undersøgelse af den murede adgangsbro til Marienlyst for at få klarlagt, hvor meget af denne, der stammede fra Jardins tid.

Også Marienlysts parterrehave har på initiativ af stadsgartneren været genstand for vore arkivaliske undersøgelser. Således har vi udarbejdet en rapport om de i haven i sin tid opstillede bænke og er i færd med at undersøge, hvilke roser, der har været plantet i parterrehavens bede, eller i hvert fald planlagt fra gartner G.N. Brandts side i 1920'erne.

Ligeledes har vi tilvejebragt det arkivaliske belæg for kommunens park- og vejsektions prisværdige og dristige forsøg på at genskabe det senmiddelalderlige Gl. Færgestrædes omlagte belægning med pigsten og en åben rende i midten af strædet, ligesom vi har skaffet oplysninger om den brolægning, den østlige ende af Strandgade var forsynet med til op i 1940'erne.

Også privatpersoner og virksomheder har skæppet lidt i kassen ved fortsatte bestillinger af fotografier og andet illustrationsmateriale fra vore righoldige samlinger. At der er brug for vort arkiv, viser også de mange daglige henvendelser til arkivet via telefon og e-mail, ligesom

Fascinerende er det, når man i Rigsarkivet finder kleinsmedens regninger for de beslag, der i århundreder har holdt taget på Marienlyst sammen.

Fotografi: Jens Gustav Kristensen.

vore lokalaviser Nordsjælland og Helsingør Dagblad trækker flittigt på vor »videnbank«. At vi på arkivet driver en ganske god virksomhed skyldes ikke mindst vore gode medarbejdere, heriblandt vore trofaste og helt uundværlige volontører. Jeg vil vove den påstand, at Helsingør Byhistoriske Arkiv er et ualmindelig smukt eksempel på den store værdi, amatører/volontører har for de professionelles arbejde. Vore volontørers arbejde kan i hvert fald ikke påskønnes nok og rigeligt. Der skal derfor endnu engang lyde en tak for et arbejdsrigt år 2009 til vore trofaste volontører Jonna Gustafsson, Ebbe Nielsen, Ole Bjørn Rasmussen, Kjeld Damgaard og Torben Bill-Jessen, der alle sidder og knokler med affotograferinger af arkivalier, registraturer og renskrivninger til gavn og glæde for arkivet og vore mange brugere.

Flynderupgård

Året 2009 - set i bakspejlet

af Anne Majken Snerup Rud

Der er flere gode ting, vi vil huske 2009 for. En af de mest synlige er facaderenoveringen af hovedbygningen, som nu står som ny. Da hovedbygningen stod færdig, så sidelængerne om muligt værre ud end før. Det lykkedes Teknisk Forvaltnings Bygningssektions mand Frank Livgård at trylle lidt, så længerne også kunne få en ansigtsløftning - på de sider, der vender ind mod gårdspladsen. Bagsiderne må vente til en anden gang. Alligevel er vi, og ikke mindst vore gæster, strålende glade for de »nye« omgivelser.

Knapt så spektakulært, men mindst lige så vigtigt, var det omfangsdræn, Bjarne Johansen fra Bygningssektionen fik lagt om spisehuset, som siden har været forskånet for vand i kælderen. Det sætter ikke mindst levnedsmiddelmyndighederne pris på.

Det tredje bygningsmæssige tiltag, vi vil huske året for, er den længe ønskede handicaplift, der nu giver dårligt gående mulighed for at komme ind på museet. Den er blevet flittigt brugt fra dag ét.

Liv og glade dage

Når man lader tankerne glide tilbage til årets begivenheder, hører venneforeningens aktiviteter i vinter-, sommer- og efterårsferie altid til de gode minder. Det er så dejligt, at så mange

Sådan så Flynderupgårds hovedbygning ud i slutningen af 2008 (herover). Og så flot fremstod den, da vi indviede de »nye« omgivelser. Fotografi: Carsten Møller.

Der er fuldt hus i vinterferieværkstedet, hvor børn blandt andet kunne lave fuglekasser. Fotografi: Carsten Møller.

Herunder: Hyttefadets bevaringsstand diskuteres. Fotografi: Inger Olsen.

på frivillig basis stiller op, så børnene og deres voksne kan få nogle fine oplevelser og samtidig blive lidt klogere på, hvordan tingene gik for sig før i tiden.

De såkaldt »Tre raske dage« i juni måned står også klart i erindringen. Den 5., 6. og 7. juni holdt vi Grundlovsfest, Børnekoncert med Sigurd Barret og Alsang. I alt var der 1600 glade gæster og 40 meget trætte frivillige fra henholdsvis Espergærde Idrætsforening og Flynderupgårds Venner samt alle ansatte. Bortset fra, at vi aldrig igen skal holde så store arrangementer tre dage i træk, er der næppe tvivl om, at Børnekoncert og Alsang, lige som Grundlovsfesten længe har været det, er blevet faste traditioner på Flynderupgård. I alle tilfælde så længe Lillian Mathiesen vil stå for det kunstneriske indhold og sponsorer og Helsingør Kommune vil holde hånden under de økonomisk set risikable musikalske arrangementer.

Lapper, sære knolde og julelege

Årets særudstillinger hører selvfølgelig også til det, man husker, når man tænker tilbage. Årets første særudstilling var plancheudstillingen om Tikøb Kommune før den forrige kommunalreform, der i 1970 sammenlagde Tikøb Kommune og Helsingør til den nuværende Hel-

singør Kommune. Som vanligt var det lokalhistorikeren Kjeld Damgaard, der havde lavet den meget grundige udstilling, der fyldte stueetagen.

Sommerudstillingen hed »Lap på Lap« og bestod af patchworkarbejder udført af sammenslutningen »Kronborg Quilterne«. Medlemmerne indleverede det, de kunne tænke sig at få udstillet og vi valgte så det ud, der var plads til og som klædte hinanden. Der er ingen gammel dansk tradition for patchwork, så hvorfor beskæftiger et lokalhistorisk museum sig med det? Det gør vi, fordi vi også tager os af nutidige fænomener, der findes i vores lokalsamfund. Og patchwork er en af de nutidige fritidsbeskæftigelser, der understreger, at vores fritid trods alt er blevet rigeligere i de senere generationer.

Frilandskulturcentret er en fascinerende tidslomme i vor kommune. Her høstes der med den gamle Ferguson spændt for selvbinderen. Fotografi: Carsten Møller.

Medlemmer af »Kronborg Quilterne« skiftedes til hver søndag at være på museet for at demonstrere de forskellige teknikker og svare på spørgsmål. Det var meget populært og udstillingen var meget velbesøgt.

Da vi nærmede os efteråret, blev det tid for en udstilling, der tog udgangspunkt i noget så basalt i dansk hverdagskultur som kartofflen, dens brug og historie. »Den sære lille knold« var en vandredstilling fra Dansk Landbrugsmuseum med flotte, store farvebannere og fine modeller af diverse kartoffelredskaber, som vi selv supplerede med egne genstande. Mod forventning var der ikke den store tilstrømning til den udstilling. Men de, der kom – bl.a. fordi de troede, at der stadig var patchwork – brugte til gengæld

meget lang tid på at se den.

Året sluttede med en julestue med pluk fra julens lange historie. Sædvanen tro kom der mange skoleklasser og institutioner til udstillingen, de tilhørende aktiviteter, opgaver og julelege.

Det sure, det søde og det helt nødvendige

Når man kigger i bakspejlet, overser man heldigvis de fleste af de dage og uger, man brugte på ting, der ikke blev til noget – som f.eks. en parkeringsplads (!) - og den tid, der er brugt på opgaver, der ligger meget langt fra ens kernevirkksomhed – bl.a. slåskampe med det elektroniske arkiveringssystem Acadre, afmagten over at skulle udfærdige ansættelsesblanketter, lønindstillinger og lignende uden at have forstand på de dele.

Til gengæld lyser de dage, man har brugt på at

En kold vinteraften mødtes medlemmer af Dragtpuljen (samarbejdsorgan for museer, der arbejder med beklædning og tekstiler) på det kongelige teaters lille museum for kostumer. Fotografi: Anne Majken Snerup Rud.

blive klogere eller blive inspireret på de museumsfaglige områder, op. Ved puljemøder og seminarer mødes museumsfolk fra hele landet og erfaringer og ny viden bliver delt. I 2009 var der især fokus på digitalisering af mange områder af museumsarbejdet. Ikke mindst er der, eller kommer der lige straks, rigtig mange spændende ting, der – hvis økonomien rækker – kan gøre formidlingen mere spændende for nogle af de grupper, der i dag finder museer støvede og kedelige.

Jeg håber, at Helsingør Kommunes Museer i de kommende år vil komme med i rækken af museer, der går forrest i brugen af ny teknologi, måske ikke mindst i forbindelse med det kommende værftsmuseum.

Dagligdagen med registrering, museumsdrift, modtagelse af gæster, besvarelse af forespørgsler, omvisninger, historisk spisehus og hele landbrugsdriften påkalder sig ikke umiddelbart den store opmærksomhed set i bakspejlet. Men det er jo det nødvendige grundlag for hele virksomheden. Hvert område har sine gode og sine

dårlige dage. Sådan må det jo være, når der ikke er ret mange rutineopgaver, men til stadighed daglige udfordringer med at få det hele til at gå op i en højere enhed.

På vej - snart med nyt seletøj

»Den, der ager med stude, kommer også frem«, siger den gamle talemåde. Det har Frilandskulturcentrets korte historie da også bevist. Ind imellem har vi i årenes løb dog godt kunnet ønske os et raskt firspand, så de planer, der i 1995/96 blev lagt for Flynderupgårdområdet, kan føres ud i livet lidt hurtigere.

Planer, der senere viste sig at passe som hånd i handske til Helsingør Kommunes visionsplan fra 2007, og tillige vil gøre Flynderupgård til et vægtigt indslag i den forhåbentlig snart kommende Nationalpark.

Planen for Flynderupgård indebærer bl.a., at hele området fremstår som et mini-frilandsmuseum eller en slags tidslomme, hvor gæsterne, foruden at besøge museet, kan vandre rundt og opleve de mange forskellige tilbud Flynderupgård har. F.eks. gamle bevaringsværdige hus-

Der er gang i »Folkestuens« køkken. Fotografi: Carsten Møller.

dyrracer, urte- og prydhave, smukke skulpturer, autentiske bygninger, gamle redskaber, stien til det lille anlæg ved skovbrynet og selvfølgelig »Folkestuen«.

Der kom ikke noget firspand i 2009, men konturerne af et tospand viste sig ved budgetforliget i oktober 2009, hvor ideen om at skabe et »madens kulturhus« på Flynderupgård blev fremmet og der blev bevilliget 100.000 kr. i 2010 til udarbejdelse af et forprojekt samt åbnet mulighed for midler til gennemførelse af byggeriet i 2011 og 2012.

Flynderupgårds spisehus »Folkestuen«, der under konceptet »smag på historien« arbejder med at formidle kendskab til dansk madkultur, er - endnu - helt unikt i Danmark. Det er i løbet af 10 år blevet så populært, at de nuværende lokaler er alt for små. Der må gentagne gange siges nej til grupper og arrangementer. Den stadig stigende publikumsinteresse for madkultur og »mormomad« gør, at den oprindelige ide om at have et demonstrations- og kur-

suskøkken er mere og mere påtrængende. Det tillader de nuværende pladsforhold imidlertid ikke, når levnedsmiddel-myndighedernes krav skal overholdes.

Ved at flytte »Folkestuen« til den gamle gård på Flynderupgård vil det hele gå op i en højere enhed. Her vil være mulighed for at opretholde den nuværende daglige servering. Stilen fra det nuværende spisehus med hjemlige og forskelligartede rum skal selvfølgelig bibeholdes. Da publikumsarealer samt køkken- og opbevaringsfaciliteter i den gamle gård vil blive væ-

For at fejre budgetforliget, de nyrenoverede bygninger, kartoffelhøsten og åbningen af kartoffeludstillingen holdt vi et mægtigt kartoffelgilde. For en gangs skyld skulle »Folkestuen« ikke holde sig inden for de stramme historisk korrekte rammer. De havde i den grad sluppet den gastronomiske fantasi løs og gav syv bud på, hvordan kartofler også kan tilberedes.

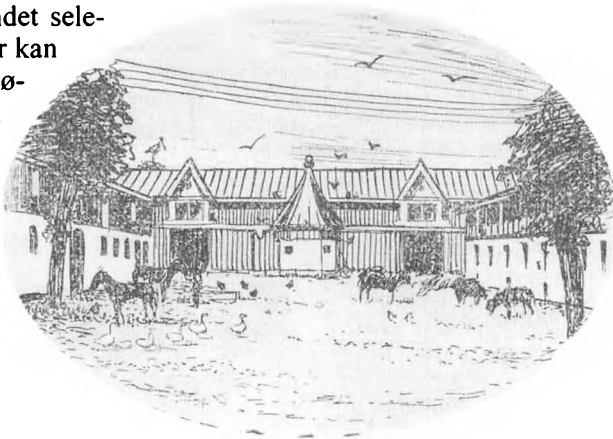
Det var spændende og kan give et fingerpeg om, hvad man kan komme til at opleve i det kommende »Madkulturens Hus«. Fotografi: Lars Johannesen

sentligt forøget, vil der være basis for at kunne modtage større grupper, der i dag må siges nej til. Det vil også give mulighed for at kunne udbyde arrangementer til f.eks. Politiken Plus og lignende.

Det mest spændende ved flytningen er imidlertid, at den vil give mulighed for at udvide aktiviteterne med bl.a. demonstrationer, madforedrag og kogekurser. Herved kan spisehuset blive et egentligt nordsjællandsk »madens kulturhus«, hvor f.eks. kendte kokke, gastronomer m.v. kan indbydes til at arbejde med f.eks. Flynderupgårds råvarer. Et aktiv som ellers ikke findes i Nordsjælland. Det glæder vi os til at komme i gang med, og vi er - på baggrund af budgetforliget - ved at finde

noget andet selektøj frem, der kan holde det højere tempo, det hele snart skal gå i.

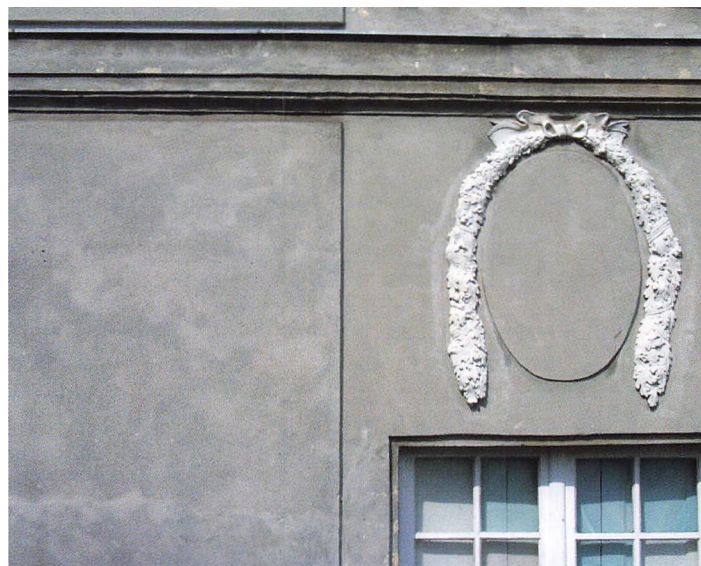
Marienlyst Slot

-gaven som ingen ville ha'

af Mona Faye

Det er næsten grotesk at tænke på, at i den periode, som Marienlyst Slot har været lukket for offentligheden, har det ikke skortet på presse-dækning. Det har nemlig været et turbulent år for Slottet. Det har ikke vidst, om det var købt eller solgt - eller sågar, om det skulle foræres væk. Fra et år med så megen turbulens, kan det være uendeligt vanskeligt at beslutte, hvad der skal skrives, og hvad der ikke skal skrives. Jeg kunne faktisk fylde rigtig mange sider med forskellige gætterier om Slottets fremtid, men jeg skal her koncentrere mig om et kort resumé af årets gang.

En af de sidste dage i året 2009 kunne man i Helsingør Dagblad læse denne overskrift: »Gaven, som ingen ville ha'«. På et byrådsmøde midt på året blev det med let ironi foreslået, at Slottet var en oplagt dåbsgave til prins Joachims lille nyfødte dreng. Dette forslag blev dog ikke ført ud i livet, men det gjorde derimod forslaget om at rette en henvendelse til Slots- og Ejendomsstyrelsen for at høre om, hvorvidt de var villige til at betale restaureringen, som var anslået til 60 millioner kroner - og dermed overtage Marienlyst Slot og de økonomiske forpligtigelser, der måtte komme i fremtiden. Efter nogle måneders overvejelser fik Helsingør Kommune den 26. oktober 2009 besked om, at »Slots- og Ejendomsstyrelsen på det foreliggende grundlag ikke ser sig i stand til at overtage ejerskabet af Marienlyst Slot«. Begrundelsen herfor var forskellige forhold, blandt andet vedrørende forpligtigelsen til vedligeholdelse af fredet ejendom, investeringsbehov for afhjælpning af skader i konstruktion og opgradering af Slottet til fremtidig anvendelse.

I skrivende stund er Slottet stadig under restaurering og derfor pakket ind i byggestilladser. Der arbejdes ihærdigt med at fjerne indtrængende fugt, ligesom der er gjort forsøg på at få bugt med den ægte hussvamp, der har invaderet Slottet. Om arbejdet i løbet af året fortæller ingeniør Bo Christiansen: »Når vi som rådgivere arbejder med restaurering af en fredet bygning, er det altid med stor ærbødighed og ydmyghed, man nærmer sig opgaven. Det, som for Marienlyst Slot fra starten af, syntes at være en urørlig helhed, bærende på arkitekt Jardins geniale tanker om en lystslot for kongen, viste sig hurtigt at være et hus, som gemmer på mange ombygninger og forandringer. De mest åbenlyse er elektricitet og toiletter, men det skulle vise sig, at også andre forhold er ændret meget igennem tiderne. Efter en utrolig spændende udredning igennem arkivstudier er det lykkedes museumsinspektør Lars Bjørn Madsen fra Helsingør Bymuseum at påvise, at den

nuværende tagkonstruktion ikke er original, ligesom balustraden omkring taget heller ikke er original. Disse informationer er skaffet frem på trods af, at alle originale bygningstegninger fra opførelsen omkring 1760 er væk. Dem savner vi godt nok meget!

En helt særlig historie knytter sig til disse undersøgelser, idet Lars Bjørn Madsen faktisk har fundet optegnelser, som beskriver, hvordan de kongelige har færdedes på det meget flade kobbertag. I den anledning har de formentlig beskadiget taget og dermed været årsag til de første skader på taget og den senere ændring af taget, så det fik en større og mere sikker hældning.

I forbindelse med bekæmpelse af svampeangreb i bygningen har vi desværre måtte sande, at der ikke er tale om et enkelt angreb, men mange adskilte angreb, som dels har spist af træbjælkelagene, dels kan findes i murværk, vinduesoverliggerne, gesimskonstruktionen og bindingsværkskonstruktionerne i de indvendige vægge. Vi har derfor i et afgrænset område af slottet afprøvet en svampebekæmpelsesmetode, som består af en totalopvarmning. Prøven blev overvåget af Teknologisk Institut og gav et meget positivt resultat i forhold til de bekymringer, vi havde med hensyn til de eksisterende træpaneler og bemalinger.

Vi ser frem til at gennemføre en totalbehand-

Nedramningen af en spunsvæg langs bagsiden af Marienlyst Slot har gjort det muligt at fritlægge bygningens bagside helt ned til fundamentet. Interessant var det blandt meget andet, at bygningens underjordiske stræbepiller blev blottet. Ingen vidste tidligere noget om disse, men af bygningsregnskaberne fra 1760'erne fremgår det tydeligt, at disse indgik i konstruktionen. Op mod adgangsbroens nordside ses vindeltrappen, der er en senere tilføjelse og derfor bliver fjernet. Fotografi: Lars Bjørn Madsen.

ling af slottet i 2010. Vi har dog den udfordring, at Nationalmuseets Bevaringsafdeling har frarådet en behandling af et værelse med særligt skrøbelige lærredstapeter. Dette værelse skal derfor holdes uden for opvarmningen.

I løbet af året 2009 er der bag Slottet med meget stort besvær etableret en spunsvæg, som har gjort det muligt at frigra ve Slottet på bagsiden helt ned til grunden i underste etage. Dette er ikke sket siden 1760. Vores undersøgelser havde ikke givet nogen antydning af hvilken vandtætningsmetode, arkitekt Jardin kunne tænkes at have brugt ved indbygning af huset i den store bakke. Nu har vi set ydersiden af væggene frigra vet. Arbejdet sluttede op mod julen, og det ser ud til, at der er gjort .....ingenting. Nu forstår man bedre, hvorfor væggene bagerst i Slottet er fugtige. Gilleleje Museum har under hele gravearbejdet deltaget for at samle eventuelle informationer fra jorden. Det har dog været forholdsvis sparsomt med fund. Det mest spændende er, at bakken på det aktuelle sted ikke er den originale istidsvold, men at der er redigeret lidt med niveauet omkring Slottet i forhold til det, Moder Natur har givet Jardin at arbejde med.

I samarbejde med Det særlige Bygningsssyn, som er øverste myndighed i forhold til Kulturarvsstyrelsen (som er den daglige myndighed i forhold til fredede bygninger i Danmark) er arkitekten og ingeniøren ved at skabe grundlaget for at genrejse Marienlyst Slot, inden for de økonomiske rammer, som det siddende byråd lægger for arbejdet. Vi glæder os meget til at fortsætte arbejdet med denne lille bygningsperle.«

Galleri M på Helsingør Bymuseum

Der er et mundheld, der siger, at det er svært at holde en gammel cirkushest, der lugter savsmuld, ude af manegen. At dette udsagn skulle have en vis berigtigelse, opdagede jeg, da museumschef Kenno Pedersen bad mig udarbejde et alternativt forslag til indretningen af det kommende værftsmuseum i den tidligere administrationsbygning, den såkaldte bygning 10. Han mente, at jeg som kunsthistoriker og med den udstillingserfaring, jeg havde fået gennem de 18 år, jeg arrangerede udstillinger på Marienlyst Slot, kunne komme med et spændende oplæg.

Jeg bad derfor museumsassistent Anne-Marie

Glud og fotograf Henrik Sylvest, som jeg havde arbejdet sammen med på Marienlyst Slot, om sammen med mig at besøge Bygning 10. For at vi kunne danne os et overblik over bygningens størrelse og rumfordeling, bad jeg Henrik tage nogle fotografier. Vi besøgte bygningen en råkold dag i januar, da den kolde østenvind susede ind ad de utætte vinduer. Jeg gik og skuttede mig. Lugten var ikke specielt god, da et utal af store og meget larmende maskiner gravede lige uden for vinduerne og sendte de ubehagelige dampe fra blåleret op til min sarte næse.

Nogle dage efter vores besøg i Bygning 10

*Den tidligere administrationsbygning står som en drømmeagtig kulisse - afventende ny opmærksomhed.
Fotografi: Henrik Sylvest.*

holdt vi et møde, hvor vi efter en brainstorming kom frem med et forslag til indretning af det kommende værftsmuseum. Forslaget blev afleveret til Kenno. Henriks fotografier havde imidlertid gjort indtryk på mig, og hver gang jeg så dem, så mærkede jeg historiens vingesus. Måske fordi jeg vidste, at Værftet havde haft så stor en betydning for Helsingør i perioden 1882 til 1983 og måske fordi jeg vidste, at Værftets betydning for byens borgere var fuldt på højde med den betydning, som Øresundstolden i sin tid havde haft.

Men tilbage til Henriks fotografier. Jeg kunne ikke slippe min begejstring. Den gamle gnist var tændt. Jeg måtte se på mulighederne for at åbne et lille galleri, hvor vi kunne vise skiftende fotoudstillinger. Mit falkeblik havde fanget det mindste udstillingslokale på Helsingør Bymuseum. Mine argumenter for at åbne et fotogalleri var blandt andet, at museet også skal vise borgerne deres eget liv. De skal have chancen for at se deres eget samfund fortolket af forskellige fotografer, og museet kan på den måde forsøge at komme i kontakt med et større publikum. Museet skal prøve at give borgerne fornemmelsen af at være deltagere i deres egen tid - og ikke kun iagttage fortiden. Begge dele er nødvendige for at skabe et levende og tilgængeligt museum for den moderne bruger. Kenno gav grønt lys - og den 26. marts 2009 åbnede Galleri M. Inden da havde Henrik Sylvest sammen med museumsassistent Jens Gustav Kristensen sat udstillingslokalet i fin stand.

Galleriet skulle have et navn. Jeg havde selv en idé om, at hvis jeg nogen sinde skulle åbne et galleri, så skulle det hedde »Passepartout«. Men nu var vi på et lokalhistorisk museum, vi kom fra Marienlyst Slot, jeg hedder Mona, og galleriet er meget lille, nærmest minimalistisk og vi vil i fremtiden vise moderne samtidsfotografier. Derfor kom galleriet til at hedde »Galleri M«. Og som alle moderne gallerier, så skulle det have et logo. Det tegnede museumsinspektør Lars Bjørn Madsen.

Hvis væggene kunne tale...

Det var ingen tilfældighed, at den første udstilling omhandlede Bygning 10, som er et udmærket eksempel på integrering. De øvrige industribygninger, der stadig er bevaret i Helsingør Kommune, bruges i vid udstrækning til formidlingen af kulturelle begivenheder, og Bygning 10 står i dag som en drømmeagtig kulisse - afventende ny opmærksomhed. Vi er blevet bevidste om, at vi måske ikke skal fjerne alt det, der var, men integrere det i vores nye liv. Måske kan det netop blive vores styrke at bruge Bygning 10 til at udvikle byen kulturelt. Bygningen ligger på den vel nok mest attraktive grund i byen og med en industriarv, som netop var så meget mere end en arbejdsplads. Hvis en by skal udvikle sig kulturelt, skal det komme borgerne ved - og det gør Bygning 10. Hvis man ikke selv har arbejdet på Værftet, så er jeg helt sikker på, at man kender en, der enten er udlært på Værftet eller gennem en årrække har arbejdet der. Værftet har i generationer været et livsgrundlag for store dele af Helsingørs befolkning, ligesom det fik stor betydning for byens politiske, sociale og kulturelle liv.

Henrik Sylvest har i sine fotografier formået at dokumentere det destruktive. Det er en lille, men skånselsløs fortælling om den uafvendelige skæbne og den uundgåelige glemsel. Med hjælp af kameraet og med stor indlevelse har han givet os et øjebliksbillede - et tidsdokument baseret på, at nye tider er på vej ind i Bygning 10 og dermed understreger billederne i bogstaveligste forstand *memento mori*.

Men det var ikke kun udstillingen »Hvis væggene kunne tale ...«, som vi åbnede denne forårsdag. Det var også de kommende fotoudstillinger, som der vil blive præsenteret i Galleriet. I al beskedenhed, så mener de fleste borgere i Helsingør, at vi har næsten alt. Vi har historien, kulturen, traditionerne og naturen, nærheden til skov og strand, nærheden til København og Sverige, og sammen med de nye visioner for Helsingør er det på disse værdier, vi bygger vores fremtid. Og det er netop fotografier af

selv samme motiver, Galleri M har sat sig for at præsentere - netop fordi kameraet er synets hukommelse og fotografiet er vor tids vigtigste og mest betydningsfulde medie. Uanset hvor vi vender os, møder vi fotografiet - nu møder vi dem også i Galleri M på Helsingør Bymuseum. Udstillingen »Hvis væggene kunne tale...« sluttede den 6. maj 2009.

»I skovens dybe, stille ro...«

Oplægget til udstillingen »I skovens dybe, stille ro...« var ganske enkel. Fotograf Fritz Jensen skulle udfordre naturen, udfordre det nære landskab, sætte fokus på den natur, som den udspænder sig lige foran vore øjne. Han skulle vise naturen reflekteret som sindbillede - skildre en øjeblikstilstand - »i skovens ensomhed«.

At fotografere naturen kræver naturligvis både et valg, men også fravalg. I en betydelig del af 1800-tallet skulle et menneske indgå i landskabsfotografierne, således at man fik en fornemmelse af størrelsesforholdet. Omkring år 1900 var man mere interesseret i fotografiet som billede snarere end som dokumentation. Med den moderne dokumentations fremkomst befolkedes landskaberne på ny. I nutidens fotografier har naturen igen overtaget og mennesket forladt scenen. Der var heller ingen mennesker at finde på de fotografier, som Fritz Jensen har taget af landskabet, ligesom vi heller ikke så menneskeskabte forstyrrende elementer - »der er idyllisk stille fred«. Det er især i egnen omkring Gurre Sø og Hellebæk, han finder sine motiver. Fritz Jensen fotograferer alt det, der forekommer ham interessant i naturen: et majestætisk træ, det faldne efterårsløv eller en visuel form, der indbyder til fordybelse. I fotografierne af en skovsø lader han lyset flimre, danse og spejle sig - og »i mosen kvækker højt en frø«. Fritz Jensens fotografier viste et lille udsnit af Danmarks skove, en fascination af naturens karakter, en kærlighed til den danske natur. De viste det sublime, den sanseligt opfattede ophøjethed, idealiseringen - de ligner forelskelse. Han bemærter sig stedets karakter og delagtiggør os i naturens eventyrlige verden - en

*I en skovsø spejler de nøgne træer sine slanke stammer.
Fotografi: Fritz Jensen.*

frydefuld og ophøjet poesi, hvor »aftenens fred sig stille sænker ned«.

En virkelighed, der er fastfrosset i fotografiet tilhører altid fortiden. Landskabet og naturen i al sin organiske væren skifter, og motiverne fastholder det storslåede vidnesbyrd om naturens religiøse mystik. Fotografierne fængsler beskueren - »og hjertets længsler tie her, hvor fred og hvile er«.

Man antog tidligere, at »I skovens dybe, stille ro...« var skrevet af H.C. Andersen, men det er mere sandsynligt, at den er skrevet af komponisten Fritz Andersen, som i 1864 udgav en samling sange til skolebrug. Det er fra denne sangskat, at citaterne stammer. Udstillingen blev vist fra den 7. maj 2009 til den 30. juni 2009.

»Alt, hvad som fuglevinger fik...«

Udstillingen »Alt, hvad som fuglevinger fik...« var næste udstilling i Galleri M. Den kunne ses fra den 2. juli 2009 til den 27. august 2009. N.F.S. Grundtvig skrev i 1851 salmen »Alt, hvad som fuglevinger fik...« og det er fra denne

Fotografiet af svanen vækker vores dybere værdsættelse af livets skønhed og livets mangfoldighed. Fotografi: Kim Andersson.

sangskat, titlen på udstillingen stammer. Melodien er fra 1915 og skrevet af Thomas Laub. Fuglene har altid været der og overvældet vore sanser, talt til fantasien og begejstringen over at være til i en fælles vidunderlig verden, og fuglenes adfærd har inspireret forfattere, poeter, komponister og billedkunstnere. Hver fugl har deres funktion at udfylde og hver deres plads i menneskets bevidsthed og mytologi. De kan med deres adfærdsmønster gribe os med deres skønhed, logik og enkle grusomhed.

Kim Andersson er en knivskarp iagttager, og han har i sine fotografier formået at fange fuglenes karakteristika, velsagtens fordi hans fotografier bygger på det umiddelbare sanseindtryk, men også fordi der er opfyldt nogle kunstneriske krav. Når der er musisk sammenhæng

i et billede, kan den enkelte fugls væsen blive indfanget så overbevisende, at det ved hjælp af den enkelte fotografs stil er blevet til mere end et billede af en svane. Kim Anderssons fotografier bærer præg af en visuel intelligens, et sikkert håndlag og en kunstnerisk personlighed. Det er vanskeligt ikke at blive berørt af hans foto.

Der er mange måder at meddele sig på, ligesom der er mange at se på. Men da jeg betragtede Kim Anderssons fotografier, tænkte jeg, at der er én fællesnævner: det er hans livsglæde. Enhver fugl er i sig selv smuk, der er over hver fugl et pust af genfødsel - og det er den samme glæde, jeg føler, når jeg betragter hans fotografier. Kim Anderssons fotografier har overskredet grænsen fra blot at være et fotografi til en fortælling med sit eget liv. Han viser, at processen især handler om at slå fast, at fotografiet ikke kun er til for sin egen skyld, men i høj grad også for vores skyld.

Kim Andersson foreviger de lokale fugle i deres naturlige miljø i færd med at udføre deres daglige ritualer - og ofte med en elegant fotografisk struktur. På den måde fortæller hvert billede noget om fuglen - og det vækker vores dybere værdsættelse af livets skønhed og livets mangfoldighed.

Harrys Helsingør - en hund viser rundt

På årets sidste udstilling var hunden Harry hovedpersonen i den fotoserie, som viser et endog meget beskedent udpluk af de mange udflugtsmuligheder, Helsingør Kommune har at byde på. Henrik Sylvest viser fotografier, som ikke er præget af vor tids jag. Han viser billeder, som afspejler ønsket om at fastholde øjeblikket, og han formår i sine portrætter af sin hund at se motivet og komponere billedet på et øjeblik. Hvert eneste fotografi har noget stilfærdigt, værdigt og poetisk over sig - men først og fremmest viser fotografierne en veloplagt hund ved navn HARRY.

På et kalkmaleri fra omkring år 1500 i Karmeli-

terklostret i Helsingør ses to små hunde ved den rige mands bord. Det er sandsynligvis den rige mands egne hunde, men det kan også tænkes, at de skal indgå som en del af underholdningen. Racen minder om den type, der findes på Christian II's og dronning Elizabeths altertavle fra Mariæ Kirke i Helsingør. Her har de små myndeagtige hunde fundet sig til rette i folderne i kongeparrets dragter, medens de kongelige knæler andagtsfuldt som alterstiftere. Det skal dog bemærkes, at hunde normalt ikke deltog i de kirkelige handlinger, men ellers fulgte de deres herre i tykt og tyndt - ganske som de gør det den dag i dag. Altertavlen er fra begyndelsen af 1500-tallet, og befinder sig på Nationalmuseet. Her har man også mulighed for at beundre Kronborgtapetet, der blev vævet af Hans Knierper i 1581-85, og hvorpå Frederik II med sin store hund, Wilbard, ses sammen med Christian IV som barn, men klædt som voksen.

Mange kunstnere har gennem tiden portrætteret menneskets bedste ven, ligesom mange billedhuggere har haft hunden som model. Portrætterne viser en række mesterværker, som i mange henseender vil overraske betragteren. I hvert maleri vil man opdage en hund, som man måske ikke tidligere har været opmærksom på, og hvis betydning for maleriet man ikke har været bevidst om. Mange kunstnere har i et sandt eldorado af malerier iscenesat hunden, og de fleste malerier viser den stadig tættere forbindelse mellem hunden og mennesket - og bekræfter dermed dette skæbnesvangre, ældgamle fællesskab. Malerierne viser, at hundene besidder en særlig følsomhed og kærlighed, der ofte er mere oprigtig og inderlig end menneskers, ligesom malerierne viser det absolutte tillidsforhold mellem mennesket og hans firbenede ven. Endelig viser malerierne den forbløffende mangfoldighed, med hvilken hunden har erobret maleriet og vundet kunstnerens hjerte. Indrømmet, jeg elsker hunde. Jeg har svært ved at forestille mig et liv uden hund, og da en

Harry har lagt sig til rette på en af voldene ved Kronborg Slot. Fotografi: Henrik Sylvest.

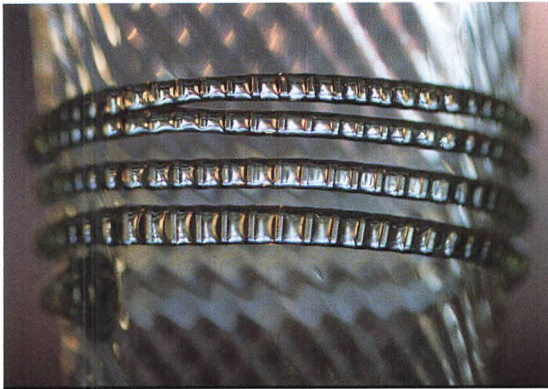
af mine gode venner spurgte mig, hvorfor jeg egentlig havde hund, svarede jeg, at jeg elsker at gå tur med min hund, overøse den med kærlighed, men først og fremmest elsker jeg at betragte den. Til gengæld bliver jeg af og til gøet af, men oftere bliver jeg belønnet med et slik på hånden, en logrende hale eller en ubetinget villighed til at lytte til mine mest banale udsagn, som om de var dybsindige. Hunde og mennesker, mennesker og hunde. Det er en kærlighedshistorie om menneskets yndling.

Udstillingen »Harrys Helsingør - en hund viser rundt« kunne ses i Galleri M på Helsingør Bymuseum 29. august 2009 til den 12. januar 2010.

Gå på opdagelse i detaljerne - og bliv klogere

Vi bliver hver dag konfronteret med så mange billeder, at vi ofte overser den detaljerigdom, som de indeholder. For at prøve at råde bod på dette, er fotograf Kim Andersson gået på opdagelse i udstillingerne på Helsingør Bymuseum. Han har taget en række næroptagelser af forskellige museumsgenstande - og enkelte bille-

*Omvundne glastråde på et pasglas fra 1500-1600-årene. Pasglassene var fine, høje glas, hvor glastrådene viste, om man drak »til pas« - deraf navnet.
Fotografi: Kim Andersson.*

der bliver næsten groteske som i en gætteleg. Hver lørdag i 2010 gengiver Helsingør Dagblad et fotografi - og hvis man ikke umiddelbart kan genkende det fotograferede, så er der naturligvis flere muligheder for at få det rigtige svar - men mere om dette i det nye år! Som en lille appetitvækker på gættelegen, så har vi valgt at bringe årets første nærbillede. Den skarpsindige iagttager kan måske se, at der er tale om omvundne glastråde på et pasglas fra 1500-1600-årene. Pasglassene var fine, høje glas, hvor glastrådene viste, om man drak »til pas« - deraf navnet. Ved hjælp af Kim Anderssons knivskarpe fotografier suppleret med små tekster af museumsinspektør Lone Hvass, så er det museets intension at forsøge en anderledes og forhåbentlig inspirerende formidling af de mange kulturhistoriske skatte, som i dag findes i udstillingerne på Helsingør Bymuseum. En formidling, som overrasker og lokker til eftertanke og som kan opleves af hele familien.

Det fortjener borgerne i Helsingør Kommune

Når disse linjer skrives, er det gamle år forbi. 2009 er ude, og vi skriver 2010. Et nyt år, et nyt årti venter forude. Det er tid at gøre status og se frem. Spørgsmålet om fremtiden for Marien-

lyst Slot er stadig uafklaret, og man kan derfor ikke lade være med at tænke på, hvad året vil bringe. Gid man kunne gå ubekymret ind i det nye år. Ikke spekulere på Slottets fremtid. Ikke spekulere på, om den politiske vilje er til stede, og at det nye byråd i Helsingør vil afse midler til den fortsatte restaurering af Slottet. Selv om vi befinder os midt i finanskrisen, så tror jeg på fremtiden, fordi fremtiden et langt stykke ad vejen ligger i vore egne hænder. Heri ligger troen på, at den politiske vilje er til stede, og at alle byrådsmedlemmer vil stå sammen om en fælles vision: At genåbne Marienlyst Slot.

Kinesernes skrifttegn for »krise« består af to tegn: Tegnet for »fare« og tegnet for »mulighed«. Måske kunne vi lære af dette. Marienlyst Slot har det ikke for godt. Det har vi vidst gennem længere tid. Men lad os se det fra den positive side. Nu bliver Slottet restaureret, fugten forsvinder og den ægte hussvamp bekæmpes. Hvis det ikke er for sent at fremkomme med et nytårsønske for Marienlyst Slot, så tillader jeg mig at ønske: Jeg vil ikke lade mig kue af bekymringer. Jeg vil derimod være med til at udnytte de muligheder og de udfordringer, der måtte vise sig i forbindelse med restaureringen af Marienlyst Slot. Jeg er af den overbevisning, at for at fastholde vor historiske identitet og en forståelse for alt, hvad der kom før os selv, så har vi pligt til at bevare den kulturelle arv. Dermed bliver de en del af vor egen historiske identitet og dermed en del af vor kultur. I Helsingør Kommune er vi heldige at have Marienlyst Slot! Jeg vil gøre mit til for at Slottet tages alvorligt - det fortjener Jardins enestående bygningsværk - det fortjener borgerne i Helsingør Kommune.

Bymuseet

af Lone Hvass

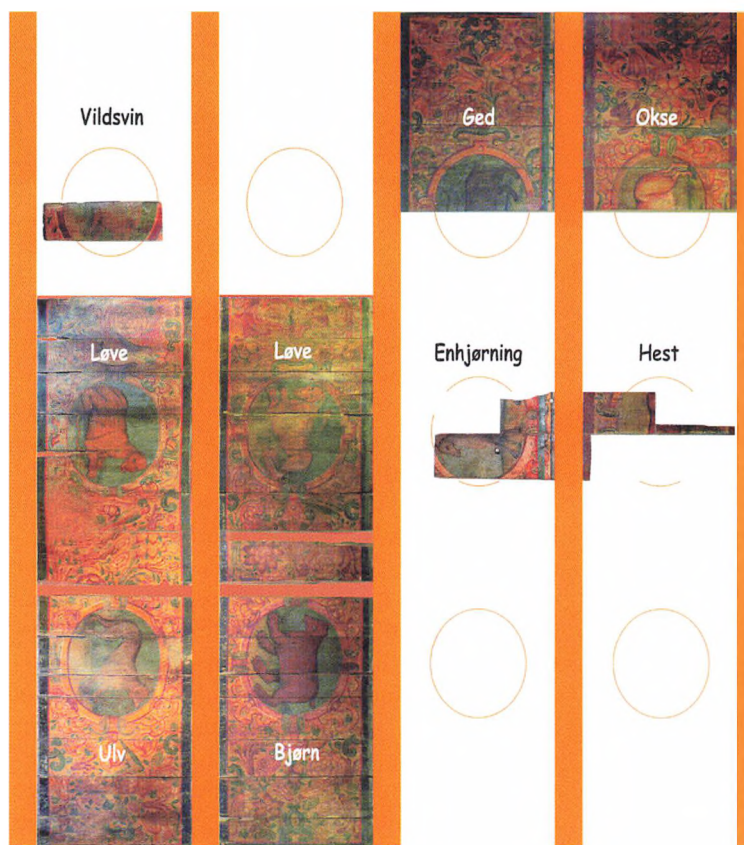
Den 9. februar 2009 åbnede vi dørene på Bymuseet for den permanente udstilling »800 års bygningshistorie i Helsingør«. Udstillingen blev åbnet af chefen for kommunens byg/plan og infrastruktur Claus Bo Frederiksen for en meget stor skare indbudt gæster, kommunens folk, Teknisk Forvaltning, kollegaer fra mange nabomuseer og Bymuseets vennekreds og volontører. En af udstillingens helt store attraktioner, er det enestående 400 år gamle bemalede og dekorerede bræddeloft fra Stengade 56. Loftet var i løbet af 2008 blevet restaureret på Fælleskonserveringen på Kronborg for 350.000 kr. betalt af Kulturarvsstyrelsen. Spændende at tænke på, at selv en relativ overset sidebygning i Helsingør kan fremtrylle et så fint sceneri af en barok dyreverden, som ses på de 19 bevarede loftbrædder. En herlig zoologisk have af løver, bjørne og hunde og tilmed en enhjørning i ovale indramninger omgivet af stiliserede blomster, løvværk og eksotiske fugle. Brædderne er fra en tid, hvor et loft ikke bare bestod af brandhæmmende »gipsplader«, men førte én tilbage til en verden af fortryllende væsener, når blot man lagde nakken tilbage.

Udstillingen fortæller også om byens huse fra andre perioder, om de håndværkere, der byggede dem og de byggetraditioner, som hørte med til byggeriets historie. En tidligere grav-

sten brugt som dørtrin i Sudergade, et helt malerværksted fra 1900-årenes begyndelse, døre, vinduer, fornemt bindingsværk osv. Et dukkehus bygget som den bedste landliggervilla på strandvejen med alt det nips og møblement, som familierne havde med sig, når de tog i

Loftet fra Stengade 56 er et fornemt eksempel på datidens bræddeloft med synlige bjælker når de var smukkest dekorerede. I 1700-årene blev de pudsede lofter moderne, og det kunne ikke gå hurtigt nok med at dække de gamle bræddeloft under gips og stuk.

Rekonstruktionsforsøg. Lars Bjørn Madsen 2009.

Loftbjælkerne har været dekoreret med samme mønstre som loftbrædderne.

sommerhuset. Også de kuriøse historier er med. En mumificeret kat fra Sct. Annagade 7 - et hus fra 1700-årene - blev givet til Bymuseet i 1985. Snød man håndværkerne for rejsegildet, var der død og ulykke i vente, og håndværkerne truede ofte bygherren med at ophænge en »død murer«. Den stakkels indemurede kat blev muret ind i væggen og kunne hyle indtil den var død – I museumsforeningens blad har Lars Bjørn Madsen i løbet af året fortalt om Finurlighederne fra byens gamle huse. Vi håber dermed på, at kunne gøre læserne og museets gæster opmærksomme på detaljerne, der fortæller husenes historie og frem for alt røber dets alder. Alle de mange bygningsdele, som museet har hjemtaget igennem de sidste årtier vidner om byens gamle byggeskikke og fine håndværkstraditioner. Vel er vi glade for de mange (pladskrævende) bygningsdele på museet, men i virkeligheder havde vi været meget gladere, om de gamle døre, vinduer, beslag, snedker-

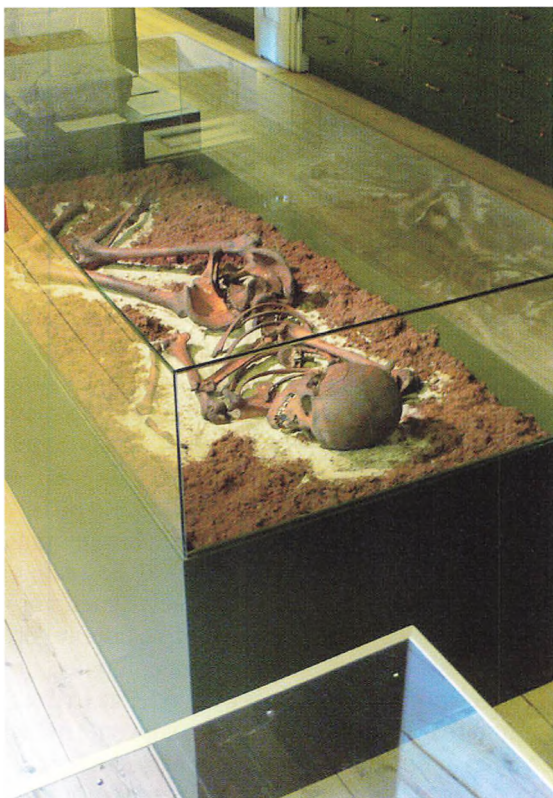
Den permanente udstilling på Bymuseet er et skatkammer af eksempler på, hvad byens gamle huse kan fortælle. Fotografi: Kim Andersson.

profiler, dørgreb osv. sad på deres oprindelige plads på og i byens gamle huse. Nuvel, det gør de ikke, men de er sikrede for eftertiden og vort museum kan fortælle gæsterne om stilarter og håndværkstraditioner, og hvad der gik tabt ved hårdhændede renoveringer i nyere tid.

I foråret kom der et forhistorisk skelet til Bymuseets permanente arkæologiske udstilling. Skeletter er altid en attraktion på museerne. På Bymuseet har vi i forvejen den gamle strandvasker fra Skotterup, men »nye ben« er altid godt. Så en gammel hændelse i foråret 1946 gav blod på tanden, om man kan udtrykke sig sådan, når det gælder et skelet. Det var under krigen, da manglen på brændsel var stor og de sædvanlige tørvegravninger fandt sted i mo-

serne, at arbejderne i en af de mindre moser St. Rostgaardsdam nordøst for Hellebæk Avlsgaard fandt et særdeles velbevaret skelet halvanden meter under tørvens overflade. Skelettet blev afleveret i en sæk til Nationalmuseet. Lederen af Tikøb Kommunes Historiske samling Arne Meyling, som bragte skelettet til Nationalmuseet fortalte, at det var blevet afleveret af hr. korrespondent Willadsen, Hellebæk, senere tegnelærer på »Skorpeskolen« som havde fået det af tørvegravernes formand. Knoglerne havde familien gemt i en kasse under ægtesengen og først efter krigen i 1946 turdet aflevere den. Skelettet blev derefter grundigt undersøgt af antropologisk Laboratorium, Københavns Universitet.

Undersøgelsen viste, at det drejede sig om skelettet af en ung mand, 25-35 år gammel. I Nationalmuseets sognebeskrivelser blev fundet opført som et skelet, måske fra stenalderen. Derefter er vi fremme ved 2000-2008. Vi bad

professor Niels Lynnerup, Retsmedicinsk Institut, om tilladelse til en undersøgelse af skelettet. En prøve af knoglematerialet blev i april 2008 sendt til institut for fysik og astronomi, Aarhus Universitet, til en C-14 datering. I juni måned fik vi resultatet, som var bedre end vi havde ventet: skelettet var mere end 2000 år gammelt. Nærmere bestemt 180-50 f. Kr. hvilket vil sige at manden har levet i jernalderen, den førromerske jernalder. Netop den periode, hvorfra hovedparten af de så bekendte moselig stammer. Hvordan han døde, ved vi ikke, men i tiden mellem 1.000 f. Kr. til omkring Kr. f. var det normalt med ligbrænding, og bålrester samt knuste benrester blev samlet og nedgravet i en urne. At blive frataget den almindelige gravsik og lagt i den hellige mose krævede noget særligt - en ofring til guderne med et særligt ritual. Ofringen har fundet sted nær et centralt kultsted her i Nordøstsjælland. Særlig bemærkelsesværdigt er det at den lille lavmose (St. Rostgaardsdam) har afløb fra Hellebækken »helligbækken«!.

Skelettet er nu udstillet i en dertil indrettet montre, som blev betalt af museumsforeningen. Fundet er et godt trækplaster for Bymuseet. Professor Niels Lynnerup var behjælpelig med placering af skelettet i montren, der nu er deponeret permanent på Bymuseet. Fundet af moseliget og dets historie er nærmere omtalt i Forening & Museum 2/2009.

I februar gjorde Gilleleje Museum, Helsingør Kommunes Museers samarbejdspartner, spændende fund på værftalvøen – området bag administrationsbygningen, også kaldet »Røde Plads«.

Et utal af gruber med keramik m.m. dukkede op, og en kælder med trækonstruktion, tre formodede latriner, 24 mønter, to hårspænder en del musketkugler, tre fingerbøl, et fint ornamenteret bogbeslag og klædesplomber. Fine fund, for det er efterladenskaber fra byens rige

Skelettet af den stakkels unge mand, der blev ofret i mosen ved Hellebæk Avlsgaard for mere end 2000 år siden, er nu udstillet på Bymuseet. Fotograf: Lars Bjørn Madsen

Brian Wellbelove med den tyske soldats spændende efterladenskaber. Fotografi: Kjartan Langsted.

borgere, fra deres gårde og haver. Hele to karreer kaldet »Sanden«, der lå øst for Allégade i 1400-1600-årene eller i alt en femtedel af byen blev ødelagt af Kronborgs besætning i juni-juli 1658 for at hindre den svenske hær i at nå ind til Kronborg. Senere i 1700- og 1800-årene blev pladsen optaget af skibsværftet med de to store tørdokke, endnu senere kom jernbanen, lidt længere ude kom Kronværket til i 1680'erne og de to raveliner og en contregarde fra 1710. Mønterne er fra 1400-1658. Danske mønter slået flere forskellige steder i det daværende Danmark: Næstved, Frederiksborg, Flensborg og Norge. De udenlandske mønter var fra Portugal, La Rochelle, Skotland, Tallin/Reval og flere regnepenninge fra Nürnberg (mønterne, der er gengivet herunder, brugtes ofte i forbindelse med et regnebræt). Også de mange stumper af ituslået fajance, keramik og porcelæn viser Helsingør som den enestående købstad med de store internationale forbindelser takket været Sundtolden. Her er lertøj og fajance fra Spanien, Italien, Rhinområdet m.m.

Ak ja, hvem havde ikke gerne siddet til bords med Helsingørs rige borgere; vi får desværre kun en flig af historien.

Samtidig med at udgravningerne fandt sted på værftshalvøen, var Brian Wellbelove med sin detektor ude ved Kulturværftets nye parkeringsplads under anlæg, hvor han fandt en grube, hvor en tysk soldat havde nedgravet hele sin

udrustning med hjelm, ammunition, detonator, konserves, tallerken m.m., sikkert i den sørgelige erkendelse af at krigen var tabt. Fundet er i dag på Nationalmuseets konserveringsværksteder i Brede, og når det er færdigbehandlet vil det blive udstillet på Bymuseet som en del af den permanente besættelsestidshistorie.

Fjernvarmen blev fortsat nedlagt i byen, og i sidste halvdel af året gjaldt det især Kongensgade, hvor de arkæologiske undersøgelser som vanligt gik forud. En gammel brolægning blev fundet i den østlige del af gaden og stammer sandsynligvis fra den tid, hvor det kongelige Gethus lå dér, hvor bygningen »Borgen« nu ligger, og hvor Christian 4. beordrede brolægning af gaden for at lette transporten af de mange tons tunge kanoner, som med æselvognen kørt ud til Hammermøllen for at blive udboret og senere afskibet til Tøjhuset i København.

Renoveringen af Axeltorv krævede, at Erik af Pommerns statue måtte flytte fra sin vante plads og nye vandinstallationer under ham skulle indføres. Før de blev lavet, gik de arkæologiske

undersøgelse i gang. Op dukkede igen en fin brolægning, samt et gulv fra en bygning i et par meters dybde. Antagelig rester af en gård som har ligget der i 1500-årene og nabo til Andris Kampens gård, der var den første gård på det senere torv, som lå på hjørnet af Bjergegade og Kampergade (deraf navnet). Men det helt enestående var sporene efter et grydestøberi. Mange støberester, lerstykker af forme samt slagter viser at værkstedet må have ligget her. Især spændende er formstykker med grydestøberens bomærke. Navnet er endnu ikke identificeret, men vi afventer i spænding på om det skulle være Larz Grydestøber, der er den eneste grydestøber, som vi hidtil har navn på i Helsingør. Han havde sit værksted i byen omkring 1550. Vores altid, allestedsnærværende Brian Wellbelove undersøger udgravningen for møn-

ter og metalfund. Det fine fund vil blive omtalt i en kommende årbog af udgraveren, arkæolog Tim Grønnegaard fra Gilleleje Museum.

Byvandring

Kristian Lyng, som nu er vores faste omviser, stod for mange byvandring, ligesom Kenno Pedersen, Lars Bjørn Madsen og Lone Hvass. Emnerne var tematiske, men krævede en meget større omtale i dagspressen, lokal-tv m.m. Det må vi gøre i den kommende sommer. Linda Duus vandrede med familier på historiske byvandring. Helsingør by gemmer på masser

Gilleleje Museums arkæolog Tim Grønnegaard i færd med at afdække sporene af grydestøberiet et par meter under torvets overflade. Fotografi: Lone Hvass.

*Ved udgravningerne i Kongensgades østlige ende fandtes en ældre brolægning af marksten og med en tydelig rende i gadens længderetning. Den kunne samtidig inspirere til den åbne rendesten, kommunens park- og vejsektion i efteråret besluttede at genskabe i Gl. Færgestræde i fagligt samarbejde med museet.
Fotografi: Lone Hvass.*

af eventyrlige historier, spændende bygninger og sjove finurligheder for alle aldre lige fra 5 år og op til 90 år. Ete Forchhammer vandrede med bymuseets gæster i Buxtehudes fodspor. Både Ete og Linda er volontører på Bymuseet. Linda var indtil 31. marts pædagog på Bymuseet, men gik på efterløn, så vi mangler nu en omviser for de helt små børnehavebørn og mindste skolebørn. Ærgerligt. Men heldigvis fortsætter Linda som volontør.

Lone Hvass var på byvandring med en international forskergruppe omkring Øresundstolden og Baltikum arrangeret af Københavns Universitet.

Kulturnatten

Volontør Linda Duus er uvurderlig, når der skal arrangeres Kulturnat. I år var det fredag den 25. september hvor vi åbnede Bymuseet med »en duft af historien«. Museet fik megen ros af de 420 gæster der besøgte os. Som altid er der gratis adgang den aften. Vi fortalte

- selvfølgelig i historiske dragter sponsoreret af Kulturnat udvalget - om parfumens historie i Trollesalen, smagstoffer til vinsmagning i det gamle Svaneapotek, svedne brandlugte hos nedrivningskorpset, gennemtrængende kampferlugte i Øresunds og Helsingørs Sygehospital, humle i Skt. Olai's ligkister, sød honning fra jernalderen fortalt af moseliget!, malermesterens terpentinelugte og gode råd osv. Stor tak til Ete Forchhammer, Lone Carlsen, Linda Duus, Torben Bill-Jessen, Jonna Gustafsson Nielsen, Ebbe Nielsen, der alle ofrede deres aftensfred og energisk tog imod gæsterne.

Foredrag og bustur

Der er afholdt flere foredrag om kulturhistoriske emner i byens foreninger og i omegnen. Særlig vigtigt var det at formidle byens historie for amatørarkæologisk forening og detektorforeningen sammen med Gilleleje Museum på Kronborg.

Der er lavet omvisninger på Gurre Slotsruin for forskellige grupper.

Bymuseet arrangerede lørdag den 5. september

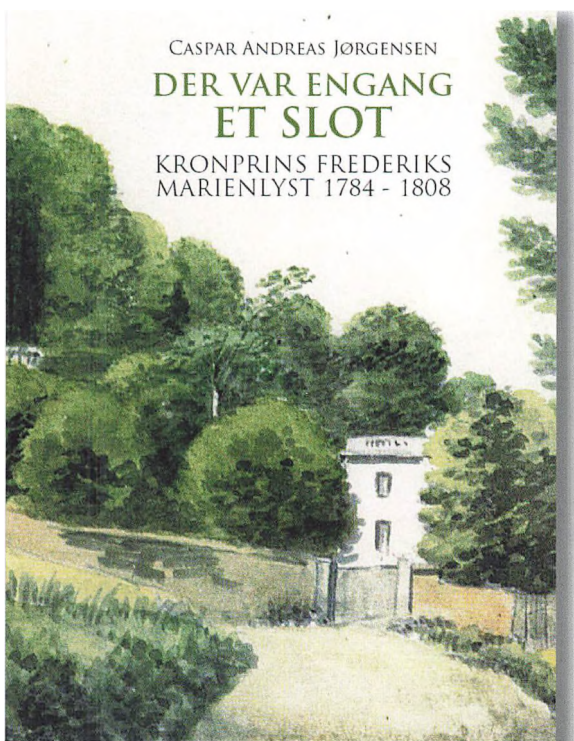
i samarbejde med Folkeuniversitetet og Helsingør Aftenskole en bustur på 4 timer gennem en repræsentativ del af Helsingør Kommunes enstående kulturlandskab.

Den 13. maj blev der afholdt en temadag sammen med Gribskov Kommune omkring kulturarven i det åbne landskab i Skibsklareregården. Et møde som senere blev fulgt op i Gribskov Kommune.

Lone Hvass har hele året været på halv tid som inspektør og formidler. Det betød at arbejdet med kulturlandskabet og kulturarven i landskabet (det såkaldte kap. 8 i museumsloven) blev nedprioriteret, og arkivar Lars Bjørn Madsen må alene følge med i kommunens arbejde i det åbne landskab. Enkelte sager blev dog fulgt op af undertegnede, f.eks. naturklagenævnets sager i Borsholm, med indlæg i sagerne mellem Naturklagenævnet og Danmarks Naturfredningsforening. Samarbejdet med kommunens miljøafdeling er fortsat omkring stenkister, vandløb, ejerlavs- og markskel m.m. samt

Den såkaldte »Transportkorridor« mellem Klostermosevej og Teglstrup Hegns sydlige del er det sidste uberørte landbrugsområde i Helsingør gamle købstadskommune. Med sin smukt kuperede form og skoven i baggrunden er det et kulturområde af meget høj bevaringsværdi.
 Fotografi: Lars Bjørn Madsen

pleje af fortidsminder. Lone Hvass deltog også i et offentligt møde i Toldkammeret den 12. marts med Fredningsnævnet for Nordsjælland angående et forslag fra Danmarks Naturfrednings Forening om Helsingørs grønne vestkile (Transportkorridoren vest for Klostermosevej). Museets standpunkt blev fremført jfr. et tidligere fremsendt notat, udarbejdet af Lars Bjørn Madsen: vi støtter forslaget om fredning, idet vi anser de gamle overdrevsjorder, der stadig kan fremvise en del velbevarede landhuse og gårde, og i dag repræsenterer det allersidste aktive landbrug indenfor den gamle købstadskommunes grænse, som overordentlig bevaringsvær-

dige for Helsingør. Vi tilslutter os etablering af stier, men mener, at området nord for Esrumvej bør udgå af forslaget, idet gartneriet »Skovbrynet« er en del af byens kulturhistorie, som et af de efterhånden meget få af oprindelig mange gartnerier omkring byen. De kuperede overdrevsjorder er særdeles naturskønne, som fremført af Danmarks Naturfredningsforening, og museet anser især fredningen for vigtig, fordi de mange små søer også er historien om tørvegravningerne på byens jorder, og overdrevet indrammer på enestående vis det moderne, totalt udstykkede Helsingør.

I årets sidste måneder kom det for længe siden

Det var en glædelig nyhed, da forlaget Klematis ved Claus Dalby kunne meddele, at man var interesseret i at udgive Caspar Jørgensens manuskript i løbet af 2010. Uden fondsmidler var dette naturligvis aldrig blevet en realitet. Det er de hårde betingelser i vore dage.

iværksatte projekt »Historien omkring dig« på museernes hjemmeside. Det består af litteratur, forslag til museumsbesøg, ture i omegnen og i byen til skole og gymnasiebrug. Projektet vil løbende blive opdateret og udstyret med nye fotos og undervisningsmateriale.

Publicering og forskning

I december 2008 beskrev Lone Hvass landsbyen Egebæk og dens vang i medlemsbladet »Egebækken« for Historisk Forening for Espergærde og Omegn.

Øresundtoldens kæmpestore arkiv på Rigsarkivet er ligesom Kronborg erklæret for verdenskulturarv. Ca. 80 personer sidder i 2009/10 på universitetet i den hollandske by Groeningen og indtaster hele transittolden digitalt – et fantastisk spændende projekt betalt af EU med 2 millioner euro.

Men vi er også med på banen. Torben Bill-Jessen og Lone Hvass arbejder fortsat på lastetolden under Øresundstolden – arbejdstitlen er »Kronborgs fabrikker, Christian 4. som kanonstøber«. Arbejdet forventes udgivet som årbog for Frederiksborg Amt Historiske Samfund i 2011. Der søges fortsat fondsmidler til udgivelsen, ligesom der søges fondsmidler til udgivelsen af Caspar Andreas Jørgensens manuskript om Marienlyst slot: Der var engang et slot. Unægtelig en titel til eftertanke, nu hvor hussvampen trives så slottet må lukke for besøgende og gennemgå et meget stor renovation.

Administration og museumsbutik

af Mai Larsen-Jensen

Året startede som sædvanligt med statusoptælling af alt, hvad vi har i museumsbutikken. Lige fra nipsenåle til postkort, noget der kan tage pusten fra de fleste. Alle på Bymuseet er klar over, at det er en nødvendighed, som ikke kan fraviges, så det er bare med at komme i gang. Bagefter får vi overblik og er rustet til, hvad der eventuelt skal suppleres med ved næste mesbesøg.

Museumsbutikken har haft et flot besøg i året 2009. Vi har haft mange personer inde i museumsbutikken, som har fået inspiration til at

komme tilbage med familien for at se vore udstillinger.

Det er altid dejligt at få bedsteforældre med børnebørn ind i museumsbutikken. Vi har en masse spændende ting, som de i lang tid kan gå og studere nærmere og hygge sig sammen om og så vanker der jo altid et eller andet, når man er på tur/udflugt.

I juli måned havde museet besøg af dukkedoktor Nina fra Gilleleje. Hun har været i lære hos dukkedoktor Else Egedam på Lappen. Både børn og voksne kom med deres »syge dukker«

Der er masser af patienter at se på for en dukkedoktor, når hun besøger Bymuseet. Museumsbutikkens dukker sælges dog i fineste stand, og kræver ingen behandling! Fotografi: Kim Andersson.

Mai Larsen-Jensen (t.v.) sammen med to af sine søde piger, der med glæde yder alt for museets og butikkens gæster. Fotografi: Kim Andersson.

for at få udbedret mindre skader, men i mere alvorlige tilfælde kunne det være nødvendigt med indlæggelse på dukkehospital. Det var en stor succes, og her i vores område var der 59 syge dukker, som virkelig trængte til behandling. De er nu alle blevet behandlet, og kun en enkelt ligger og venter spændt på at blive afhentet af sin familie.

I år havde vi valgt at have fokus på museernes bøger, og vi lavede et tema i december med en

flot præsentation af alle vore bøger, hvor der var rabat at hente ved køb i december måned. Det var der rigtig mange, der benyttede sig af, som julegaver til den kære familie.

November og december er de travleste måneder i museumsbutikken, og 2009 blev ekstra anstrengende og udfordrende, da vi havde en langtidssygemeldt museumsmedarbejder. Dette bevirkede, at alle andre medarbejdere ydede en ekstra stor indsats. Det var rigtig dejligt at opleve den store interesse og engagement, der var til stede for at passe museumsbutikken, og at vi levede op til vore mål og resultatkrav, med hensyn til at yde service og være til tjeneste, når gæster og kunder kom for at få oplysninger, idéer eller købe ting fra Museumsbutikken.

Fotografi: Lars Bjørn Madsen

Skibsklarerergaarden

af Hans-Henrik Landsvig

En ny chef, et 200 års jubilæum og et julemarked lige foran døren – jo, der skete mangt og meget i den gamle købmandsgård i Strandgade i 2009.

Den nye daglige leder og købmand – som er den, der skriver disse linjer – tiltrådte 1. februar. Det er første gang, Skibsklarerergaarden har haft en fast ansat leder, siden salig Truels Frederik Kierboe døde i 1896 og dermed kom til at afslutte en epoke med handel og klareringsvirksomhed i huset, som begyndte i 1580.

For det seneste skud på stammen er opgaven dog lidt anderledes.

Nu er det oplevelser, vi sælger i det gamle hus, og det går det ganske udmærket med:

»Aldrig før har jeg fået en times så god underholdning for 30 kr.,« sagde således en gæst, som sagde farvel efter en omvisning i Skibsklarerergaarden.

Købmanden har gennem 2009 været travlt beskæftiget med at få dette budskab spredt over det ganske land – og helst også en pæn del af udlandet, for der er stadig alt for mange, som ikke kender Skibsklarerergaardens fremragende tilbud, så der er fortsat rigeligt med arbejde til de kommende år.

Vi trænger til mange flere kunder, og markedsføring i den store stil har vi slet ikke råd til, selv om produktet er en fornøjelse at sælge. Faktisk er vi det perfekte eksempel på den oplevelsesøkonomi, alle taler om, at vi skal leve af i disse tider.

Med glæde har vi dog kunnet konstatere, at mange af vore gæster vender tilbage i forskellige sammenhænge. De har opdaget os ved et tilfælde, fordi en forening eller et firma har

Skibsklarerergaardens BOUTIK

Udsalg
af prima Varer
til Julen i
Strandgaden N°. 91

PRIMA JULE-ØL
6,5 PCT. FRA VORT BRYGGERIE

FINESTE PORT-VIIN
PORTO KROHN VINTAGE

inviteret dem til et arrangement hos os, og så kommer de igen med en anden forening eller med deres familie. Der er helt klart basis for en sneboldeffekt.

Og så arbejder vi medarbejdere ellers hårdt og målrettet med at fortælle om stedets eksistens

gennem vore egne netværk. Det virker tydeligvis, men det går langsomt.

Vort koncept er fortsat det gode gammeldags: PowerPoint, podcasting og computerskærme fører en yderst tilbagetrukket tilværelse hos os. I stedet satser vi på det menneskelige nærvær. Kunderne måber, når de træder ind af døren og opdager, at de får stillet en medarbejder til rådighed helt alene. Og så går vi ellers rundt i bygningen og hyggesnakker om de gode gamle dage i et hus, hvor atmosfæren er tyk af danmarkshistorie i almindelighed og Helsingørs historie i særdeleshed..

Fra vor side kræves der udadvendthed og et vist talent for skuespil, men når man har brugt et par minutter på at pejle sig ind på de enkelte kunder, går det bare derudad.

Nogle skal have årstal i en uendelighed. Andre skal have sørøverhistorier. Og vi kan det hele – det er intet problem for os at snakke i et par timer, men gæsterne skal jo ud igen, så vi er klar til næste omvisning. Det gælder om at fiske lige præcis de ting frem, som giver den gode oplevelse hos hver enkelt.

200 års jubilæet for Skibsklarerergaardens butik markerede vi i november og december.

Med skam at melde, er vi ikke helt klar over, hvornår i 1809, hosekræmmer, købmand og kaptajn Christen Simmelkier udvidede sundklarererforretningen med detailhandel, men vi valgte at markere begivenheden op mod jul med hovedvægt på to lækkerier fra datidens varesortiment: portvin og kaffe.

Vin var oplagt, for der er blevet handlet vin i vort hus, siden kælder og stueetage blev bygget i 1580, og endnu i 1970erne var vinkælderen i brug! Faktisk er vinhandelen i Danmark startet i Helsingør, for det var her i byen, man al-

lerførst fik alle de nye indtryk ude fra Europa. Kaptajnerne på skibene, som lå og ventede på at betale sundtold, var gode og velunderrettede budbringere.

Den helt ægte Helsingørskaffe fik vi fra de engagerede mennesker, som er ved at skabe et butiksmuseum i Edv. Petersens gamle kaffe- og købmandshandel på hjørnet af Skt. Annagade og Sudergade.

Lørdag den 28. november holdt vi en eksklusiv portvinssmagning i foredragssalen kombineret med middagsmad. Vinene blev præsenteret af vinjournalisten Jacqueline Jensen, og den dertil hørende peberbøf blev stegt af museumschef Kenno Pedersen personligt.

Lørdag den 5. december holdt vi en åben smagning i den gamle skipperstue og det gamle »Contoir«. Vinen blev skænket op af to eksperter på området, Flemming Schweer fra Erik Sørensen Vin, som importerer portvinen fra det traditionsrige hus huset Wiese & Krohn og vor egen vinklumme-skriver: Kenno Pedersen.

Gennem hele perioden op mod jul kunne vi glæde os over et stort rykind i butikken. En af årsagerne var, at årets julemarked var blevet flyttet fra Axeltorv til havnen, men den flotte avisomtale af vort butiksjubilæum betød mindst lige så meget. Mange af vore kunder berettede, at de havde læst om os i avisen, så vi klarer os nok, selv om julemarkedet formentlig rykker tilbage til Axeltorv.

Det er blot op til os medarbejdere at skabe de vellykkede arrangementer, som lokker både pressen og kunderne til.

Og det vigtigste er, at alt foregår efter den devise, vi forsøger at drive museum efter:

Man skal have lært noget, inden man går, og man skal have haft det hyggeligt imens.